

ZAŁĄCZNIK NR 2
DO REGULAMINU OTK PTTK POLSKIE „NAJ” (OTK PLN)
LISTA DODATKOWA

Wykaz obiektów:

1. Apteka Rektorska na Starym Mieście w Zamościu, Rynek Wielki 2 (najstarsza nieprzerwanie działająca do dziś apteka w Polsce); założona w 1609 r. przez Szymona Piechowicza – profesora Akademii Zamojskiej, woj. lubelskie.
2. Aquapark Wrocław z 2008 r. na osiedlu Huby, ul. Borowska 99 (najliczniej odwiedzany park wodny w Polsce – ponad 1,5 mln osób rocznie, co plasuje park na trzecim miejscu w Europie); kompleks basenów o różnej głębokości i temperaturze wody, baseny rekreacyjne kryte i zewnętrzne, basen sportowy, saunarium oraz klub fitness i siłownia, pow. 3.558,8 m².
3. Arboretum, ogród dendrologiczny:
 - a) Arboretum Wirty nad Jeziorem Borzechowskim Wielkim w Wiratach na Kociewiu, oddział 37 leśnictwa Wirty, na terenie Nadleśnictwa Kaliska – ogród dendrologiczny założony w 1875 r. przez Wilhelma Oswina Theodora Puttricha, nadleśniczego Nadleśnictwa Wirty (najstarsze leśne arboretum w Polsce), pow. 33,61 ha, 39 kwater, ok. 145 gat. odmian i form roślin iglastych oraz 310 gat. liściastych, m.in. jedyny w Polsce okaz orzecha pośredniego (mieszanka orzecha włoskiego i czarnego), a także 150 gat. runa leśnego, ścieżka dydaktyczna o dł. ok. 2,7 km, woj. pomorskie, pow. starogardzki, gm. Zblewo, sołectwo Borzechowo,
 - b) Ogród Dendrologiczny w Lipnie na Nizinie Śląskiej, oddział 154 g leśnictwa Goszczyce, na terenie Nadleśnictwa Tułowice – park dendrologiczny założony w 1783 r. przez Jana Nepomucena Karola Praschma, właściciela dóbr niemodlińskich (najstarsze arboretum w Polsce), pow. 4,18 ha; ob. na terenie zespołu przyrodniczo-krajobrazowego „Lipno”, utworzonego w 1998 r., w celu ochrony i udostępnienia dla celów rekreacyjno-poznawczych obszarów ekosystemów leśno-stawowych dawnego parku krajobrazowego, woj. opolskie, pow. opolski, gm. Niemodlin.
4. Archiwum Narodowe w Krakowie (ANK), ul. Sienna 16 (największe i najnowocześniejsze archiwum w Polsce), utworzone w 1878 r. jako Archiwum Krajowe Aktów Grodzkich i Ziemskich w Krakowie, od 1936 r. Archiwum Państwowe w Krakowie, od 2012 r. pod obecną nazwą; 8 oddziałów, 3 oddziały zamiejscowe i 2 ekspozytury, nowa siedziba przy ul. Rakowickiej 22, kubatura 64,72 tys. m³, pow. zabudowy ok. 2,4 tys. m², pow. użytkowa 14 tys. m², 2 segmenty: biurowy – 6 kondygnacji, w tym 1 podziemna, wys. 20 m oraz magazynowy – 8 kondygnacji, w tym 1 podziemna, wys. 24 m, poj. magazynów 80 tys. mb standardowych materiałów aktowych; pracownia konserwacji materiałów archiwalnych, Zapasowe Repozytorium Cyfrowe Archiwów Państwowych (miejsce przechowywania i udostępniania w Internecie reprodukcji cyfrowych materiałów archiwalnych ze wszystkich archiwów państwowych w Polsce), sala audiowizualna na ok. 180 osób.
5. Arcybractwo Miłosierdzia pw. Bogurodzicy Najświętszej Maryi Panny Bolesnej na Starym Mieście w Krakowie, ul. Sienna 5 (kamienica rezydencjonalna) oraz ul. Stolarska 1 i 3 (najstarsza nieprzerwanie do dziś istniejąca organizacja charytatywna w Polsce), założone w 1584 r. przez ks. Piotra Skargę jako Bractwo Miłosierdzia Bogarodzice przy kościele św. Barbary, od 1844 r. zw. Arcybractwem Miłosierdzia; erygowane w 1588 r. przez legata papieskiego kard. Hipolita Aldobrandini, zatwierdzone w 1591 r. przez papieża Grzegorza XIV; w 1611 r. król Zygmunt III Waza zatwierdził statut organizacji.
6. Arena Gliwice [d. Hala Podium] z 2018 r. – hala widowiskowo-sportowa w Gliwicach, na terenach sportowych Politechniki Śląskiej, ul. Akademicka 50 (obiekt z największą maksymalną liczbą osób w hali oraz jedna z największych i najnowocześniejszych hal widowiskowo-sportowych w Polsce), proj. Piotr Rudolf Łabowicz-Sajkiewicz, Marcin Janusz Kulpa i Grzegorz Sowiński, kubatura 554,22 tys. m³, 5 poziomów, pow. zabudowy ok. 23,36 tys. m², pow. użytkowa ok. 57,14 tys. m², płyta Areny Głównej o wym. 93 × 57 m, płyta Małej Areny o wym. 67 × 35 m, poj. widowni: 17,18 tys. miejsc na trybunach i płycie Areny Głównej, w tym 72 miejsca dla osób niepełnosprawnych i ich opiekunów na poziomie 1, 86 miejsc dla mediów i 30 komfortowych łóż w Strefie Premium na poziomie 2 oraz 3,5 tys. miejsc na trybunach i płycie Małej Areny, maksymalna liczba osób w hali 23,82 tys., 5 sal konferencyjnych, centrum wspinaczkowe, centrum SPA, restauracje, dwupoziomowy parking dla 800 pojazdów, dach o rozpiętości 123,30 m, woj. śląskie.
7. Aron ha-kodesz [hebr. „Święta arka”] w Synagodze Wysokiej na Kazimierzu w Krakowie, ul. Józefa 38 – szafa ołtarzowa w postaci ozdobnej drewnianej skrzynki służąca do przechowywania zwojów Tory (rodału) – jeden z najważniejszych elementów wyposażenia głównej sali modlitwy, stojący na osi ściany skierowanej w stronę Jerozolimy, w Europie na ścianie wschodniej (najstarszy i największy obiekt tego typu w Polsce), obramienie pochodzi z końca XVI w., a zwieńczenie z końca XVIII w.
8. Bezpłatna Komunikacja Miejska w Żorach, z której od 2014 r. może skorzystać każdy – bez żadnych ograniczeń (bezpłatna, a więc najtańsza komunikacja miejska w Polsce), woj. śląskie.
9. Biblioteka:
 - a) Biblioteka Narodowa w Warszawie, na Polu Mokotowskim, w dzielnicy Ochota, al. Niepodległości 213 – biblioteka narodowa działająca w l. 1747-95 jako Biblioteka Załuskich, reaktywowana w 1928 r. gromadzi książki, periodyki, publikacje elektroniczne i audiowizualne wydawane na terenie Polski oraz polonika zagraniczne (największa biblioteka i jedna z najstarszych instytucji kultury w Polsce); główne archiwum piśmiennictwa narodowego i krajowy ośrodek informacji bibliograficznej o książce; zbiory wraz z dubletami: ponad 9,8 mln jednostek, w tym ok. 160 tys. woluminów druków wydanych przed 1801 r., ok. 20 tys. jednostek rękopiśmiennych z ok. 7 tys. rękopisów muzycznych, ok. 120 tys. druków muzycznych, a także 485 tys. rycin oraz fotografie i inne dokumenty ikonograficzne, ponad 120 tys. atlasów i map, ponad 2 mln jednostek dokumentów życia społecznego, ponad 2 mln książek i blisko 800 tys. woluminów czasopism z XIX-XXI w.,
 - b) Biblioteka Tschammera z XVIII w. [ob. część Muzeum Protestantyzmu – Biblioteka i Archiwum im. B.R. Tschammera] w Kościele Jezusowym w Cieszynie, Plac Kościelny 6 (najstarsza i największa zabytkowa biblioteka

- ewangelicka w Polsce), biblioteka powstała na podstawie zapisu testamentowego prawnika Bogumiła Rudolfa Tschammera i ob. należy do Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Cieszynie; ponad 23 tys. tomów wartościowych ksiąg, w tym niespełna 5 tys. cennych starodruków i 5 inkunabułów oraz 322 rękopisy biblioteczne, woj. śląskie,
- c) Stacja Kultura w Rumi, ul. Starowiejska 2 – filia Miejskiej Biblioteki Publicznej im. Floriana Ceynowy w Rumi, proj. Jana Sikory, otwarta w 2014 r. w budynku dworca kolejowej stacji węzłowej w Rumi z 1958 r., leżącej na linii Gdańsk Główny – Stargard (najpiękniejsza biblioteka w Polsce; w prestiżowym amerykańskim konkursie Library Interior Design Awards została uznana za najpiękniejszą bibliotekę świata w kategorii „*Single Space Design*”); wypożyczalnia, stanowiska komputerowe na antresoli, kącik dla najmłodszych, sale konferencyjne oraz pracownie fotografii, malarstwa i rzeźby; obowiązkowy przystanek dla wszystkich amatorów książek i niebanalnych aranżacji wnętrz, woj. pomorskie, pow. wejherowski.
10. Bacówka PTTK (schronisko turystyki kwalifikowanej):
- a) bacówka PTTK na Maciejowej – górskie schronisko turystyczne PTTK w Gorcach, na polanie Przysłop, na grzbiecie odchodzącym od Turbacza do Rabki (najmniejsza bacówka w Polsce); schronisko turystyki kwalifikowanej powstałe w 1977 r. wg koncepcji Edwarda Moskały, proj. arch. Stanisława Karpiela, 25 miejsc noclegowych w pokojach 2, 4 i wieloosobowych, wys. 852 m n.p.m., woj. małopolskie, pow. nowotarski, gm. Rabka-Zdrój,
- b) bacówka PTTK na Rycerzowej – górskie schronisko turystyczne PTTK w Beskidzie Żywieckim, na Hali Rycerzowej, na terenie Żywieckiego Parku Krajobrazowego (najstarsza i najwyższej położona bacówka w Polsce); schronisko turystyki kwalifikowanej powstałe w 1975 r. wg koncepcji Edwarda Moskały – inicjatora budowy bacówek w polskich górach w l. 70. i 80. XX w., przyjętej w 1974 r. przez Dyрекcję Zrzeszenia Gospodarki Turystycznej PTTK w Warszawie, proj. arch. Stanisława Karpiela, 34 miejsca noclegowe w pokojach 2, 3, 4, 5 i 10-osobowych, wys. 1.120 m n.p.m., woj. śląskie, pow. żywiecki, gm. Ujszoły,
- c) bacówka PTTK pod Honem – górskie schronisko turystyczne w Cisnej, na stoku góry Hon, w paśmie Wysokiego Działu w Bieszczadach (największa bacówka w Polsce), schronisko turystyki kwalifikowanej powstałe w 1986 r. wg koncepcji Edwarda Moskały, proj. arch. Stanisława Karpiela, 47 miejsc noclegowych w pokojach 2, 3, 4, 5, 7 i 8-osobowych, wys. 663 m n.p.m., woj. podkarpackie, pow. leski, gm. Cisna.
11. Bieszczadzkie Drezyny Rowerowe z 2015 r. na linii kolejowej nr 108 Stróże – Krościenko, z wypożyczalnią na stacji w Uhercach Mineralnych, położonej na rozwidleniu tras drogowych wielkiej obwodnicy bieszczadzkiej w Kotlinie Uherczańskiej u podnóża pasma Żukowa w Górach Sanocko-Turczańskich (największa turystyczna wypożyczalnia drezyn rowerowych w Polsce), drezyna rowerowa o wym. 2,2 × 1,75 m ma 2 miejsca do pedałowania i 2 miejsca na ławeczce; podróż zgodnie z ustalonym rozkładem jazdy trwa w zależności od wybranej trasy ok. 1-2,5 godz., woj. podkarpackie, pow. leski, gm. Olszanica.
12. Bluszcz pospolity w Gorzowie Wielkopolskim, przy budynku u zbiegu ulic Stanisława Cichońskiego i Teatralnej – pomnik przyrody od 2005 r. (przez botaników uznawany jest za najgrubszy okaz tego gatunku w Polsce), pnącze ma obecnie 40 cm obw. i wspina się na wys. 5,5 m; roślina jest ozdobą miasta również zimą, ponieważ nie gubi liści i pozostaje zielona, woj. lubuskie.
13. Browar:
- c) Browar Lwówek z 1850 r. w Lwówku Śląskim, ul. Romualda Traugutta 7 (najstarszy browar w Polsce); przywilej warzenia piwa otrzymał w 1209 r. od Henryka I Brodatego, w 1850 r. browar przejęło Bractwo Browarne, ob. browar przemysłowy założył w 1861 r. Julius Hohberg, od 2009 r. właścicielem browaru są Browary Regionalne Jakubiak Sp. z o.o. – od 2013 r. podmiot holdingu BRJ; produkcja piwa 80 tys. hektolitrów; w podziemiach Muzeum Browarnictwa z ok. 400 eksponatami dokumentującymi historię browarnictwa na Dolnym Śląsku, woj. dolnośląskie,
- d) Browar Łąkomini z 2015 r. w piwnicach pałacyku w Łąkominiu – browar rzemieślniczy zaprojektowany i skonstruowany przez piwowara Adama Śmigłaka (najmniejszy zalegalizowany browar w Polsce), zakład specjalizuje się w piwach ciemnych, w tym leżakowanych w beczkach po whisky lub rumie, woj. lubuskie, pow. gorzowski, gm. Lubiszyn,
- e) minibrowar i restauracja Spiż z 1992 r. w Starym Ratuszu na Rynku we Wrocławiu, Rynek Ratusz 2 (najstarszy browar restauracyjny w Polsce); w zabytkowych wnętrzach, na oczach gości warzone jest piwo „spiżowe” wg receptury opracowanej przez Bogdana Spiżę; w barze piwnym znajduje się kocioł warzelny oraz kadz filtracyjna (inne urządzenia technologiczne goście mogą obserwować przez szklane ściany); zespół usługowo-produkcyjny tworzą: restauracja, pub piwny, minibrowar, letni piwny ogródek oraz sklepik z firmowymi upominkami.
14. Budowla militarna:
- a) Bastion Król – jeden z bastionów Twierdzy Kostrzyn z ok. 1537 r. w Kostrzynie nad Odrą, ul. Chyżańska 48 (najstarszy obiekt tego typu w Polsce i w Europie); obiekt usytuowany w eksponowanym zachodnim narożu twierdzy, kontrolujący most przez Odrę, z labiryntem kazamat oraz charakterystyczną budowlą na tarasie – nadszańcem (dodatkową podwyższoną baterią, niegdyś zwieńczoną masywnymi murywanymi przedpiersiami), wielokrotnie przebudowywany, ostatnio w 2. poł. XIX w., woj. lubuskie, pow. gorzowski,
- b) cytadela Twierdzy Modlin z l. 1832-38 na Mazowszu u zbiegu Wisły i Narwi w Nowym Dworze Mazowieckim, w dzielnicy Modlin-Twierdza (najdłuższa budowla w Polsce i w Europie, druga pod względem długości na świecie); budynek na planie sześcioboku, dł. 2.250 m, pow. użytkowa ponad 50 tys. m², kubatura 560 tys. m³; woj. mazowieckie, pow. nowodworski,
- c) Międzyrzecki Rejon Umocniony, MRU – system umocnień stworzony przez Niemców w l. 1934-44 dla ochrony wschodniej granicy III Rzeszy [Bramy Lubuskiej i przedmościa odrzańskiego] (największe podziemia fortyfikacyjne w Polsce i jedno z największych w Europie i na świecie); łączną dł. podziemnych korytarzy szacuje się na ok. 30-35 km (do zaliczenia na

odznakę należy zwiedzić Muzeum Fortyfikacji i Nietoperzy w Pniewie, pow. międzyrzecki, gm. Międzyrzec lub alternatywnie pld. cz. podziemi odcinka centralnego MRU, tzw. „Pętlę Boryszyńską” w pobliżu Boryszyna, pow. świebodziński, gm. Lubrza), woj. lubuskie.

15. Budowla sakralna:

- a) archikolegiata Najświętszej Maryi Panny Królowej i św. Aleksego [zw. archikolegiatą łęczycką] z l. 1141-61 w Tumie k/Łęczycy – orientowana, trójnawowa świątynia bez transeptu z dwiema absydami wzniesiona z granitu, piaskowca i kamienia polnego (jedyna archikolegiata oraz jeden z najlepiej zachowanych, najlepszych przykładów architektury romańskiej w Polsce), wielokrotnie niszczone, przebudowywana i odbudowywana, woj. łódzkie, pow. łęczycki, gm. Góra Świętej Małgorzaty,
- b) bazylika archikatedralna św. Jana Chrzciciela z 1390 r. na Starym Mieście w Warszawie, ul. Świętojańska 8 (jedno z najważniejszych miejsc kultury i tradycji narodowej Polski), od 1960 r. bazylika mniejsza; miejsce kazań ks. Piotra Skargi, zaprzysiężenia *pactów conventów* przez króla Polski Władysława IV Wazę oraz Konstytucji 3 maja; miejsce spoczynku m.in. książąt mazowieckich, króla Polski Stanisława Augusta Poniatowskiego, prezydentów Polski Gabriela Narutowicza i Ignacego Mościckiego, pianisty i kompozytora oraz premiera rządu II RP Ignacego Jana Paderewskiego, wodza naczelnego gen. Kazimierza Sosnkowskiego, pisarza i noblisty Henryka Sienkiewicza, arcybiskupów warszawskich, prymasów Królestwa Polskiego Szczepana Hołowczyca i Wojciecha Skarszewskiego oraz kardynałów Augusta Hlonda, Stefana Wyszyńskiego i Józefa Glempa – prymasów Polski,
- c) bazylika archikatedralna św. Stanisława i św. Wacława z 1364 r. na Wawelu w Krakowie – bazylika trójnawowa z transeptem, ambitem i trzema wieżami, otoczona wieńcem kaplic, wielokrotnie przebudowywana, od XVIII w. bazylika mniejsza (najstarsza bazylika mniejsza w Polsce i jedna z najstarszych w Europie i na świecie); miejsce koronacji i spoczynku królów Polski, miejsce pochówku biskupów krakowskich, członków rodzin królewskich, przywódców politycznych, wodzów i wieszczów narodowych, m.in. królów: Zygmunta I Starego, Zygmunta II Augusta, Stefana Batorego, Zygmunta III Wazy, Władysława IV Wazy, Jana II Kazimierza Wazy, Michała Korybuta Wiśniowieckiego, Jana III Sobieskiego i królowej Marii Kazimierzy d'Arquien oraz księcia Józefa Poniatowskiego, Tadeusza Kościuszki, gen. Władysława Sikorskiego, marsz. Józefa Piłsudskiego, poetów: Adama Mickiewicza i Juliusza Słowackiego, a także pary prezydenckiej Lecha i Marii Kaczyńskich; w transepcie konfesja św. Stanisława z l. 1626-29,
- d) bazylika kolegiacka św. Apostołów Piotra i Pawła z l. 1120-40 w Kruszwicy, ul. Kolegiacka 26 – orientowana, trójnawowa bazylika filarowa z transeptem i pięcioma absydami z granitu i piaskowca oraz ceglana wieżą (najstarsza kolegiata w Polsce), w XII w. katedra, od 1970 r. bazylika mniejsza; jeden z najlepiej zachowanych zabytków architektury romańskiej w Polsce (prawie nienaruszona bryła i układ przestrzenny, poza przebudowaną w XVI w. fasadą zachodnią), woj. kujawsko-pomorskie, pow. inowrocławski,
- e) bazylika kolegiacka Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Kaliszu, pl. Św. Józefa 7 – kościół farny wzniesiony w 1353 r. z fundacji abp Jarosława Bogorii, od 1359 r. kolegiata, od 1978 r. bazylika mniejsza, narodowe sanktuarium św. Józefa z Nazaretu z obrazem *Świętej Rodziny* z 2. poł. XVII w. o wym. 1,5 × 2,5 m (najstarsze sanktuarium św. Józefa w Polsce, w Europie i na świecie), według tradycji początki sanktuarium św. Józefa sięgają 1670 r., kiedy za przyczyną św. Józefa został uzdrowiony mieszkaniec wsi Szulec, który w ramach wdzięczności ufundował obraz *Świętej Rodziny* i umieścił go w kolegiacie, w podarowanym przez siebie ołtarzu; obiekt wpisany do rejestru zabytków w 1965 r., woj. wielkopolskie,
- f) cerkiew drewniana (ex aequo); do zaliczenia na odznakę należy wybrać jeden dowolny obiekt:
 - o cerkiew Narodzenia Najświętszej Marii Panny z 1586 r. w Gorajcu, nad potokiem Gnojnik, na podkarpackim Szlaku Architektury Drewnianej (najstarsza zachowana drewniana cerkiew w Polsce), wielokrotnie przebudowywana i remontowana, od 1947 r. wykorzystywana jako kaplica filialna parafii św. Wojciecha w Cieszanowie, woj. podkarpackie, pow. lubaczowski, gm. Cieszanów,
 - o cerkiew św. Paraskewy z końca XVI w. w Radrużu, nad potokiem Radrużka, na podkarpackim Szlaku Architektury Drewnianej – oddział Muzeum Kresów w Lubaczowie (najstarsza i najlepiej zachowana, czynna cerkiew udostępniona do zwiedzania w Polsce), w 2013 r. wraz z innymi drewnianymi cerkiewiami w Polsce i na Ukrainie wpisana na listę światowego dziedzictwa UNESCO, nr ref. 1424, a w 2017 r. na listę pomników historii; jedyny obiekt tego typu w Polsce znajdujący się na prestiżowej, międzynarodowej liście World Monuments Fund (WMF), woj. podkarpackie, pow. lubaczowski, gm. Horyniec-Zdrój,
- g) cerkiew św. Paraskewy z 2. poł. XVII w. w Kwiatoniu, w Beskidzie Niskim, na Szlaku Architektury Drewnianej w Małopolsce – d. łemkowska cerkiew greckokatolicka, ob. kościół filialny parafii rzymskokatolickiej w Uściu Gorlickim (najlepiej zachowana cerkiew łemkowska w Polsce z najstarszą pewnie datowaną na 1743 r. wieżą cerkiewną w Polsce), w 2013 r. wraz z innymi drewnianymi cerkiewiami w Polsce i na Ukrainie wpisana na listę światowego dziedzictwa UNESCO, nr ref. 1424, woj. małopolskie, pow. gorlicki, gm. Uście Gorlickie,
- h) cerkiew Zaśnięcia Najświętszej Marii Panny z 1875 r. w Hrubieszowie, ul. 3 Maja – prawosławna cerkiew parafialna, budowla jednonawowa, w stylu bizantyjsko-rosyjskim; jedyna 13-kopułowa cerkiew prawosławna w Polsce i jedna z dwóch budowli tego typu na świecie (obiekt sakralny z największą liczbą kopuł w Polsce); rozmieszczenie kopuł: 1 nad prezbiterium, 5 nad nawą, po 3 nad bocznymi przybudówkami tworzącymi ramiona krzyża oraz najmniejsza kopułka w zwieńczeniu dachu namiotowego na dzwonnicy cerkiewnej, woj. lubelskie,
- i) ewangelicki kościół Marii Panny [kościół Mariacki] parafii ewangelicko-angsburskiej z 2. poł. XII w. na Placu Mariackim w Legnicy (najstarsza i jedna z największych świątyń luterańskich w Polsce); ob. budowla halowa,

- trójnawowa z l. 1362-86; dł. 50,5 m, w tym prezbiterium 10,2 m, szer. 20 m, wys. wież 62 m. woj. dolnośląskie,
- j) kaplica św. Jadwigi z l. 1268-69 w bazylice św. Jadwigi i św. Bartłomieja Apostoła w zespole klasztorным (siedziba pierwszego w Polsce zakonu żeńskiego) fund. księcia wrocławskiego Henryka I Brodatego z l. 1203-40 w Trzebnicy, ul. Jana Pawła II 3 (najstarszy obiekt w stylu gotyckim w Polsce, uznawany za najwybitniejszą budowlę XIII-w. Polski); wewnątrz barokowy sarkofag św. Jadwigi Śląskiej, woj. dolnośląskie,
- k) kaplica św. Mikołaja i św. Wacława [potocz. zw. rotundą św. Mikołaja] na Górze Zamkowej w Cieszynie, ul. Zamkowa 3B – romańska rotunda z XI lub XII w., pełniąca funkcję kościoła grodowego, a później kaplicy zamkowej; zbudowana z płaskich ciosów wapiennych, na planie koła z podkowiastą apsydą (jedna z najstarszych i najlepiej zachowana rotunda w Polsce; jedyna na ziemiach polskich rotunda jednoapsydowa zachowana łącznie ze sklepieniem nawy); śred. nawy 9,3 m, gł. absydy 1,5 m, wys. całkowita ok. 15 m, wys. nawy 13 m, wys. apsydy 6,8 m, woj. śląskie,
- l) Kaplica Zygmuntowska [zw. *Królewską*, *Rorantystów* i *Jagiellońską*] pw. Wniebowzięcia NMP i św. Barbary z l. 1524-31 na Wawelu w Krakowie – jedna z 19. kaplic w bazylice archikatedralnej św. Stanisława i św. Wacława, budowla na planie centralnym proj. Bartolommea Berecciego (najstarsza w pełni renesansowa budowla w Polsce); zespół czterech brył geometrycznych spiętrzonych w trzech kondygnacjach: przyziemia w formie sześciianu stanowiącego korpus, bębna złożonego z ośmiobocznego regularnego graniastosłupa, przeprutego kolistymi oknami i wydłużonej kopuły oraz walcowatej latarni z dekoracyjnym zwieńczeniem; wewnątrz otwierany ołtarz proj. Hansa Dürera, nagrobek królów Zygmunta I Starego i Zygmunta II Augusta, ława królewska i płyta nagrobna królowej Anny Jagiellonki,
- m) kolegiata Bożego Ciała w Jarosławiu, pl. ks. Piotra Skargi 2 – dawny kościół oo. jezuitów pw. św. Jana fund. Zofii Odrowąż Tarnowskiej, wzniesiony w l. 1591-94 wg proj. Giuseppe Brizio (najstarszy pojezuicki kościół w Polsce), w swojej architekturze renesansowa świątynia nawiązywała pierwotnie do kościoła Il Gesù w Rzymie, przebudowana po pożarach w 1600 i 1625 r., od 1804 r. kościół parafialny, woj. podkarpackie,
- n) kolegiata Najświętszej Maryi Panny Królowej Świata w płd.-wsch. narożniku Rynku Staromiejskiego w Stargardzie, ul. Mariacka 1 – budowla z XIII/XIV w., dł. 79,5 m, szer. 37,8 m, wys. 83,5 m, wys. nawy 32,5 m, (najwyższy sklepiony kościół w Polsce i jedna z najznakomitszych gotyckich świątyń obszaru nadbałtyckiego), woj. zachodniopomorskie,
- o) kościół ewangelicko-augsburski św. Mateusza z l. 1909-28 w Łodzi, ul. Piotrkowska 279/283 (najwyższy zbór protestancki w Polsce), budowla proj. Johanesa Wendego i Franza Schwechтена wzniesiona na planie krzyża greckiego, nawa główna z kopułą o śred. 17 m i wys. 26 m oraz mosiężnym połączonym żyrandolem o śred. 4 m, składającym się z 240. punktów świetlnych (największy żyrandol w Polsce), organy firmy Rieger z Jägerndorf wyposażone w 60 rejestrów rozdysponowanych między trzy manualy (C-g³) i klawiaturę pedałową (C-f¹), rozety o śred. 8 m (największe rozety w Polsce, a drugie co do wielkości w Europie), wieża o wys. 80 m z zegarem o napędzie elektrycznym firmy Philipp Hörz z Ulm,
- p) kościół parafialny pw. św. Michała Archanioła z XIV w. w Domachowie (ob. najstarszy drewniany kościół w Polsce), drewniana trzynawowa świątynia, na podmurówce z cegły, z dachem krytym gontem oraz wieżą z cebulastym hełmem i latarnią; kościół pierwotnie datowany na l. 1560-68, jednak badania dendrochronologiczne z 2019 r. wykazały, że obiekt został wzniesiony w l. 1368-69 (z tego okresu pochodzi drewno dębowe użyte do budowy ścian zrębowych oraz więźby dachowej); w 1931 r. wpisany do rejestru zabytków, woj. wielkopolskie, pow. gostyński, gm. Krobia,
- q) kościół parafialny pw. Wszystkich Świętych z l. 1456-57 w Sierotach, ul. Kościelna 19, na Szlaku Architektury Drewnianej województwa śląskiego (najstarszy zachowany obiekt gotyku drewnianego w Polsce), woj. śląskie, pow. gliwicki, gm. Wielowieś,
- r) kościół pw. Wszystkich Świętych w Iwoniczu, ul. Długa 6 – świątynia parafialna wzniesiona w 1464 r. z fund. króla Kazimierza IV Jagiellończyka o wyglądzie drewnianego kościoła górskiego (największa budowla sakralna gotyku drewnianego w Polsce), w 1. poł. XVII w. do kościoła dobudowano zakrytą i izbicową wieżę, ok. 1756 r. świątynię przebudowano w stylu barokowym, a w l. 1884-95 rozbudowano, m.in. dodając trzy kaplice; pow. użytkowa ok. 510 m², dł. 41 m, szer. nawy głównej 11 m, szer. prezbiterium 8 m, wys. nawy głównej 8,5 m, wys. wieży 30 m, nawa główna przedłużona przedsiönkiem z bocznymi wejściami o wym. 11 × 7 m i poszerzona dwoma bocznymi kaplicami w formie pseudotranseptu o wym. 7 × 6 m oraz trzecią boczną kaplicą przyległą do prezbiterium o wym. 9 × 5 m, do prezbiterium przylega murowana, piętrowa zakryta o wym. 6 × 6 m, woj. podkarpackie, pow. krośnieński, gm. Iwonicz-Zdrój,
- s) kościół św. Jana Jerozolimskiego za murami z 1187 r. na Komandorii w Poznaniu, w pobliżu Ronda Śródka, ul. Świętojańska 1 (najstarsza ceglana budowla sakralna w Polsce), dwunawowa budowla romańska, wielokrotnie przebudowywana i rozbudowywana; w 1170 r. książę wielkopolski Mieszko III Stary i biskup poznański Radwan założyli tu hospicjum [przytułek] dla wędrowców i pątników, które w 1187 r. zostało nadane joannitom, do 1832 r. świątynia pod opieką kawalerów maltańskich, ob. kościół parafialny,
- t) kościół św. Maksymiliana Marii Kolbego z 1881 r. [do 1945 r. ewangelicki], na miejscu legendarnego kościoła postawionego przez gdańszczan w ciągu 24 godzin w 1741 r. oraz replika kościoła luterańskiego w Skaryszewach, ul. Szkolna 5 (najszybciej wybudowany kościół w Polsce i na świecie); w ciągu 24 godzin, z 14 na 15 września 1741 r. rozebrano stary zbór i wybudowano nowy z tzw. „muru pruskiego”, który wykańczano i wyposażano przez kilka tygodni; 14 września 2013 r., dokładnie po 272 latach, udało się powtórzyć ten wyczyn, kończąc pracę o 12 minut wcześniej i tym samym pobić rekord Guinnessa, woj. pomorskie, pow. starogardzki,
- u) kościół Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny i bł. Stefana Wincentego Frelichowskiego [kościół Mariacki] z XIII-XIV w. na Starym Mieście w

Toruniu, ul. Panny Marii 2 (najsmuklejszy kościół w Polsce), trójnawowa hala świątyni o dł. 66 m, szer. 25 m, w tym szer. nawy głównej ok. 11 m, szer. naw bocznych ok. 6,5 m i wys. 26,75 m; przy tak niewielkiej szerokości naw, ich stosunkowo duża wysokość czyni z kościoła budowlę o największej w Polsce smukłości,

- v) kościół Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny i św. Floriana z 1 poł. XIII w. w opactwie cystersów w dolinie rzeki Kamiennej w Wąchocku, ul. Kościelna 14 – romański kościół klasztorny fund. biskupa krakowskiego Iwo Odrowąża, wielokrotnie przebudowywany, m.in. w XV w. w stylu gotyckim, w XVI i XVII w. w stylu barokowym oraz w XIX w. (najstarsza sygnowana budowla [podpis arch. Simona na fasadzie] oraz najlepiej zachowana romańska świątynia w Polsce), wystrój i wyposażenie wnętrza barokowe i rokokowe z XVII i XVIII w., woj. świętokrzyskie, pow. starachowicki,
- w) rotunda św. Prokopa z pocz. XIII w. w Muzeum Romańskiego Ośrodka Kultury Ottona i Bolesława w Strzelnie na Kujawach, pl. Św. Wojciecha 1 (największa romańska świątynia zbudowana na planie koła w Polsce); zapis w kronikach Jana Długosza podaje jako dzień konsekracji świątyni 16 marca 1133 r., jednakże ostatnie badania archiwalne wskazują czas ukończenia budowli w 2. 10-leciu XIII w., woj. kujawsko-pomorskie, pow. mogileński,
- x) sobór Świętej Trójcy w Hajnówce, ul. ks. Antoniego Dziewiatowskiego 15 – prawosławna cerkiew parafialna, należy do dekanatu Hajnówka diecezji warszawsko-bielskiej Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego (największy prawosławny sobór i jeden z najciekawszych przykładów współczesnej architektury w Polsce), dwupoziomowa budowla z l. 1981-83, proj. prof. Aleksandra Grygorowicza, pow. ok. 1.000 m², dł. 35 m, szer. 25 m, wys. 50 m, poj. ok. 5.000 osób, 7 ołtarzy, woj. podlaskie.

16. Budynek:

- a) budynek d. kaplicy Kościoła Jezusa Chrystusa Świętych w Dniach Ostatnich (potocz. mormonów) we wsi Żelwagi nad jeziorem Inulec na Mazurach (najstarsza poświęcona budowla mormonów w Polsce i w Europie kontynentalnej), gmina mormońska założona w 1922 r. przez mieszkańca wsi Fritza Fischera, zamknięta w 1971 r., kaplica poświęcona w 1929 r., w latach 1945-71 jedyna placówka mormońska w Polsce, w 1971 r. przejęta przez władze lokalne i używana jako magazyn zbożowy, w latach 80. XX w. przekazana katolikom, wewnątrz elementy oryginalnego wyposażenia kaplicy mormońskiej, m.in. płaskorzeźba Chrystusa Dobrego Pasterza i organy; ob. w pomormońskich zabudowaniach mieszka i prowadzi galerię rzeźbiarz Zdzisław Grunwald, w którego domu Horst Michalowski napisał powieść „Die Silberstraße. Ein Masurenbuch”, woj. warmińsko-mazurskie, pow. mrągowski, gm. Mikołajki,
- b) budynek d. redakcji „Kurierza Polskiego” [ob. Helsińska Fundacja Praw Człowieka] w Śródmieściu Warszawy, ul. Zgoda 11 (miejsce ustanowienia w 1968 r. Orderu Uśmiechu – najświetniejszego z odznaczeń, jedyne w swoim rodzaju i najważniejszego na świecie odznaczenia przyznawanego dorosłym przez dzieci); od 1978 r. Order Uśmiechu jest odznaczeniem międzynarodowym nadawanym za działania przynoszące dzieciom radość;

tablica pamiątkowa z 1998 r. ufundowana przez Międzynarodową Kapitułę Orderu Uśmiechu w 30. rocznicę ustanowienia tego odznaczenia,

- c) budynek PAST [od pierwszych liter nazwy drugiego właściciela, Polskiej Akcyjnej Spółki Telefonicznej, potocz. zwany „PAST-ą”] z l. 1906-08 w Śródmieściu Warszawy, ul. Zielna 39 (najstarszy wieżowiec w Polsce, ówczesnie najwyższy budynek mieszkalny i jedna z pierwszych tego typu konstrukcji żelbetowych w Europie i w całym Imperium Rosyjskim, ob. siedziba Światowego Związku Żołnierzy Armii Krajowej); proj. Bronisław Brochwicz-Rogowski, zbudowany dla szwedzkiego Towarzystwa Akcyjnego Telefonów „Cedergren”, wys. 51,5 m, 11 kondygnacji,
- d) Dom Angielski z 1570 r. w Gdańsku, ul. Chlebnicka 16 – kamienica proj. Hansa Kramera zbudowana dla Dircka Lylge'a (największa renesansowa kamienica w Polsce), 8 kondygnacji, wys. 30 m, szer. 15,5 m, ob. Dom Studenta oraz Wydział Grafiki Akademii Sztuk Pięknych w Gdańsku,
- e) Dom Kereta z 2012 r. na Woli w Warszawie, pomiędzy budynkami przy ul. Chłodnej 22 i Żelaznej 74 – instalacja artystyczna inspirowana twórczością izraelskiego mistrza krótkiej formy literackiej Etgara Kereta (najwyższy dom w Polsce, w Europie i na świecie), trzypoziomowa instalacja zaprojektowana jako obiekt mieszkalny, proj. Jakuba Szczęsnego, inwestor Fundacja Polskiej Sztuki Nowoczesnej, pow. 14 m², szer. 92-152 cm,
- f) dom nr 134 z 2. poł. XV w. we wsi Giebułtów na Pogórze Izerskim – dom przystępowy [dom łużycki], potocz. zw. „Tetzehaus” (najstarszy obiekt tego typu w Polsce), woj. dolnośląskie, pow. lwówecki, gm. Mirsk,
- g) dom przy kościele św. Ducha na Nowym Mieście w Śródmieściu Warszawy, ul. Długa 1 (najmniejszy budynek w Polsce i najmniejsza nieruchomość hipoteczna w Warszawie); posiada swój adres, posiada własną hipotekę, a więc w świetle wszelkich ustaw jest samodzielnym budynkiem. To nic, że jedną ścianą „przykleił” się do sporo większego kościoła oo. paulinów, ale ma swoje wejście, ma swoje przeznaczenie. W budynku mieści się kiosk „Ruchu” i kontynuuje on jeszcze XIX-w. tradycje tegoż miejsca. W pocz. XIX w. stał tu drewniany baraczek i pełnił funkcję lokalnego kramiku. W 1843 r., za sprawą kupca tabacznego Karola Banascha, drewnianą konstrukcję rozebrano i postawiono domek murowany,
- h) kamieniczka z pocz. XIV w. przy ul. Świętego Krzyża nr 23 na Starym Mieście w Krakowie, ob. plebania kościoła parafialnego pw. Świętego Krzyża (najstarszy zachowany budynek mieszkalny w Polsce); gotycki dom mieszkalny, o grubych ścianach z dzikiego kamienia i cegły oraz wąskich oknach ułatwiających obronę pierwotnie stał przy murach miejskich,
- i) Krzywy Domek z 2004 r. w Sopocie, ul. Bohaterów Monte Cassino 53 – cz. Centrum Handlowego „Rezydent” (najbardziej krzywy budynek w Polsce), obiekt proj. architektów Szotyńskich i Leszka Zaleskiego, którego inspiracją były rysunki Jana Marcina Szancera i Pera Dahlberga; 5 kondygnacji, pow. użytkowa 1.592 m², woj. pomorskie,
- j) Lwi Dwór z ok. 1600 r. w Gdańsku, Trakt św. Wojciecha 297 – zabytkowy dwupoziomowy dom podcieniowy (najstarszy dom podcieniowy w Polsce), kubatura 1.660 m³, budynek w rzucie 12 × 20 m należy do grupy zagród

- wiejskich Żuław i Powiśla charakteryzujących się połączeniem spichrza z budynkiem mieszkalnym,
- k) Mezonetowiec [galeriowiec] z l. 1958-60 na Przedmieściu Świdnickim we Wrocławiu, ul. Hugona Kołłątaja 9-12 – budynek mieszkalno-usługowy z mieszkaniami dwupoziomowymi (najstarszy obiekt tego typu w Polsce), proj. Jadwigi Grabowskiej-Hawrylak, Edmunda Frąckiewicza oraz Igora i Marii Tawryczewskich, 8 kondygnacji, 56 dwupoziomowych mieszkań, każde o pow. 68,55 m²,
- l) Posejdon Center z l. 2016-19 w Szczecinie, al. Niepodległości 60 – d. budynek UFA Pałast z 1929 r., w 1944 r. zniszczony, w 1951 r. odbudowany jako Powszechny Dom Towarowy „Posejdon”, w 1993 r. przekształcony w DT „Centrum”, w 2009 r. zamknięty (budynek uznawany za jeden z najbardziej proekologicznych obiektów z największą zewnętrzną „żywą” ścianą w Polsce), kubatura 166,83 tys. m³, wys. 35 m, 11 kondygnacji nadziemnych i 2 podziemne, pow. użytkowa 49,17 tys. m², pow. biurowa 19,77 tys. m², pow. handlowo-usługowa 3,03 tys. m², 250 pokoi hotelowych, 300 miejsc parkingowych dla samochodów oraz 100 miejsc dla rowerów; pow. zielonej ściany 150 m², ok. 6,5 tys. roślin zasadzonych w specjalnych kieszonkach, w tym gat. zimozielone: runianki japońskie, barwinki, czyściec wełniste, floksy, paprocie, bergenie, turzyce, liriopie; gat. cz. zimozielone: kosmatki, bodziszek oraz gat. kwitnące: dzwonki, żurawki, iglice i jasnoty,
- m) Przyczółek Grochowski [potocz. Pekin] z l. 1969-74 w Warszawie, w dzielnicy Praga-Południe, na osiedlu Przyczółek Grochowski, w kwartale ulic Ostrzyckiej, Motorowej, Franciszka Żymirskiego, Kwarcianej i Braclawskiej (najdłuższy budynek mieszkalny w Polsce), proj. Oskara Hansena i Zofii Garlińskiej-Hansen, dł. ok. 1,5 km; ciąg 22 bloków z własnymi adresami o wys. 3-7 pięter, załamanych 9 razy pod kątem 90°, 1.800 mieszkań o łącznej pow. 85 tys. m²,
- n) Sky Tower z l. 2007-12 we Wrocławiu, w d. dzielnicy Krzyki, na Osiedlu Południe, ul. Powstańców Śląskich 95 (najwyższy budynek mieszkalny, najwyższy budynek w kategoriach „wysokość do dachu” i „wysokość do najwyższej położonego piętra” oraz najwyżej położony punkt widokowy na budowli w Polsce), wzniesiony na miejscu rozebranego Poltegoru, kubatura 788 tys. m³; wys. całkowita 212 m (z anteną ok. 215 m), wys. do dachu 205,82 m, 53 kondygnacje, w tym 51 nadziemnych i 2 podziemne, pow. całkowita 170 tys. m², pow. użytkowa 122 tys. m², pow. biurowa 28,5 tys. m², pow. handlowo-usługowa 25,5 tys. m², 1.500 miejsc parkingowych, 230 apartamentów; oszklony punkt widokowy na 49 piętrze,
- o) stalowy dom z 1927 r. w Zabrze, ul. Cmentarna 7d (najstarszy obiekt tego typu w Polsce i w Europie), budynek dwukondygnacyjny przeznaczony dla czterech rodzin, 4 mieszkania o pow. ok. 50 m² każde, złożone z 2. pokoi i kuchni; zbudowany z ośmiu zespalanych prefabrykowanych stalowych płyt odlanych w hucie Donnersmarcka; powstał przy ul. Friedhofstrasse (ob. ul. Cmentarna) jako eksperyment architektoniczny i technologiczny w zaledwie 24 dni, wysiłkiem jedynie 16 robotników, woj. śląskie,
- p) Varso Place z l. 2016-21 – kompleks budynków biurowych (Varso Tower, Varso 1 i Varso 2) nieopodal Dworca Centralnego na Woli w Warszawie, ul. Chmielna 69/73 (od 2021 r. najwyższy budynek w Polsce i w Unii Europejskiej); kubatura ponad 1 mln m³, wys. całkowita 310 m, wys. do dachu 230 m, 53 kondygnacje nadziemne i 4 podziemne, pow. całkowita 140 tys. m², pow. biurowa 63,80 tys. m², pow. handlowo-usługowa 10,30 tys. m², 1.075 podziemnych miejsc parkingowych, 47 wind, dwa ogólnodostępne tarasy widokowe na 49. i 53. piętrze, restauracja i bar z widokiem na miasto na piętrach 46-48; obiekt ma certyfikat proekologiczny BREEAM z najwyższą oceną „Outstanding” oraz pierwszy w Europie precertyfikat WELL Core & Shell oceniający jego wpływ na zdrowie i samopoczucie ludzi,
- q) Warsaw Spire z l. 2011-16 – kompleks budynków biurowych na Woli w Warszawie, pl. Europejski 1, 2 i 6 (najwyższy biurowiec w Polsce i jeden z najwyższych w Europie); wys. całkowita 220 m, wys. do dachu 180 m, 54 kondygnacje, w tym 49 nadziemnych i 5 podziemnych, pow. całkowita 104,3 tys. m², pow. biurowa 96 tys. m², pow. użytkowa 60 tys. m², 1.200 miejsc parkingowych; laureat nagrody dla najlepszej inwestycji biurowej (Best Office & Business Development) na prestiżowych targach nieruchomości MIPIM w Cannes na Lazurowym Wybrzeżu we Francji w 2017 r.,
- r) Złota 44 zw. „Szklanym Żaglem” z l. 2008-13 – wieżowiec w Śródmieściu Warszawy, ul. Złota 44 (najwyższy apartamentowiec w Polsce i w Unii Europejskiej), wzniesiony na miejscu rozebranego budynku City Center (pierwszej galerii handlowej w Warszawie po 1989 r.); proj. światowej sławy amerykańskiego architekta polskiego pochodzenia Daniela Libeskinda, kubatura 260 tys. m³; wys. całkowita 192 m, 54 kondygnacje, w tym 52 nadziemne i 2 podziemne, pow. użytkowa 72,5 tys. m², 287 unikalnych apartamentów o śred. pow. 120 m², wyposażonych w system HMS (automatyka domowa); pierwszy wieżowiec w Polsce, którego elementy fasady zostały poddane „Testowi Florydy” i przeszły go pozytywnie.
17. Bumerang w Muzeum Archeologicznym w Krakowie, ul. Senacka 3 (najstarszy i największy bumerang w Polsce, w Europie i na świecie), znaleziony w 1985 r. w jaskini przełomu rzeki Białki w Obłazowej na pograniczu Spiszu i Podhala, w Kotlinie Orawsko-Nowotarskiej w Karpatach; wykonany z ciosu mamuta, wiek 23 tys. lat p.n.e., dł. 71 cm, śred. ok. 5 cm, grub. 1,5 cm, masa ok. 800 g.
18. Centrum Edukacji Ekologicznej „Hydropolis” we Wrocławiu, ul. Na Grobli 17 – centrum wiedzy poświęcone wodzie, łączące walory edukacyjne z nowoczesną formą wystawienniczą (najstarszy i największy obiekt tego typu w Polsce, jeden z nielicznych w Europie i na świecie), obiekt otwarty w 2015 r. znajduje się w zabytkowym, podziemnym zbiorniku wody czystej z XIX w. o pow. 4.000 m²; zbiornik pełnił swą pierwotną funkcję do 2011 r., kiedy został wyłączony z użytku; 9 stref tematycznych, 3 sale kinowe prezentujące 6 filmów, ekran 360° o dł. 60 m, 6 mini gier, makiety wynalazków sprzed 2000 lat oraz największych statków na świecie, multimedialna makieta Nilu – najdłuższej rzeki na świecie, drukarka wodna o dł. 46,5 m, replika batyskafu „Trieste” – zdobywcy dna Rowu Mariańskiego w skali 1:1, najdokładniejsza na świecie kopia rzeźby Dawida dłuta Michała Anioła wykonana w akrylu w skali 1:2.

19. Centrum Kongresowe Świadców Jehowy w dzielnicy Niwka w Sosnowcu, ul. Stanisława Mikołajczyka 84 (najstarsza i największa sala zgromadzeń Świadców Jehowy w Polsce oraz druga pod względem wielkości w Europie), obiekt powstał w 1999 r. na terenie byłej bazy transportowej „Transgóru”, budynki z l. 1961-62 zaadaptowano do nowych funkcji oraz wzniesiono audytorium i amfiteatr, w skład kompleksu wchodzi: sala zgromadzeń na 2.440 osób, zadaszony amfiteatr na ponad 6.400 osób oraz kilka mniejszych sal wykładowych i konferencyjnych, a także basen do chrztu i hol, woj. śląskie.
20. Centrum Nauki Kopernik z 2010 r. na Powiślu w Śródmieściu Warszawy, ul. Wybrzeże Kościuszkowskie 20 (największe centrum nauki w Polsce i jedno z większych w Europie); obiekt składa się z budynku o pow. ok. 15 tys. m², a w nim kilkaset interaktywnych stanowisk umieszczonych w sześciu galeriach: „Świat w ruchu”, „Człowiek i środowisko”, „Korzenie cywilizacji”, „Strefa światła”, „RE: generacja” i „Bzzz!” (specjalna galeria dla dzieci), wystawy czasowe, laboratoria i pracownie oraz centrum konferencyjne, a także Planetarium „Niebo Kopernika” dla 139 widzów z kopułą o śred. 16 m, Parku Odkrywców z urządzeniami do przeprowadzania eksperymentów pod gołym niebem, zewnętrznej galerii sztuki i amfiteatru.
21. Centrum Nauki i Sztuki Stara Kopalnia na terenie nieczynnej kopalni w Wałbrzychu, ul. Piotra Wysockiego 29 (największy kompleks postindustrialny w Polsce), placówka muzealna powstała w 2014 r. na terenie zabytkowej Kopalni Węgla Kamiennego „Julia” po rozbudowaniu Muzeum Przemysłu i Techniki z 1999 r., w 2015 r. obiekt wpisany na listę Europejskiego Szlaku Dziedzictwa Przemysłowego – ERIH, woj. dolnośląskie.
22. Chłodnia kominowa w Elektrowni Bełchatów w Rogowcu, ul. Energetyczna 7 – budowla służąca do schładzania wody w zakładach przemysłowych oraz energetycznych niemających możliwości użycia do chłodzenia wody z rzeki, morza czy jeziora (największa chłodnia kominowa hiperboloidalna w Polsce), wys. 180 m, śred. podstawy 118,6 m, wydajność 80.200 m³/h, powstała w związku z budową bloku energetycznego o mocy 858 MW oddanego do eksploatacji w 2011 r., woj. łódzkie, pow. bełchatowski, gm. Kleszczów.
23. Chojnicki Klub Żeglarski w Charzykowach, ul. Rybacka 1 (najstarszy klub żeglarski w Polsce), powstały w 1922 r. jako Klub Żeglarski Chojnice, uważany za kolebkę polskiego żeglarstwa, organizator regat centralnych, m.in. mającego najwyższą rangę „Memoriału Ottona Weilandta” – nestora żeglarstwa polskiego i założyciela klubu, na wyposażeniu klubu znajdują się m.in. jachty klasy: Optimist, Orion, Omega i Puck, woj. pomorskie, pow. chojnicki, gm. Chojnice.
24. Chrzcielnica romańska z XI w. w bazylice św. Marii Magdaleny i św. Stanisława z l. 1911-14 w Szczepanowie (najstarsza chrzcielnica w Polsce); kamienna chrzcielnica wykonana z piaskowca ciężkowickiego, pochodząca z pierwszego drewnianego kościoła wybudowanego przez rodziców św. Stanisława, w której mógł być ochrzczony, woj. małopolskie, pow. brzeski, gm. Brzesko.
25. Cmentarz:
 - a) bazylika katedralna Wniebowzięcia NMP i św. Mikołaja z XII w. w Łowiczu, przy Starym Rynku, zw. „Mazowieckim Wawelem”, od 1992 r. bazylika mniejsza (największa nekropolia arcybiskupów gnieźnieńskich i prymasów Polski w Polsce), miejsce wiecznego spoczynku 12. prymasów Polski; ponieważ prymasi Polski z tytułu pełnionych przez siebie urzędów kościelnych byli jednocześnie interreksami Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego, od 1572 r. w czasach bezkrólewia, kościół pełnił tymczasową funkcję najważniejszej świątyni Rzeczypospolitej; w 2012 r. obiekt wpisany na listę pomników historii, woj. łódzkie,
 - b) cmentarz dla zwierząt „Psi Los” w Koniku Nowym, ul. Podleśna – cmentarz założony w 1991 r. przez Witolda Wojdę (najstarszy i największy cmentarz dla zwierząt domowych w Polsce); cmentarz powstał z myślą o ludziach, którzy chcą w godny sposób pożegnać swoje zwierzęta, liczba pochówków ok. 6.500, woj. mazowieckie, pow. miński, gm. Halinów,
 - c) cmentarz mennonicki z 1768 r. w Stogach na Żuławach Wiślanych (najstarszy i największy oraz jeden z najlepiej zachowanych cmentarzy mennonickich w Polsce, uważany za jeden z najpiękniejszych obiektów tego typu w Europie), pow. 2,6 ha, 6 kwater, 260 obramowań grobów pojedynczych i podwójnych, 78 stel i innych nagrobków z krzyżami, tablicami oraz tumb, woj. pomorskie, pow. malborski, gm. Malbork,
 - d) Cmentarz Powstańców Warszawy przy ul. Wolskiej 174/176 na Woli w Warszawie – nekropolia proj. Romualda Gutta i Aliny Scholtz-Richert otwarta w 1945 r. z przeznaczeniem na pochówki osób ekshumowanych z ulic i placów Warszawy, początkowo do zbiorowych grobów „przejściowych”, poległych głównie podczas powstania warszawskiego (największy cmentarz wojenny w Polsce i jeden z największych w Europie), pierwotnie nekropolia o pow. 4,5 ha, ob. 1,5 ha, 177 zbiorowych mogił, ok. 104 tys. pochowanych osób, w tym ok. 8-10 tys. żołnierzy powstania warszawskiego; obiekt wpisany do rejestru zabytków w 2012 r.,
 - e) cmentarz przy ul. Lipowej w Lublinie – właśc. zespół czterech cmentarzy, w skład którego wchodzi: cmentarz rzymskokatolicki z 1794 r., cmentarz ewangelicko-augsburski z ok. 1825 r., cmentarz prawosławny z ok. 1840 r. oraz cmentarz wojskowo-komunalny z 1915 r. z główną bramą wejściową od ul. Białej (najstarsza nekropolia wielowyznaniowa w Polsce), od 1985 r. nekropolia posiada status zabytku,
 - f) stary cmentarz rzymskokatolicki pw. św. Stanisława Biskupa z 1782 r. w Ostrowie Wielkopolskim, położony pomiędzy ulicami Wrocławską, Fryderyka Chopina i Wysocką (najstarszy czynny cmentarz katolicki i jedna z najstarszych nekropolii w Polsce położonych z dala od kościoła, poza obrębem miasta), w latach zaborów jedyne legalne miejsce polskich manifestacji patriotycznych, pow. 1,256 ha, woj. wielkopolskie.
26. Depresja we wsi Marzęcino nad Kanalem Panieńskim na Żuławach Wiślanych (ob. najniżej położony udokumentowany punkt w Polsce); 2,07 m p.p.m. (wyniki pomiarów potwierdzone przez Główny Urząd Geodezji i Kartografii w 2014 r.), woj. pomorskie, pow. nowodworski, gm. Nowy Dwór Gdański.
27. Dom Dziecka Nr 15 im. ks. G.P. Baudouina w Warszawie, ul. Nowogrodzka 75 – placówka opiekuńczo-wychowawcza typu specjalistyczno-terapeutycznego (najstarszy działający dom dziecka w Polsce), założony w 1736 r. przez ks. Gabriela Piotra Baudouina jako Szpital Podrzutków im. Dzieciątka Jezus przy

- ul. Krakowskie Przedmieście, wzorowany na paryskim Hôpital des Enfants Trouvés założonym w XVII w. przez św. Wincentego à Paulo, w 1757 r. przeniesiony do budynku przy pl. Wareckim (ob. pl. Powstańców Warszawy), od 1758 r. oddział Szpitala Dzieciątka Jezus, od 1901 r. w obecnym miejscu; od 1917 r. samodzielny zakład wychowawczy, od 1918 r. pod nazwą Dom ks. Boduena, przed II wojną światową przekształcony w Dom Matki i Dziecka., od 1993 r. włączony do systemu opieki nad dzieckiem w systemie edukacji, od 1999 r. jednostka organizacyjna systemu pomocy społecznej, od 2012 r. placówka specjalistyczno-terapeutyczna systemu pieczy zastępczej.
28. Dom Rekolekcyjny św. Józefa z 1905 r. w Czechowicach-Dziedzicach, al. św. Andrzeja Boboli 1 – dom rekolekcyjny księży jezuitów (najstarszy obecnie działający dom rekolekcyjnych w Polsce), budowa domu rekolekcyjnego była odpowiedzią polskich jezuitów na apel papieża Leona XIII, wzywającego Towarzystwo Jezusowe do duszpasterstwa robotników zagrożonych komunizmem; w 1951 r. aby nie dopuścić do przejęcia budynku przez władze komunistyczne przy kaplicy rekolekcyjnej bp Stanisław Adamski erygował nową parafię; od tej pory prowadzi się tu zarówno pracę rekolekcyjną, jak też duszpasterstwo parafialne, woj. śląskie, pow. bielski.
29. Dom Rekordów i Osobliwości [d. Muzeum Rekordów i Osobliwości] na terenie Rodzinnego Parku Rozrywki „Rabkoland” w Rabce-Zdroju, ul. Podhalańska 2 – instytucja powstała w 2001 r. z inicjatywy Towarzystwa Kontroli Rekordów Niecodziennych założonego w 1999 r. (wystawa eksponatów z rodziny „naj”); wśród eksponatów znajdują się m.in. największe na świecie piszące wieczne pióro o dł. 222 cm i masie 3,3 kg, największy długopis o dł. 250 cm i masie z tuszem 100 kg, największy mikrofon o dł. 220 cm, największa bombka na choinkę o śred. 33 cm i obw. 1 m, największe piłkarskie buty o dł. 3,45 m i wys. 1,40 m, najmniejszy rower z przednim kołem o śred. 11 mm, filiżanka na 26 tys. szklanek herbaty, najstarsza zachowana w Polsce kula bilardowa z 1840 r. oraz unikatowa na skalę światową kolekcja rzeźb z jednej zapalki Anatola Karonia, składająca się ze 192 eksponatów, woj. małopolskie, pow. nowotarski.
30. Drewniana chata pasterska bacy Krzysztofa Gacha na polanie Wzorowej Hali Długiej pod siodłem Turbacza w Gorcach, na terenie Gorczańskiego Parku Narodowego (najwyżej położona czynna baczka w Polsce – 1.202 m n.p.m.), w 2003 r. Gorczański Park Narodowy ponownie wprowadził na polanie kulturowy wypas owiec; w baczce można kupić oscypki i napić się żętycy, woj. małopolskie, pow. nowotarski, gm. Nowy Targ, sołectwo Obidowa.
31. Droga krajowa nr 8 – droga krajowa klasy A, klasy S oraz klasy GP (najdłuższa droga krajowa w Polsce) prowadząca przez Polskę od granicy z Czechami w Kudowie-Zdroju do granicy z Litwą w Budzisku, dł. 849 km (do zaliczenia na odznakę należy przebyć odc. min. 100 km dowolnym środkiem transportu lub zdobyć 20 pkt. wg regulaminu OTP na wycieczce pieszej albo 30 pkt. wg regulaminu KOT na wycieczce rowerowej), droga stanowi polski odc. trasy europejskiej E67, na odc. od Helsinek do Warszawy nazywana Via Baltica, w 2007 r. została uznana za najbardziej niebezpieczną i zapoczątkowała program pod hasłem: „Drogi zaufania – Bezpieczna ósemka”, przebiega przez 5 województw: dolnośląskie, wielkopolskie, łódzkie, mazowieckie i podlaskie.
32. Drzewo:
- a) daglezja zielona na stokach Klimczoka w Beskidzie Śląskim, w pobliżu „Chaty Na Groniu”, na terenie Nadleśnictwa Bielsko, w leśnictwie Biła, wiek ok. 115 lat, obw. 244 cm, śred. 78 cm, wys. ok. 57,3 m (najwyższy udokumentowany okaz tego gatunku i od 2017 r. najwyższe drzewo w Polsce), woj. śląskie, pow. bielski, gm. Wilkowice, wieś Meszna,
- b) dąb „Chrobry” w pobliżu rez. przyrody „Buczyna Szprotawska” w Borach Dolnośląskich, w okolicach Piotrowic, na terenie Nadleśnictwa Szprotawa, w leśnictwie Szprotawka – dąb szypułkowy, pomnik przyrody od 1966 r., wiek ok. 760 lat, obw. 1.004 cm, śred. 321 cm, wys. 26 m, rozpiętość korony ok. 16 m, objętość ok. 90 m³ (największy i do 2019 r. uważany za najstarszy dąb w Polsce), woj. lubuskie, pow. żagański, gm. Szprotawa,
- c) grusza domowa w Hajdukach Nyskich – pomnik przyrody od 2008 r., w ogrodzie posesji nr 38, wiek ok. 180 lat, obw. 323 cm, wys. 10 m (najstarsza i najgrubsza przedstawicielka tego gatunku oraz jedno z najstarszych drzew owocowych w Polsce), woj. opolskie, pow. nyski, gm. Nysa,
- d) jesion wyniosły – puszczański rekordzista na terenie Białowieskiego Parku Narodowego w Obrębnie Orłówka, obw. 430 cm, śred. 137 cm, wys. 45,2 m (najwyższy jesion oraz najwyższe drzewo liściaste w Polsce i jedno z najwyższych w Europie), woj. podlaskie,
- e) kasztan jadalny w ogrodzie na terenie plebanii parafii pw. św. Mikołaja w Tarnowskich Górach, w dzielnicy Repty Śląskie, ul. Wincentego Witosa 120 – pomnik przyrody od 1960 r., wiek ok. 450 lat, obw. 8,44 m, śred. 267 cm, wys. 25 m (najstarszy i najgrubszy kasztan jadalny w Polsce oraz jeden z najstarszych w Europie Środkowej), woj. śląskie,
- f) klon polny [paklon] w zespole pałacowo-parkowym w Dobrzycy, ul. Pleszewska 5a (najstarszy okaz tego gatunku w Polsce), wiek 330 lat, obw. 479 cm, śred. 152 cm, wys. ok. 16 m, woj. wielkopolskie, pow. pleszewski,
- g) Krzywy Las w okolicach nowego osiedla w Nowym Czarnowie i Elektrowni Dolna Odra, na terenie Nadleśnictwa Gryfino – powierzchniowy pomnik przyrody od 2006 r., partia lasu z drzewami o łukowato wygiętych pniach (najdziwniejszy i najbardziej krzywy las w Polsce), zasadzony w l. 30. XX w. (prawdopodobnie w 1934 r.), ok. 100 zdeformowanych sosen zwyczajnych wygiętych pod kątem ok. 90° od ok. 20 cm nad ziemią do 3 m, wys. całkowita ok. 11-12 m, pow. ok. 1,7 ha; przez las przebiega czerwony szlak turystyczny ze Szczecina w dzielnicy Żydowce-Klucz do Mieszkowic, woj. zachodniopomorskie, pow. gryfiński, gm. Gryfino,
- h) labirynt grabowy z wieżą widokową w Ogrodach Hortulus Spectabilis w Dobrzycy, udostępnionych do zwiedzania w 2014 r. (największy labirynt grabowy w Polsce, w Europie i na świecie); labirynt proj. Piotr Bigońskiego powstał z 18 tys. sadzonek grabu, pow. ok. 1 ha, łączna dł. korytarzy 3.218 m, łączna dł. wszystkich ścian 6.539 m, ściany o wys. 2 m, labirynt ma jedno wejście i trzy wyjścia, do centralnego placu z wieżą prowadzą trzy drogi, na pewnych odcinkach pokrywające się ze sobą, o dł. odpowiednio: 396 m, 924 m i 1.003 m, wys. wieży widokowej 20 m, woj. zachodniopomorskie, pow. koszaliński, gm. Będzino, Dobrzyca 76,

- i) lipa drobnolistna na placu przed kościołem pw. Przemienienia Pańskiego w Cielętnikach, ul. Tadeusza Kościuszki 8 – pomnik przyrody od 1937 r., wiek ok. 550 lat, obw. 1.084 cm, śred. 343 cm, wys. 29,5 m (najstarsza, największa i najgrubsza lipa oraz najgrubsze drzewo w Polsce); w 2017 r. orkan Ksawery powalił lipę na ziemię, pozostał tylko niewielki kikut, woj. śląskie, pow. częstochowski, gm. Dąbrowa Zielona,
- j) mamutowiec olbrzymi [sekwojadendron] zasadzony w 1895 r. na terenie dawnego parku dworskiego z XVIII w. w Brwicach (największy, najgrubszy i najstarszy mamutowiec w Polsce), wiek ok. 120 lat, obw. 375 cm, wys. 27 m, woj. zachodniopomorskie, pow. gryfiński, gm. Chojna,
- k) najwyższe drzewo w Polsce (ex aequo); do zaliczenia na odznakę należy wybrać jeden dowolny obiekt:
 - o świerk pospolity na terenie Białowieskiego Parku Narodowego w Obrębie Orłówka, obw. 323 cm, śred. 103 cm, wys. 51,8 m (najwyższe notowane drzewo w Polsce), woj. podlaskie,
 - o świerk pospolity w Rycerze Górnej, na terenie rez. przyrody „Śrubita” w Beskidzie Żywieckim, obw. 314 cm, śred. 100 m, wys. 51,8 m (najwyższe notowane drzewo w Polsce), woj. śląskie, pow. żywiecki, gm. Rajcza,
- l) najwyższe drzewo na terenie zurbanizowanym w Polsce (ex aequo); do zaliczenia na odznakę należy wybrać jeden dowolny obiekt:
 - o jesion wyniosły w parku zamkowym w Suchej Beskidzkiej, obw. 421 cm, śred. 134 cm, wys. 40,0 m (najwyższe drzewo poza obszarami leśnymi w Polsce), woj. małopolskie, pow. suski,
 - o topola kanadyjska „Robusta” w Ogrodzie Botanicznym w Krakowie, obw. 327 cm, śred. 104 cm, wys. 40,0 m (najwyższe drzewo poza obszarami leśnymi w Polsce),
- m) platan „Olbrzym” w parku miejskim, nad rzeką Rurzycą w Chojnie, ul. Bałtycka 14 – platan klonolistny, pomnik przyrody od 2006 r., wiek ok. 300 lat, obw. 1.066 cm, śred. 339 cm, wys. 35 m, rozpiętość korony 38 m (najstarszy, najokazalszy i najgrubszy platan w Polsce; po spaleniu dębu „Napoleon” w 2010 r. i powaleniu lipy drobnolistnej z Cielętnik w 2017 r. ob. najgrubsze drzewo w Polsce), woj. zachodniopomorskie, pow. gryfiński,
- n) sosna „Rzepicha” na prawym brzegu Odry, niedaleko miejscowości Górki Małe, na terenie Nadleśnictwa Sulechów, w leśnictwie Nowy Świat, oddz. 284k – pomnik przyrody, obw. 568 cm, wys. 27 m (najgrubsza sosna zwyczajna w Polsce), woj. lubuskie, pow. zielonogórski, gm. Sulechów,
- o) sosna „Wszebora” w Mińsku Mazowieckim, ul. Stankowizna, przy szosie za mostem na rzece Srebrnej, na terenie Nadleśnictwa Mińsk, w leśnictwie Stankowizna, oddz. 145a – pomnik przyrody, wiek ok. 370 lat, obw. 375 cm, wys. 22 m (najstarsza sosna zwyczajna w Polsce); w 2012 r. powstała Ścieżka Przyrodniczo-Leśna „Najstarsza sosna w Polsce” o dł. 0,2 km, woj. mazowieckie,
- p) wiąz „Wiedźmin” zw. „Mieszkiem” w Komorowie, ul. Wiązowa 7 (d. ul. gen. Karola Świerczewskiego) – pomnikowy wiąz szypułkowy, pomnik przyrody od 1971 r., wiek ok. 460 lat, obw. 930 cm, śred. 296 cm, wys. ok. 35 m [do 2005 r. kiedy podczas wichury odłamał się najdłuższy konar], ob. wys. 18 m

(najstarszy, najokazalszy i najgrubszy udokumentowany okaz tego gatunku w Polsce i w Europie), woj. lubuskie, pow. krośnieński, gm. Gubin.

33. Drzwi:

- a) Drzwi Gnieźnieńskie z 2. poł. XII w. osadzone w portalu wewnętrznym kruchty południowej bazyliki prymasowskiej Wniebowzięcia NMP i św. Wojciecha na Wzgórzu Lecha w Gnieźnie (najsłynniejsze i najstarsze wrota w Polsce); unikatowy zabytek romańskiej sztuki odlewniczej, wykonany za panowania księcia Mieszka III Starego; odlane z brązu metodą wosku traconego, oba skrzydła o różnej wielkości (lewe wys. 328 cm, szer. 84 cm i prawe, wys. 323 cm, szer. 83 cm), 18 kwater z płaskorzeźbami scen figuralnych z życia św. Wojciecha od narodzin do męczeńskiej śmierci, obramowanych bordiurą z ornamentem roślinnym oraz postaciami ludzi i zwierząt, kołatki w kształcie lwich głów umocowane na drzwiach odlano oddzielnie, woj. wielkopolskie,
- b) drzwi w sanktuarium Matki Boskiej Nieustającej Pomocy z l. 1985-93 w Radzynie Podlaskim, ul. ks. kard. Stefana Wyszyńskiego 6 – stalowe wrota z 2010 r., ozdobione płaskorzeźbami z brązu krakowskiego artysty Władysława Dudka (największe i najcięższe drzwi do świątyni w Polsce), wys. 3,45 m, szer. 8 m, masa 5 t; na dwuskrzydłowych drzwiach i dwóch furtach bocznych znajdują się trzy sceny: „Zwiastowanie” (na furcie lewej), „Wniebowzięcie” (pośrodku) oraz „Ukoronowanie Najświętszej Maryi Panny” (na furcie prawej), woj. lubelskie.

34. Dworzec kolejowy:

- a) Dworzec Centralny im. Stanisława Moniuszki z 1975 r. w Śródmieściu Warszawy, al. Jerozolimskie 54 – główny dworzec kolejowy w Warszawie i centralny punkt warszawskiej linii średnicowej, położony nad tunelem średnicowym łączącym stację Warszawa Centralna ze stacjami Warszawa Wschodnia i Warszawa Zachodnia, połączony przejściami podziemnymi ze stacją Warszawa Śródmieście oraz końcową stacją Warszawskiej Kolei Dojazdowej – Warszawa Śródmieście WKD (największy dworzec kolejowy oraz największy i najbardziej wykorzystywany węzeł przesiadkowym w Polsce); proj. Arseniusza Romanowicza, kubatura 600 tys. m³, pow. ok. 90 tys. m², hala główna o dł. 120 m, szer. 84 m i wys. 20 m, 4 podziemne perony o dł. 400 m każdy, dziennie z dworca korzysta ok. 60 tys. osób, rocznie 24 mln, wg klasyfikacji PKP ma najwyższą kategorię – Premium,
- b) dworzec kolejowy Jabłoń Kościelna w Jabłoni-Jankowcach, na 135,825 km linii kolejowej nr 6 Zielonka – Kuźnica Białostocka, na trasie Warszawa – Białystok, stanowiącej część linii Rail Baltica (najmniejszy dworzec kolejowy w Polsce), przystanek kolejowy Jabłoń z 1951 r. (od 1966 r. pod obecną nazwą) wg klasyfikacji PKP ma kategorię dworca lokalnego, 2 perony, 2 tory, woj. podlaskie, pow. wysokomazowiecki, gm. Nowe Piekuty,
- c) dworzec kolejowy z 1862 r. w Aleksandrowie Kujawskim, na 91,702 km linii kolejowej nr 18 Kutno – Piła Główna, ul. Wojska Polskiego 2 (najdłuższy budynek dworcowy w Polsce i w Europie oraz najcenniejszy obiekt zachowanej architektury dworcowej w Polsce), 2 perony, w tym 1 wyspowa, 3 krawędzie peronowe; w 1998 r. zespół dworca kolejowego: budynek

- dworcowy z wieżą ciśnień z 1895 r. oraz trzema domami mieszkalnymi wpisany do rejestru zabytków; w 1879 r. na dworcu miało miejsce spotkanie cesarza niemieckiego Wilhelma I Hohenzollerna i cesarza Wszechrusi Aleksandra II Romanowa, woj. kujawsko-pomorskie,
- d) dworzec kolejowy z 1899 r. na stacji Zakopane, na końcu (43,334 km) linii kolejowej nr 99 Chabówka – Zakopane, ul. Chramcówki 35 (najwyżej położony dworzec kolejowy w Polsce), wys. 835 m n.p.m., 3 perony, 5 krawędzi peronowych, woj. małopolskie, pow. tatrzański.
35. Dzwon:
- a) dzwon kościelny z 1318 r. fund. o. Przedbora z Widawy pod Wrocławiem, na wieży bazyliki kolegiackiej św. Apostołów Piotra i Pawła w Strzegomiu, pl. Jana Pawła II 10 (najstarszy nadal pracujący dzwon w Polsce); śred. 120 cm, woj. dolnośląskie, pow. świdnicki,
- b) dzwon „Maryja Bogurodzica” z 1999 r. na wieży bazyliki NMP Licheńskiej, na terenie sanktuarium Matki Bożej Bolesnej Królowej Polski w Licheniu Starym nad Jeziorem Licheńskim (największy współczesny dzwon w Polsce i trzeci pod względem wielkości w Europie); wys. 4,4 m, śred. 3,12 m, masa z jarzmem ok. 19 t, masa bez jarzma ok. 14,78 t, w tym serce 400 kg, ton uderzeniowy c°; bazylika wraz z dzwonem ma stanowić wotum Polaków za 2000 lat chrześcijaństwa, woj. wielkopolskie, pow. koniński, gm. Ślesin,
- c) dzwon „Piotr” z 1314 r. w kościele oo. dominikanów pw. św. Jakuba Apostoła w Sandomierzu, ul. Staromiejska 11 (najstarszy średniowieczny datowany dzwon w Polsce i jeden z najstarszych średniowiecznych dzwonów kołysanych w Polsce i Europie), wys. z koroną 72 cm, śred. 59 cm, masa ok. 400 kg, ton uderzeniowy gis², woj. świętokrzyskie,
- d) dzwon „Tuba Dei” [Trąba Boża] z 1500 r. autorstwa miejscowego ludwisarza Marcina Schmidta, na wieży bazyliki katedralnej św. Jana Chrzciciela i św. Jana Ewangelisty w Toruniu, ul. Żeglarska 16 (największy średniowieczny dzwon kołysany w Polsce i jeden z największych w Europie Środkowej); wys. z koroną 2 m, śred. 2,27, masa: 7.238 kg, w tym serce 200 kg, ton uderzeniowy as°; miniatura dzwonu o masie 70 kg znajduje się w Domu Legend Toruńskich przy ul. Szerokiej 35,
- e) dzwon zegarowy z 1368 r. autorstwa mistrza Swelbela, na wieży Starego Ratusza na Rynku we Wrocławiu (najstarszy dzwon zegarowy w Polsce); na dzwonie widnieje inskrypcja łacińska: *Anno Domini MCCCLXVIII En ego campana raro pronuncio vana nocte dieque moraque pro roauture et hora* (pol. *Roku Pańskiego 1368. Spójrz, ja dzwon rzadko odzywam się na próżno. W noc i za dnia ogłaszam czas i godzinę*),
- f) dzwon zegarowy z 1567 r. na wieży katedry św. Stanisława i św. Wacława w Świdnicy, pl. Jana Pawła II 2-3 (najwyżej zawieszony dzwon w Polsce); na wieży o wys. 103 m, 75 m n.p.t., masa 1,8 t; dzwon nie posiada serca i uderzany jest z boku przez młot sprzężony z mechanizmem zegarowym stalową liną, woj. dolnośląskie,
- g) dzwon „Zygmunt” z 1520 r., fund. króla Zygmunta I Starego, autorstwa niemieckiego ludwisarza Hansa Bahama, na Wieży Zygmuntońskiej, w bazylice archikatedralnej św. Stanisława i św. Wacława na Wawelu w Krakowie (najszlachetniejszy i największy zabytkowy dzwon w Polsce oraz jeden z największych w Europie); wys. z koroną 2,41 m, śred. 2,42 m, obj. 1,2 m³, masa 12.600 kg, w tym serce 365 kg, ton uderzeniowy g°.
36. Elektrownia:
- a) Elektrownia Wiatrowa Margonin z 2010 r. w Margoninie – elektrownia wiatrowa składająca się z 60 turbin typu Gamesa G90 o łącznej mocy 120 MW, co pozwala zaspokoić potrzeby energetyczne 90 tys. gospodarstw domowych (największa farma wiatrowa w Polsce i jedna z największych w Europie); wys. słupa 100 m, rozpiętość łopat śmigła 90 m, woj. wielkopolskie, pow. chodzieski,
- b) Elektrownia Wiatrowa Nowy Tomyśl z 2012 r. – elektrownia wiatrowa zlokalizowana w okolicy miejscowości Paproć składająca się z 2 wiatraków wyposażonych w generator Fuhrländer FL-2500 o mocy nominalnej 2,5 MW i wys. 210 m każdy (najwyższe tego typu konstrukcje w Polsce i jedne z najwyższych w Europie i na świecie), wys. masztu (kratownica) 160 m, rozpiętość łopat śmigła 100 m, woj. wielkopolskie, pow. nowotomyski, gm. Nowy Tomyśl,
- c) Farma Wiatrowa „Zagórze” z 2003 r. w okolicach miejscowości Zagórze nad wsch. brzegiem cieśniny Głęboki Nurt łączącej Zalew Szczeciński z cieśniną Dziwną – zespół 15 elektrowni wiatrowych wyposażonych w turbinę wiatrową Vestas V80 o mocy 2 MW każda (najstarsza i jedna z największych przemysłowych farm wiatrowych w Polsce), pow. 225,2 ha, łączna dł. instalacji przyłączeniowej 119 km, woj. zachodniopomorskie, pow. kamieński, gm. Wolin,
- d) Elektrownia Wodna Leśna z 1907 r. na rzece Kwisa w Leśnej na Pogórzu Izerskim w Sudetach (najstarsza działająca do dziś elektrownia wodna w Polsce), proj. dr inż. Curt Bachmann, maks. moc 2,7 MW, zapora o wys. 45 m, dł. w koronie 130 m, szer. 8 m, zbiornik o poj. 15 mln m³, pow. ok. 140 ha, gł. 12 m; do dzisiaj utrzymano oryginalne wyposażenie maszynowni i unikatowe rozwiązania hydrotechniczne zbiornika wodnego i urządzeń zrzutowych, woj. dolnośląskie, pow. lubański,
- e) Elektrownia Wodna Struga z 1896 r. na Słupi w Strudze (najstarszy działający obiekt tego typu w Polsce i w Europie oraz jeden z najstarszych na świecie); obiekt pierwotnie był młynem, następnie siłownią wodną dla pobliskiego tartaku i papierni, od 1920 r. zawodowa elektrownia o mocy 250 kW; ob. pow. zlewni 239 km², spad wody 14,4 m, moc 320 kW, przepływ maksymalny – 2,7 m³/s, dł. kanału doprowadzającego wodę z jeziora Żukowskiego 1.850 m, woj. pomorskie, pow. bytowski, gm. Parchowo, sołectwo Żukówko,
- f) PGE Górnictwo i Energetyka Konwencjonalna S.A. – Oddział Elektrownia Bełchatów z 1975 r. w Rogowcu, ul. Energetyczna 7 (największa opalana węglem brunatnym elektrownia w Polsce, w Europie i na świecie oraz największy emitent CO₂ [dwutlenku węgla] w Polsce i w Unii Europejskiej – 37 mln t); właściciel – Polska Grupa Energetyczna S.A.; moc 5.472 MW, 13 bloków energetycznych, w tym 12 o mocy 370-380 MW każdy i 1 o mocy 858 MW; roczna produkcja energii 27-28 TWh, co stanowi ponad 20%

produkcji krajowej, zaś prąd jest najtańszy w Polsce, woj. łódzkie, pow. bełchatowski, gm. Kleszczów.

37. Estakada w ciągu południowej obwodnicy Gdańska, w dzielnicy Orunia-Św. Wojciech-Lipce w Gdańsku – budowla mostowa z l. 2011-12 biegnąca nad Kanałem Raduni, główną arterią komunikacyjną Trójmiasta, linią kolejową Warszawa – Gdańsk oraz linią kolejową Pruszcz Gdański – Gdańsk Port Północny (najdłuższa estakada w Polsce), dł. 2.780 m, obiekt wznosi się w najwyższym punkcie ok. 25 m n.p.t.
38. Fabryka:
- E. Wedel [od 2010 r. Lotte Wedel Sp. z o.o.] w Warszawie, ul. hetm. Jana Zamoyskiego 28/30 – firma i marka producenta wyrobów czekoladowych i cukierniczych założona w 1851 r. przez Karola Wedla (najstarsza fabryka czekolady w Polsce),
 - fabryka prochu z 1692 r. w Mąkolnie (najstarsza czynna fabryka prochu czarnego w Polsce, w Europie i na świecie); przy głównej drodze znajdują się ruiny dawnych budynków fabrycznych: zakładu nr 3, suszarni i polerowni prochu, woj. dolnośląskie, pow. ząbkowicki, gm. Złoty Stok,
 - pracownia ceramiczna Fundacji Monumenta Poloniae w Zdunach, ul. Łacnowa 37 (najstarsza kaflarnia w Polsce); zakład pracuje nieprzerwanie od 1858 r., a od 1900 r. zaczęto wytwarzać w nim kafle, do dziś formowane ręcznie zachowując stare wzory; woj. wielkopolskie, pow. krotoszyński,
 - Zakłady Porcelany „Ćmielów” w Ćmielowie, ul. Ostrowiecka 45 – fabryka fajansu i porcelany założona w 1790 r. przez zrzeszenie cechowe garncarzy ćmielowskich i opatowskich (najstarsza działająca nieprzerwanie do dziś wytwórnia porcelany w Polsce oraz największa fabryka porcelany cienkościennej w Polsce i w Europie), woj. świętokrzyskie, pow. ostrowiecki.
39. Figura, rzeźba:
- figura Matki Boskiej Niepokalanej w niszy skalnej wsch. ściany Zawratowej Turni, poniżej przełęczy Zawrat [2.159 m n.p.m.], od strony Doliny Gąsienicowej w Tatrach (najwyżej położony obiekt kultu maryjnego w Polsce), figurka z pińczowskiego piaskowca, umieszczona w 1904 r. przez ks. Walentego Gadowskiego i Klimka Bachledę z okazji 50. rocznicy ogłoszenia przez papieża Piusa IX dogmatu o „Niepokalanym Poczęciu Najświętszej Maryi Panny”, wys. 1,2 m, woj. małopolskie, pow. tatrzański,
 - figura Matki Bożej Strażniczki Wiary Świętej z poł. XI w. w zwieńczeniu ołtarza głównego proj. Mikołaja Richtera z 1715 r. bazyliki Nawiedzenia NMP z l. 1686-1704 w Bardzie Śląskim nad Nysą Kłodzką, pl. Wolności 5 (najstarsza drewniana figura sakralna i najstarsza drewniana rzeźba romańska w Polsce), figura Matki Bożej z Dzieciątkiem, typ tzw. Madonny tronującej, wykonana z drewna lipowego, w całości polichromowana, wys. 43,3 cm, woj. dolnośląskie, pow. ząbkowicki,
 - rzeźba „Rzepka” z 2019 r. w Helu, przy ul. Wiejskiej, obok Miejskiej Hali Sportowo-Widowskiej – rzeźba dłuta Roberta Wyskiela wpisana do „Księgi rekordów Guinnessa” (najdłuższa rzeźba wykonana z jednego kawałka drewna w Polsce, w Europie i na świecie), dł. 15,2 m, w tym 14,37 m zakwalifikowanych do rekordu Guinnessa (wymagane jest aby rzeźba w

najniższym punkcie miała wys. min. 1 m), masa ok. 6 t; rzeźba ilustruje wiersz Juliana Tuwima „Rzepka”; tytułową rzeźką jest zakończenie kłody, a pozostałe jej części przedstawiają kolejne osoby ciągnące rzepekę: babcię, dziadka, wnuczka i Mruczka, woj. pomorskie, pow. pucki,

- rzeźba Świętowita, jednego z najważniejszych słowiańskich bożków, na terenie Leśnego Grodu w Milówce, na zboczu Prusowa [1.010 m n.p.m.] w Beskidzie Żywieckim (najwyższa i największa rzeźba z jednego kawałka drewna w Polsce, w Europie i na świecie); drewniana rzeźba z 2007 r., wys. 14,3 m, masa 15 t, pomysł Grzegorz Śleziak, woj. śląskie, pow. żywiecki,
 - rzeźba „Wir” z 2017 r. w Galerii Północnej na Białoleścu w Warszawie, ul. Światowida 17 – stalowa forma będąca połączeniem sztuki nowoczesnej z architekturą i parametrycznym procesem projektowym autorstwa Oskara Zięty (najwyższa rzeźba ze stali w Polsce), wys. 20,93 m; rzeźba ze stali wenecjańskiej powstała z wykorzystaniem technologii FiDU (metoda obróbki stali formowana pod ciśnieniem), składa się z pięciu przeplatających się między sobą profili a jej forma związana jest z naturalnym wirem i jego główną cechą – zmiennością; podobnie jak prawdziwy wir, rzeźba ma zupełnie inny wygląd, w zależności od wysokości i punktu obserwacji; na spodzie rzeźby znajduje się tafla wody stwarzająca efekt lustra i potęgująca wizualną głębię konstrukcji.
40. Filharmonia Warszawska z 1901 r. w Śródmieściu Warszawy, ul. Jasna 5 – instytucja kultury od 1949 r. działająca pod nazwą Filharmonia Narodowa w Warszawie (najstarsza działająca do dziś filharmonia w Polsce), budynek w stylu eklektycznym z l. 1900-01, wzorowany na Operze Paryskiej, proj. Karola Kozłowskiego, zniszczony podczas II wojny światowej, odbudowany w stylu socrealizmu w 1955 r. wg proj. Eugeniusza Szparkowskiego i Henryka Białobrzeskiego; dwie sale: Koncertowa z 1.072 miejscami i Kameralna z 378 miejscami, zespół: 112 instrumentalistów orkiestry i 100 artystów chóru; w budynku filharmonii od 1955 r. (co 5 lat) organizowany jest Międzynarodowy Konkurs Pianistyczny im. Fryderyka Chopina (jeden z najstarszych i najbardziej prestiżowych konkursów muzycznych w klasie fortepianu na świecie), a od 1956 r. corocznie (z dwoma wyjątkami) odbywa się Międzynarodowy Festiwal Muzyki Współczesnej „Warszawska Jesień” (największa w Polsce i jedna z najważniejszych na świecie imprez poświęconych muzyce współczesnej); na bocznej ścianie gmachu tablica upamiętniająca Emila Młynarskiego – współzałożyciela i pierwszego dyrektora Filharmonii Warszawskiej w l. 1901-05.
41. Fokarium z 2012 r. w Parku Rekreacyjno-Edukacyjnym Sea Park Sarbsk (największe fokarium w Polsce w pierwszym polskim parku związanym z tematyką mórz i oceanów, oraz historią i kulturą Pomorza); 4 gatunki ssaków morskich: foki pospolite, foki szare, uchatki kalifornijskie i kotiki południowoamerykańskie, 2 trybuny widokowe na ok. 1.000 osób, woj. pomorskie, pow. lęborski, gm. Wicko, Sarbsk 39.
42. Fontanna multimedialna z 2009 r. na pergoli przy Hali Stulecia w Parku Szczytnickim we Wrocławiu (największa fontanna w Polsce i jedna z największych w Europie); pow. 1 ha, w niecce 300 dysz tryskających wodę na

- wys. 40 m, na dnie 800 punktów świetlnych; działa tylko w sezonie letnim, a zimą zamieniana bywa na lodowisko o pow. 2.320 m² i wym. 116 × 20 m.
43. Fortepian „Stolëmowi Klawër” w Centrum Edukacji i Promocji Regionu (CEPR) w Szymbarku, u stóp Wieżycy na Kaszubach, ul. Szymbarskich Zakładników 12 (największy koncertujący fortepian w Polsce, w Europie i na świecie); proj. Daniela Czapiewskiego, 156 klawiszy (92 białe i 64 czarne), instrument ma dwa rejestry: fortepianowy i organowy, zaś liczba oktaw wynosi aż 12 i $\frac{3}{4}$, wys. 1,92 m, dł. 6,07 m, szer. 2,52 m, masa 1,82 t, 6 nóg z wyrzeźbionymi na nich wizerunkami Fryderyka Chopina, Ignacego Jana Paderewskiego, Stanisława Moniuszki, Mieczysława Karłowicza, Karola Szymanowskiego i Henryka Mikołaja Góreckiego mających symbolizować najważniejsze filary polskiej kultury, woj. pomorskie, pow. kartuski, gm. Stężyca.
 44. Fotoplastikon Warszawski z 1905 r. w kamienicy Hoserów w Śródmieściu Warszawy, al. Jeruzolimskie 51 (najstarszy czynny *in situ* fotoplastykon w Polsce i w Europie), w 1987 r. wpisany do rejestru zabytków; kolekcja ponad 7.000 trójwymiarowych fotografii, z czego ok. $\frac{1}{3}$ dotyczy Warszawy, ob. oddział Muzeum Powstania Warszawskiego.
 45. Fresk z wizerunkiem Matki Boskiej Pocieszenia z pocz. XVI w. w kaplicy Matki Boskiej Pocieszenia w kościele oo. augustianów pw. św. Katarzyny Aleksandryjskiej i św. Małgorzaty na Kazimierzu w Krakowie, ul. Augustiańska 9 (najstarszy cudowny wizerunek maryjny w Polsce), w 2000 r. obraz został ukoronowany przez kard. Franciszka Macharskiego.
 46. Geometryczny środek Europy [53°34'39"N 23°06'22"E] w parku miejskim im. bł. ks. Jerzego Popiełuszki w Suchowoli, pl. Tadeusza Kościuszki 21 (najstarszy obliczony geometryczny środek Europy), w 1775 r. Szymon Antoni Sobiekrąjski – nadworny astronom i kartograf króla Stanisława Augusta Poniatowskiego połączył na mapach liniami prostymi najbardziej odległe punkty kontynentu europejskiego, tzn. przylądek Cabo da Roca w Portugalii z miejscem na Uralu uznawanym za granicę Europy z Azją oraz przylądki Matapan w Grecji i Nordkinn w Norwegii, proste przecięły się w Suchowoli, w parku głąz z herbem Suchowoli i napisem: „Środek Europy”, woj. podlaskie, pow. sokólski.
 47. Geometryczny środek Polski [52°04'09.56"N 19°28'49.12"E] w Piątku – punkt będący środkiem masy (centroidem) figury geometrycznej o kształcie i rozmiarach granic administracyjnych Polski, odpowiadający intuicyjnemu rozumieniu pojęcia środka danego obszaru (najbardziej centralnie położona miejscowość w Polsce), symboliczny pomnik środka Polski na Rynku; w 1966 r. działacze PTTK w Łęczycy zwrócili się do Instytutu Głównego Urzędu Geodezji i Kartografii w Warszawie z prośbą o przeprowadzenie dokładnego pomiaru i wyznaczenie rzeczywistego punktu; ustalono, że środek ciężkości terytorium administracyjnego Polski wypada faktycznie w gminie Piątek, ale 6,3 km na płn. zach. od centrum miejscowości – we wsi Balków, woj. łódzkie, pow. łęczycki.
 48. Gliniany garnek z 2014 r. na terenie Centrum Sportu i Rekreacji w Babimoście, ul. Franciszka Żwirki i Stanisława Wigury 10A (największy gliniany garnek w Polsce, w Europie i na świecie wpisany do „Księgi rekordów Guinnessa”); wys. 310,1 cm, obwód maksymalny 689,5 cm, obwód otworu 502,9 cm, średnica otworu 160,1 cm, obwód podstawy 466,0 cm (szczegółowe wymiary podano na specjalnej tablicy ustawionej obok naczynia); samo lepienie garnka trwało tydzień, a jego twórca Rytis Konstantinavicius zużył na ten cel 3 tony gliny, wypał naczynia w temperaturze 800 °C w specjalnie skonstruowanym piecu polowym trwał 14 godzin, woj. lubuskie, pow. zielonogórski.
 49. Globus Jagielloński z ok. 1510 r. w Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego w Collegium Maius w Krakowie, ul. Jagiellońska 15 – mechaniczna sfera armilarna, dar prof. Jana Brożka (1585-1652) – rektora Akademii Krakowskiej, pochodzący prawdopodobnie z płn. Włoch lub pld. Francji z 1. poł. XVI w. (najstarszy globus w Polsce oraz jeden z pierwszych globusów w historii kartografii), na globusie wewnątrz sfery armilarnej widnieje jedno z pierwszych na świecie przedstawień Ameryki Północnej w historii kartografii globusowej; Ameryka Północna jest opisana jako: *America terra noviter reperta* (Ameryka świeżo odkryta) i przedstawiona jako wyspa na Oceanie Indyjskim; autorem mapy powstałej ok. 1508 r. jest najprawdopodobniej Francesco Roselli.
 50. Gmach Urzędu Pocztowego nr 2 Poczty Polskiej [d. Główna Dyrekcja Poczty, niem. *Oberpostdirektion Stettin*] z l. 1871-74 na Nowym Mieście w Szczecinie, ul. Dworcowa 20 (najstarszy zachowany zespół zabudowy pocztowej na terenie Polski), zespół pocztowy proj. Carla Schwatlo – pierwszego projektanta Biura Budowlanego Generalnego Urzędu Pocztowego w Berlinie, zmieniony i rozszerzony w 1872 r. przez Karla Friedricha Endella, reprezentuje tzw. styl stephanowskiej architektury pocztowej 3. ćw. XIX w. o cechach neorenesansu niemieckiego; wielokrotne przebudowy, rozbudowy i modernizacje oraz zmiany aranżacji i wyposażenia wewnątrz, m.in. w l. 1877-78, 1886-87 i po 1945 r., w 1993 r. wpisany do rejestru zabytków.
 51. Góra, wzniesienie:
 - a) Gosań – wzniesienie na polskim wybrzeżu, reprezentujące typ klifu abrazyjnego osypiskowego o wys. 93,4 m n.p.m. (najwyższy klif w Polsce), położone na wyspie Wolin, bezpośrednio nad Bałtykiem, na terenie Wolińskiego Parku Narodowego (jeden z czterech punktów widokowych parku), ok. 4 km na płn. wsch. od Międzyzdrojów, przy drodze wojewódzkiej nr 102, na odc. Międzyzdroje – Dziwnów, woj. zachodniopomorskie, pow. kamieński, gm. Międzyzdroje,
 - b) Kozi Wierch [d. także Czarne Ściany] w Tatrach Wysokich, pomiędzy Doliną Gąsienicową a Doliną Pięciu Stawów Polskich, na terenie Tatrzańskiego Parku Narodowego (najwyższy szczyt o zauważalnej wybitności w całości położony w Polsce), wys. 2.291 m n.p.m., wybitność 165 m, woj. małopolskie, pow. tatrzański,
 - c) Ostrzyca Proboszczowicka [zw. Śląską Fujijamą] na Pogórzu Kaczawskim w Sudetach, wys. 501 m n.p.m. (najwyższy wulkan w Polsce); na wierzchołek góry będący kominem wygasłego wulkanu prowadzi znakowany na żółto „Szlak Wygasłych Wulkanów” z Myśliborza do Złotoryi, woj. dolnośląskie, pow. złotoryjski, gm. Pielgrzymka,
 - d) Śnieżka na granicy polsko-czeskiej, w Karkonoszach, w dolinie Łomnicy, na terenie Karkonoskiego Parku Narodowego, w granicach administracyjnych Karpacza (najwyższy szczyt Sudetów i Śląska oraz najwybitniejszy szczyt

- Polski), wys. 1.603 m n.p.m., minimalna deniwelacja względna [wybitność szczytu] 1.203 m, woj. dolnośląskie, pow. jeleniogórski, gm. Karpacz,
- e) Wielbłądzi Grzbiet [pot. Wielbłądzi Garb, lub Wielka Garbnica] na Pobrzuże Gdańskim, na terenie Parku Krajobrazowego „Mierzeja Wiślana”, w Krynicy Morskiej, tuż przy żółtym szlaku turystycznym – najwyższe wzniesienie Mierzei Wiślanej (najwyższa stała wydma w Polsce i w Europie), wys. 49,5 m n.p.m.; na szczycie wieża widokowa, jedyny naturalny punkt na Mierzei Wiślanej, z którego widać równocześnie Zatokę Gdańską i Zalew Wiślany, woj. pomorskie, pow. nowodworski,
- f) Wieżyca w paśmie Wzgórz Szymbarskich, na Kaszubach w Kaszubskim Parku Krajobrazowym (góra z największą izolacją topograficzną i najwyższa morena w Polsce oraz najwyższe wzniesienie polskich pojezierzy i całego Niżu Polskiego); wys. 328,7 m n.p.m., wys. względna 170 m, 200 m od dna Jeziora Ustrzyckiego, wybitność szczytu 269,3 m, izolacja topograficzna 344,76 km; na szczycie wzgórza Kaszubska Wieża Widokowa im. Jana Pawła II, z której można podziwiać najrozleglejszą i najpiękniejszą panoramę w północnej Polsce, woj. pomorskie, pow. kartuski, gm. Stężycy.
52. Góry Sowie w Sudetach Środkowych na Dolnym Śląsku (najstarsze formacje skalne w Polsce), zbudowane głównie z prekambryjskich gnejsów i migmatytów (najstarszego budulca skalnego ze wszystkich gór w Polsce i w Europie); bardzo zróżnicowane pod względem wysokości (najwyższy szczyt Wielka Sowa [1.015 m n.p.m.], pozostałe szczyty wys. 600-980 m n.p.m.), pow. ok. 200 km², dł. 26 km (35 km po linii grzbietowej), wiek najstarszych skał ok. 2,7 mld lat (do zaliczenia na odznakę należy zdobyć jeden dowolny szczyt oraz 15 pkt. wg regulaminu GOT na wycieczce w dowolnym rejonie pasma), woj. dolnośląskie.
53. Grochalskie Piachy powstałe przeszło 12 tys. lat temu w Puszczy Kampinoskiej w pradolinie Wisły, w Kotlinie Warszawskiej, na terenie Kampinoskiego Parku Narodowego (największy obszar piaszczystych wydym w Polsce, uważany za najlepiej zachowany kompleks wydym śródlądowych w Polsce i w Europie), ob. obszar poligonu wojskowego Cybulice, wydmy porośnięte borem sosnowym oraz w części odsłoniętej niską roślinnością: turzyca wiosenna, wilczomlecz sosnka, goździk kartuzek, wrzos zwyczajny, macierzanka piaskowa, torfowce, rozmarynek, a także borówka bagienna i żurawina błotna, wys. wydym parabolicznych do 30 m; na terenie Grochalskich Piachów kręcono sceny do filmów: „W pustyni i w puszczy” i „Operacja Samum”, woj. mazowieckie, pow. nowodworski, gm. Czosnów.
54. Grodzisko:
- a) grodzisko na „Górze Zyndrama” w Maszkowicach – prehistoryczne osiedle obronne zamieszkałe we wczesnej epoce brązu [1750-1550 p.n.e.], na przełomie epoki brązu i wczesnej epoki żelaza [950-400 p.n.e.] oraz w okresie lateńskim [200-50 p.n.e.] (najstarszy przykład kamiennej architektury obronnej w Polsce i jeden z najstarszych w Europie [poza basenem Morza Śródziemnego]); fortyfikacje z fragmentami muru obronnego z dużych bloków piaskowca, który miał ok. 180 m dł., 2 m szer. i ok. 3 m wys., woj. małopolskie, pow. nowosądecki, gm. Łącko,
- b) grodzisko położone na wzgórzu w odległości ok. 750 m od wsi Stradów, w połowie drogi między Chrobrzem a Skalbmierzem (największe grodzisko w Polsce); grodzisko ma kształt podkowy, a jego wały otoczone suchą fosą osiagają wysokość do 18 m, razem z podgrodziami obejmowało obszar ok. 25 ha; powstanie grodu istniejącego od VIII-X w. należy wiązać z państwem Wiślan, woj. świętokrzyskie, pow. kazimierski, gm. Czarnocin.
55. Hala spacerowa łącząca dwie cz. Domu Zdrojowego z 1899 r. w Świeradowie-Zdroju (najdłuższa i największa hala zdrojowa w Polsce); drewniana hala z pijalnią wód mineralnych, dł. 80 m, szer. 10 m, wys. 10 m; Dom Zdrojowy z wieżą zegarową o wys. 46 m, woj. dolnośląskie, pow. lubański.
56. Hałda Szarlota w Rydułtowach – hałda odpadów pokopalnianych (największa hałda w Polsce i w Europie); ob. wys. 134 m liczone od podstawy do czubka stożka, pow. 37 ha, obj. 13,3 mln m³; szczyt znajduje się ok. 406 m n.p.m., woj. śląskie, pow. wodzisławski.
57. Hodowla kaktusów i innych sukulentów Andrzeja i Łucji Hinz w Rumi, ul. Partyzantów 2 (największa kaktusiarnia w Polsce i jedna z największych w Europie), zbiór ok. 5 tys. gat. i form roślin sukulentycznych, woj. pomorskie, pow. wejherowski.
58. Hotel:
- a) Hotel górski PTTK Kalatówki z 1938 r. na polanie Kalatówki w Zakopanem, na terenie Tatrzańskiego Parku Narodowego, w dolinie Bystrej (najwyżej położony hotel w Polsce – 1.198 m n.p.m.), kubatura 9.700 m³, 86 miejsc noclegowych o wysokim standardzie w pokojach 1-, 2- i 5-osobowych oraz apartamenty, restauracja, dwie kawiarnie, siłownia, sauna, wypożyczalnia sprzętu narciarskiego, woj. małopolskie, pow. tatrzański,
- b) Hotel Marriott z 1989 r. w kompleksie biurowo-hotelowym Centrum LIM w centrum Warszawy, al. Jerozolimskie 65/79 (najwyższy obiekt tego typu w Polsce), 42 kondygnacje [hotel zajmuje 20 górnych pięter wieżowca], wys. całkowita 170 m, wys. do dachu 140 m, pow. całkowita 87,6 tys. m², pow. biurowa 24,4 tys. m², 523 pokoje, w tym 95 apartamentów oraz apartament prezydencki na ostatnim piętrze, 16 sal konferencyjnych o łącznej pow. 2,6 tys. m², 3 restauracje i drink bar, fitness, sauna, jacuzzi, solarium, siłownia i basen, 175 miejsc parkingowych,
- c) Hotel Tatry na Polanie Zgorzelisko we wsi Małe Ciche, na terenie Tatrzańskiego Parku Narodowego (najwyżej położony obiekt konferencyjno-wypoczynkowy i jeden z najwyższych położonych hoteli w Polsce – 1.105 m n.p.m.), 104 miejsca noclegowe w 40 standardowo wyposażonych pokojach 2- i 3-osobowych oraz 10 apartamentach, restauracja dla 120 osób, sala konferencyjna na 100 miejsc, drink bar z salą kominkową, sala bilardowa oraz studio odnowy biologicznej: siłownia, solarium, sauna i gabinet masażu, woj. małopolskie, pow. tatrzański, gm. Poronin,
- d) Wilson Hostel na Żoliborzu w Warszawie, przy stacji metra „Plac Wilsona”, ul. Alojzego Felińskiego 37 – pierwszy eko-hostel w Polsce i jedyny w kraju obiekt noclegowy z kapsułami sypialnymi wzorowanymi na japońskich hotelach kapsułowych, otwarty w 2009 r. (najmniejszy hotel w Polsce), 44

- miejsca w siedmiu pokojach, każdy z własną łazienką, 8 kapsuł sypialnych; obiekt wyróżniony w konkursie Machina Design Awards.
59. Ikonostas z l. 1995-2005 w prawosławnej cerkwi parafialnej Świętego Ducha w Białymstoku, w dzielnicy Antoniuk, ul. Antoniuk Fabryczny 13 (największy i najwyższy ikonostas w Polsce); proj. Jana Kabaca, 260 ikon napisali Wiktor Downar i Aleksander Łoś.
60. Instytut „Pomnik – Centrum Zdrowia Dziecka” (CZD, IPCZD) na osiedlu Międzyzlesie, w dzielnicy Wawer, w Warszawie, al. Dzieci Polskich 20 – instytut naukowy i jednostka badawczo-rozwojowa Ministerstwa Zdrowia utworzony z inicjatywy Ewy Szelburg-Zarembiny w 1977 r. jako Pomnik – Szpital Centrum Zdrowia Dziecka, od 1995 r. jako jednostka badawczo-rozwojowa pod obecną nazwą (największa i najnowocześniejsza placówka pediatryczna w Polsce), IPCZD prowadzi działalność leczniczą, rehabilitacyjną, naukowo-badawczą i szkoleniową, będąc jednocześnie pomnikiem dzieci, ofiar II wojny światowej; 17 klinik, 29 samodzielnych poradni, 26 oddziałów szpitalnych, apteka szpitalna, zespół specjalistycznych przychodni, lądowisko sanitarne z 1991 r. oraz Zespół Szkół Specjalnych nr 78 im. Ewy Szelburg-Zarembiny z 1980 r.
61. Jarmark Świętego Dominika na Głównym Mieście w Gdańsku nad Motławą – największa w Polsce impreza o charakterze handlowo-kulturalnym (największy i najstarszy jarmark w Polsce; obok Oktoberfest i Weihnachtsmarkt największa tego typu impreza plenerowa w Europie); na uliczkach Starego Miasta swoje wyroby sprzedają artyści i rzemieślnicy z całej Polski.
62. Jaskinia:
- a) Jaskinia Skorocicka w Dolinie Nidy na terenie Niecki Nidziańskiej, w rezerwacie przyrody „Skorocice” na terenie Nadnidziańskiego Parku Krajobrazowego, w pobliżu wsi Skorocice (najdłuższa jaskinia gipsowa w Polsce), dł. 352 m, rozciągłość horyzontalna 200 m, deniwelacja 5 m, wys. otworów: 199, 200, 198 m n.p.m.; dnem jaskini płynie podziemna część Potoku Skorocickiego, woj. świętokrzyskie, pow. buski, gm. Wiślica,
- b) Jaskinia Szczelina w Krzesanicy II w Tatrach Zachodnich w grani Krzesanicy, ok. 150 m na zach. od szczytu; wejście w pobliżu jaskiń Szczelina w Krzesanicy I i Szczelina w Krzesanicy III, na wysokości 2.110 m n.p.m. (najwyżej położona jaskinia w Polsce i w całych Tatrach Zachodnich), dł. 25 m, deniwelacja 5 m, woj. małopolskie, pow. tatrzański,
- c) Jaskinia Wielka Śnieżna w Tatrzańskim Parku Narodowym – system 5 jaskiń poznawanych niezależnie od siebie i w wyniku odkryć w różnych latach łączonych ze sobą: Jaskinia Śnieżna, Jaskinia Wielka Litworowa, Jaskinia nad Kotlinami, Jasny Awen i Jaskinia Wilcza (najgłębsza i najdłuższa jaskinia w Polsce oraz najgłębsza jaskinia Tatr, dł. 23.753 m., gł. 808 m., deniwelacja 824 m); choć nie ma bogatej szaty naciekowej, stanowi jedną z najczęściej odwiedzanych przez speleologów, którzy ciągle odkrywają w niej nowe korytarze, woj. małopolskie, pow. tatrzański.
63. Jezioro:
- a) Czarny Staw pod Rysami [zw. Czarnym Stawem nad Morskim Okiem] w Dolinie Rybiego Potoku, w Tatrach – jezioro karowe (jedno z najmniejszych i najgłębszych oraz najdalej wysunięte na południe jezioro w Polsce), pow. 20,64 ha, dł. 578 m, szer. 444 m, gł. 76,4 m, obj. 7.761.700 m³, wys. lustra wody 1.583 m n.p.m., woj. małopolskie, pow. tatrzański,
- b) Jezioro Bukowo na Pojezierzu Wałęckim (najmniejsze jezioro w Polsce); w różnych publikacjach jezioro występuje pod nazwą Bukowo Wielkie lub Bukowo Duże, wg dostępnych źródeł pow. 15,3-18,5 ha, czyli mniej niż 0,2 km², dł. 840 m, szer. 320 m, śred. gł. 4,5-4,9 m, maks. gł. 9,1-9,2 m, obj. 74,8 tys. m³, wys. lustra wody 104,5 m n.p.m., dł. linii brzegowej 1.905 m, woj. zachodniopomorskie, pow. wałęcki, gm. Człopa,
- c) Jezioro Dołgie Małe na Wybrzeżu Słowińskim, na terenie Słowińskiego Parku Narodowego, w Obwodzie Ochronnym Rowy, na terenie obszaru ochrony ścisłej „Dołgie Małe” – bezodpływowe jezioro śródlądne (najpłytsze i jedno z najmniejszych jezior w Polsce), pow. 6,3 ha, dł. 0,5 km, szer. 0,11 km, śred. gł. ok. 0,75 m, maks. gł. ok. 1,7 m, dł. linii brzegowej 1 km, woj. pomorskie, pow. słupski, gm. Smołdzino,
- d) Jezioro Miedwie na Równinie Pyrzyckiej, na Pobrzeżu Szczecińskim – jezioro rynnowe (najniższa kryptodepresja w Polsce – 29,8 m p.p.m.), pow. 3.701,34 ha, dł. 15,5 km, szer. 3,2 km, gł. 43,8 m, wys. lustra wody 14 m n.p.m., dł. linii brzegowej 35,8 km, woj. zachodniopomorskie,
- e) Jezioro Morskie Oko w Tatrach, położone w Dolinie Rybiego Potoku u stóp Mięguszwieckich Szczytów – jezioro karowo-morenowe, pow. 34,93 ha, dł. 862 m, szer. 568 m, gł. 50,8 m, obj. 9.935.000 m³, wys. lustra wody 1.395 m n.p.m., dł. linii brzegowej 2,45 km (najpiękniejsze jezioro w Polsce i jedno z najpiękniejszych w Europie i na świecie; w 2014 r. uznane przez dziennikarzy „The Wall Street Journal” [obok jeziora Powell w Stanach Zjednoczonych, jeziora Nakuru w Kenii, jezior Saimaa w Finlandii oraz jeziora Czterech Kantonów w Lucernie w Szwajcarii] za jedno z pięciu najpiękniejszych jezior świata), woj. małopolskie, pow. tatrzański,
- f) Jezioro Solińskie – zbiornik retencyjny [sztuczne jezioro zaporowe] z 1968 r. w dolinie Sanu (największy pod względem pojemności sztuczny zbiornik wodny w Polsce); poj. 472 mln m³, pow. 22 km², dł. 26,6 km, szer. 2,5 km, gł. 60 m, wys. lustra wody 420 m n.p.m., dł. linii brzegowej 166 km, woj. podkarpackie, pow. leski, gm. Solina,
- g) Jezioro Zygmunta Augusta [Jezioro Czechowskie] – sztuczny zbiornik wodny z poł. XVI w. na Wysoczyźnie Białostockiej, na skraju Puszczy Knyszyńskiej (najstarszy sztuczny zbiornik wodny w Polsce); pow. 4,85 km², dł. 3,2 km, szer. 2,4 km, wys. lustra wody 124 m n.p.m., woj. podlaskie, pow. moniecki, gm. Knyszyn, wieś Czechowizna,
- h) podziemne jezioro w Kopalni Soli „Wieliczka” w Wieliczce, ul. Jana Mikołaja Daniłowicza 10 – sztucznie utworzony zbiornik wodny w komorze Erazma Barącza z XIX w. na podziemnej trasie turystycznej (najgłębiej położone jezioro w Polsce), 101 m p.p.t., gł. ok. 9 m; akwen wypełniony solanką o zawartość 320 g soli na litr wody, gęstość wody o 1/3 większa od gęstości słodkiej wody, woj. małopolskie.
64. K-202 z l. 1970-73 w Narodowym Muzeum Techniki w Warszawie [d. Muzeum Techniki i Przemysłu NOT], pl. Defilad 1 – 16-bitowy minikomputer opracowany i skonstruowany przez inż. Jacka Karpińskiego z zespołem (najstarszy

- komputer osobisty w Polsce oraz jeden z najstarszych w Europie i na świecie), zbudowany z użyciem układów scalonych w kooperacji polskich zakładów Zjednoczenia Przemysłu Automatyki i Aparatury Pomiarowej „Mera” z firmami Data-Loop oraz MB Metals z Wielkiej Brytanii, jako jeden z pierwszych w historii stosował powiększanie pamięci przez stronicowanie; dł. 58 cm, szer. 48 cm, wys. 21 cm, masa 35 kg, zasilanie 220 V, 600 lub 700 W, system operacyjny SOK (System Operacyjny Karpińskiego), teoretyczna szybkość 1 mln operacji zmiennoprzecinkowych na sekundę, ponad 90 rozkazów procesora, pamięć operacyjna do 4 mln słów, do 64 urządzeń wejścia-wyjścia.
65. Kaloryfer przed Domem Kultury w Stąporkowie, ul. marsz. Józefa Piłsudskiego 103 (największy grzejnik w Polsce, w Europie i na świecie); oryginalna atrakcja miasta – zestaw czterech żeliwnych żeberk – ma ponad 2 m wys., woj. świętokrzyskie, pow. konecki.
66. Kalwaria:
- a) Kalwaria Łopieńska przy kościele Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Łopienniu – kamienna droga krzyżowa wzniesiona w 1975 r. jako wotum wdzięczności za wolność świątyni dla służby bożej w latach niewoli 1939-1945 (najmniejsza kalwaria w Polsce), zbudowana w formie kopca z głazów i kamieni polnych zwieńczonych krzyżem, do których przymocowano płaskorzeźby ze stacjami drogi krzyżowej; wszystkie stacje są w jednym miejscu, co wyróżnia kalwarię łopieńską wśród innych obiektów tego typu, których stacje są rozmieszczone kilka, kilkanaście, a nawet kilkaset metrów od siebie, woj. wielkopolskie, pow. gnieźnieński, gm. Mieleszyn,
- b) Kalwaria Paławska – zespół 42 kaplic i kapliczek kalwaryjskich (w tym 6 drewnianych) z l. 1825-75 fundacji Andrzeja Maksymiliana Fredry i Szczepana Józefa Dwernickiego w zespole klasztornym Franciszkanów Konwentalnych w Kalwarii Paławskiej (najdłuższa kalwaria w Polsce), 4 szlaki pątnicze: Męki Pańskiej, Drogi Krzyżowej, Matki Bożej Bolesnej oraz Pogrzebu i Wniebowzięcia NMP, łączna dł. drózek kalwaryjskich 10 km, woj. podkarpackie, pow. przemyski, gm. Fredropol.
67. Kamienny nagrobek Reginy Kuscyny z 1833 r. na starym cmentarzu parafialnym w Żegocinie zw. Cmentarzem na Biedroniówce (najstarszy chłopski nagrobek w Polsce), cmentarz opuszczony w XIX w., ob. nieużytkowany i popadający w ruinę, częściowo uporządkowany w 2019 r., planowane utworzenie lapidarium, woj. małopolskie, pow. bocheński.
68. Kamienny obelisk z XIX w. na moście w Zawichoście, przy ul. Św. Leonarda – przyrząd do pomiaru stanu wody na Wiśle (najstarszy tego typu obiekt w Polsce), woj. świętokrzyskie, pow. sandomierski.
69. Kanał:
- a) Kanał Bydgoski z l. 1773-74 – sztuczna droga wodna łącząca Wisłę i Odrę poprzez ich dopływy: Brdę oraz Noteć i Wartę (najstarszy czynny do dziś śródlądowy kanał wodny w Polsce), trasa kanału wiedzie dnem Pradoliny Toruńsko-Eberswaldzkiej od Bydgoszczy w dzielnicy Okole do Nakła nad Notecią, dł. 24,77 km, w tym 15,7 km w zlewni Noteci i 9 km w zlewni Brdy, szer. 28-30 m, gł. 2,0-1,6 m, różnica poziomów 22,5 m, 6 śluz wodnych, w 2005 r. wpisany do rejestru zabytków, woj. kujawsko-pomorskie,
- b) Kanał Dobrzycki z l. 1331-34 na Pojezierzu Iławskim – kanał wodny łączący jezioro Jeziorak z jeziorem Ewingi (najstarszy kanał żeglowny wybudowany przez człowieka w Polsce), dł. 2,6 km, nad kanałem łukowy most drogowy o prześwicie 3,75 m, woj. warmińsko-mazurskie, pow. iławski, gm. Zalewo,
- c) Stary Kanał Bydgoski na terenie parku miejskiego „Planty nad Kanałem Bydgoskim” zw. „Parkiem nad śluzami” na osiedlu Okole w Bydgoszczy (najstarszy sztuczny ciek żeglowny w Polsce), zabytek hydrotechniki z trzema drewnianymi śluzami z 1774 r. – śluza IV przebudowana w latach 1804-06, śluza V przebudowana w latach 1805-07, śluza VI przebudowana w latach 1806-09, każda ze śluz spiętrza wodę na wys. ok. 2,5 m, stary kanał funkcjonował do 1915 r., kiedy to został zastąpiony nowym odcinkiem, ob. jest on wyłączony z ruchu, woj. kujawsko-pomorskie.
70. Kaplica czaszek w Cermnej, dzielnicy Kudowy-Zdroju, w dolinie rzeki Czernicy, ul. Tadeusza Kościuszki 42 – kaplica ossuarium z l. 1776-1804, proj. ks. Václava Tomáška (najbardziej makabryczne miejsce w Polsce); ściany i sklepienie wnętrza kaplicy pokrywa ok. 3 tys. ciasno ułożonych czaszek i kości ludzkich, ofiar wojen oraz epidemii, dalsze ok. 20-30 tys. szczątków leży w krypcie pod kaplicą; przed wejściem pomnik z napisem w języku niemieckim, czeskim i polskim: „*Ofiarom wojen ku upamiętnieniu, a żywym ku przestrodze 1914*”, woj. dolnośląskie, pow. kłodzki.
71. Kapliczka Chrystusa Frasobliwego z 1854 r. z pierwszą na świecie uliczną lampą naftową skonstruowaną przez Ignacego Łukasiewicza w Gorlicach, na skrzyżowaniu ul. Węgierskiej z ul. Tadeusza Kościuszki (najstarsza uliczna lampa naftowa w Polsce, w Europie i na świecie); oryginał figury z 1593 r. można obejrzeć w Muzeum Regionalnym PTTK, woj. małopolskie.
72. Karpacka Barć Milenijna w Muzeum Pszczelarstwa im. Bogdana Szymusika w Stróżach, na terenie Gospodarstwa Pasiiecznego „Sądecki Bartnik” Anny i Janusza Kasztelewiczów (najwyższy pień bartny w Polsce), wys. 15,31 m, w 2001 r. wpisana do „Księgi Rekordów i Osobliwości”; w muzeum znajduje się ponad 100 uli: kłodowych, figuralnych, snozowych, ramowych oraz słomianych kószek (uli kopulastych), woj. małopolskie, pow. nowosądecki, gm. Grybów.
73. Kasztel z ok. 1540 r. nad rzeką Ropą w Szymbarku – renesansowy dwór obronny rycerskiego rodu Gładyszów herbu Gryf, przebudowany w l. 1585-90 (uznawany za najlepszy przykład kasztelu w Polsce), dwukondygnacyjny, podpiwniczony obiekt na planie prostokąta o wym. 20 × 13 m z czterema narożnymi basztami alkierzowymi, ob. Ośrodek Konferencyjno-Wystawienniczy „Kasztel w Szymbarku” – oddział Muzeum Dwory Karwacjanów i Gładyszów w Gorlicach, woj. małopolskie, pow. gorlicki, gm. Gorlice.
74. Klawikord z XVII w. w klasztorze ss. klarysek w Starym Sączu, pl. Świętej Kingi 1 (najstarszy klawikord w Polsce), instrument sygnowany „Albertus Septemda mei fecit, mensator cracoviensis”, zbudowany w Krakowie ok. 1634 r.; unikalny system prowadzenia klawiszy, spotykany jeszcze tylko w dwóch klawikordach na całym świecie, woj. małopolskie, pow. nowosądecki.
75. Klify w Jarosławcu na Wybrzeżu Słowińskim (największe klify na całym wybrzeżu środkowym), dł. ok. 2 km, wys. do 45 m, woj. zachodniopomorskie, pow. sławieński, gm. Postomino.

76. Kolejkowo – makieta kolejowa, z miniaturowymi pociągami i samochodami, wzorowana na największej makiecie świata, znajdującej się w dawnych spichlerzach portowych w Hamburgu, w Niemczech (największa makieta kolejowa w Polsce), atrakcja pomysłu Jakuba Paczyńskiego mająca na celu odwzorować rzeczywistość i przedstawić życie miniaturowych mieszkańców Kolejkowa, ukazując ich w przeróżnych sytuacjach dnia codziennego. Odwiedzając miniaturowy świat, zobaczyć można m.in. modele obiektów z Dolnego Śląska i Śląska: wiernie odtworzone elementy kolejowe w skali 1:87 (skala HO) i budynki w skali 1:24 (skala G). Makieta jest stale rozbudowywana. Do zaliczenia na odznakę należy wybrać jeden dowolny obiekt:
- a) Kolejkowo Wrocław z 2015 r. na Dworcu Świebodzkim we Wrocławiu, pl. Orłąt Lwowskich 20B; pow. makiety 335 m², dł. torowiska 510 m, po którym z prędkością 1,5 km/h porusza się 15 pociągów złożonych z 60 wagonów, tramwaj, 215 samochodów, radiowóz na sygnale, 242 budynki, w tym miniatury autentycznych budowli z Dolnego Śląska, m.in. wrocławski Dworzec Świebodzki i Rynek z wiernie odwzorowanymi kamienicami, dworzec w Karpaczu, schronisko PTTK „Szwajcarka” w Górach Sokolich i obserwatorium meteorologiczne na Śnieżce w Karkonoszach, w Sudetach, 3437 figurek ludzi i zwierząt oraz mosty, tunele, akweny, a także zjawisko dnia i nocy (dzień trwa 9 minut, a noc 4),
 - b) Kolejkowo Gliwice z 2016 r. w CH Europa Centralna w Gliwicach, ul. Pszczyńska 315; pow. wystawy 900 m², dł. torowiska 460 m, 12 pociągów, 58 wagonów, tramwaj, 195 samochodów, 235 budynków, w tym miniatury autentycznych budowli ze Śląska, m.in. gliwicki dworzec kolejowy i ratusz oraz kamienice, 3200 figurek ludzi i zwierząt oraz mosty, tunele, akweny, a także zjawisko dnia i nocy (dzień trwa 9 minut, a noc 4).
77. Kolej linowa „Kasprowy Wierch” z Kuźnic na szczyt Kasprowego Wierchu, w Zakopanem, na terenie Tatrzańskiego Parku Narodowego – całoroczna kolej linowa z I. 1935-36 (najstarszy obiekt tego typu w Polsce i w Europie), operator Polskie Koleje Linowe S.A., 2 wagony 60-osobowe, dł. trasy 4.253 m, w tym odc. I 1.957 m, odc. II 2.296 m, poziom stacji dolnej 1.027 m n.p.m., poziom stacji górnej 1.959 m n.p.m., różnica poziomów 936 m, śred. pochylenie 22%, prędkość 8 m/s, czas przejazdu ok. 12 min., woj. małopolskie, pow. tatrzański.
78. Kolejka górską:
- a) Diabelska pętla [d. Tornado] z 1988 r. w parku Legandia Śląskie Wesole Miasteczko w Chorzowie, Plac Atrakcji 1 – stalowa kolejka górską firmy Soquet (najstarszy roller coaster w Polsce posiadający inwersje); wys. 20 m, prędkość zjazdu 70 km/h, napęd łańcuchowy, max przeciążenie 3 g, 1 pociąg z 6 wagonami dla 4 os., czas przejazdu ok. 87 s, 2 inwersje: 2 × pętla; w 2007 r. przeniesiona do Chorzowa z parku American Park of Adventure w Wielkiej Brytanii, woj. śląskie,
 - b) Formuła [d. Formuła 1] z 2016 r. w Parku Rozrywki Energylandia w Zatorze, al. 3 Maja 2 – stalowa kolejka górską typu launched coaster, model Space Warp firmy Vekoma (roller coaster o największym przyspieszeniu w Polsce oraz najnowocześniejsza konstrukcja tego typu, o najwyższych parametrach bezpieczeństwa w Polsce i w Europie Środkowej); wys. 24,8 m, dł. 560 m, prędkość zjazdu 79,2 km/h, przyspieszenie 1,12 g (do max prędkości w ok. 2 s), max przeciążenie 3,8 g. napęd elektromagnetyczny (LSM), 2 pociągi po 4 wagony dla 4 os., 3 inwersje: *sidewinder* i 2 × *korkociąg*, woj. małopolskie, pow. oświęcimski,
- c) Lech Coaster z 2017 r. w strefie tematycznej *Magical Mountains*, w parku Legandia Śląskie Wesole Miasteczko w Chorzowie, Plac Atrakcji 1 – stalowa kolejka górską firmy Vekoma (roller coaster o największym kącie spadku w Polsce); wys. 40 m, dł. 908 m, prędkość zjazdu 95 km/h, max kąt spadku 105°, napęd łańcuchowy, 2 pociągi po 5 wagonów dla 4 os., czas przejazdu 104 s, 3 inwersje: *reverse sidewinder* i 2 × *korkociąg*, woj. śląskie,
 - d) Mega Coaster Hyperion z 2018 r. w Parku Rozrywki Energylandia w Zatorze, al. 3 Maja 2 – stalowa kolejka górską typu hyper coaster firmy Intamin (najdłuższy, najwyższy i najszybszy roller coaster w Polsce, drugi pod względem wysokości i szybkości w Europie [po Giga Coaster Red Force w parku Ferrari Land w Hiszpanii] oraz dziesiąta najszybsza i ósma pod względem wysokości spadku kolejka górską na świecie); wys. 77 m, spadek 82 m, dł. 1.450 m, prędkość zjazdu 142 km/h, max kąt spadku 85°, max przeciążenie 4,8 g, 2 pociągi po 7 wagonów dla 4 os., napęd łańcuchowy, 1 inwersja *Twist and Dive*, woj. małopolskie, pow. oświęcimski,
 - e) Roller Coaster Mayan z 2015 r. w Parku Rozrywki Energylandia w Zatorze, al. 3 Maja 2 – stalowa odwrócona kolejka górską firmy Vekoma (roller coaster z największym przeciążeniem i największą liczbą inwersji w Polsce); wys. 33,3 m, dł. 689 m, prędkość zjazdu 80 km/h, max przeciążenie 5 g. napęd łańcuchowy, 2 pociągi po 10 wagonów dla 2 os., 5 inwersji: 2 × *roll-over*, *sidewinder* i 2 × *inline twist*, woj. małopolskie, pow. oświęcimski,
 - f) Speed Water Coaster z 2018 r. w Parku Rozrywki Energylandia w Zatorze, al. 3 Maja 2 – stalowa wodna kolejka górską firmy Intamin (najwyższy i najszybszy water coaster w Polsce oraz najwyższy [ex aequo z kolejką Divertical w parku Mirabilandia we Włoszech] i najszybszy obiekt tego typu w Europie i na świecie); wys. 50 m, dł. 687 m, prędkość zjazdu 101 km/h, max kąt spadku 45°, łódka dla 10 os., czas przejazdu ok. 118 s, woj. małopolskie, pow. oświęcimski,
 - g) Wooden Coaster Zadra z 2019 r. w Smoczym Grodzie na terenie Parku Rozrywki Energylandia w Zatorze, al. 3 Maja 2 – hybrydowa [stalowo-drewniana] kolejka górską typu hyper coaster firm Rocky Mountain Construction i Vekoma (najwyższy i najszybszy drewniany coaster w Polsce, w Europie i na świecie); wys. 63,8 m, dł. 1.316 m, prędkość zjazdu 121 km/h, max kąt spadku 90°, max przeciążenie 4 g, 2 pociągi po 6 wagonów dla 4 os., czas przejazdu ok. 110 s, 3 inwersje: *zero-g-stall*, *step-up under flip* i *zero-g-roll*, woj. małopolskie, pow. oświęcimski.
79. Kolej linowo-terenowa „Góra Parkowa” w Beskidzie Sądeckim – całoroczna kolej linowo-terenowa z Krynicy-Zdroju na Górę Parkową, wybudowana w 1937 r. przez firmę Von Roll Bern ze Szwajcarii na zlecenie Ligi Popierania Turystyki (najstarsza kolej tego typu w Polsce); operator Polskie Koleje Linowe S.A.; dł. trasy 642 m, rozstaw szyn 1.000 mm, prędkość maksymalna 14,4 km/h, 2 wagony na 50 miejsc każdy, zdolność przewozowa 500 os./h, poziom stacji

dolnej 584,2 m n.p.m., poziom stacji górnej 732,8 m n.p.m., różnica poziomów 148,6 m, woj. małopolskie, pow. nowosądecki, gm. Krynica-Zdrój.

80. Kolekcja:

- a) Galeria Dzwonków z 2019 r. w zabytkowym budynku sanatoryjnym, d. filii AGH w Jastrzębiu-Zdroju, ul. 1 Maja 61 (największa kolekcja dzwonków w Polsce, w Europie i na świecie); kolekcja Krzysztofa Zagai, ponad 7.500 eksponatów z różnych epok, z całego świata, m.in. dzwonki kościelne i misyjne, pasterskie, marynistyczne, figuralne i sygnaturki oraz dzwonki największych na świecie firm porcelanowych jak np. „Fabergé”; dzwonki z gliny, fajansu, kryształu, szkła, mosiądzu, miedzi, spiżu, plateru i srebra oraz dzwonek z lawy wulkanicznej z Etny i egipski z alabastru; niektórych dzwonków można posłuchać, woj. śląskie,
- b) kolekcja ciągników rolniczych na wystawie stałej Działu Techniki Rolniczej w Muzeum Rolnictwa im. ks. Krzysztofa Kluka w Ciechanowcu, na terenie zespołu pałacowo-parkowego Starzeńskich, ul. Pałacowa 5 (największa kolekcja ciągników rolniczych w Polsce), 26 zabytkowych eksponatów z l. 1923-90, m.in. ciągnik Ursus C-45 w wersji na żelaznych kołach z 1948 r. (pierwszy model powojennego ciągnika Ursus) i ciągnik Lanz HR7-D8500 z l. 1935-36 niemieckiej firmy „Heinrich Lanz AG” w Mannheim, woj. podlaskie, pow. wysokomazowiecki,
- c) kolekcja druków masońskich w pałacu biskupim w Ciężeniu nad Wartą, filia Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu, ul. Wolności 33 (największa kolekcja druków masońskich w Polsce); ok. 80 tys. woluminów zgromadzonych przez Niemców podczas II wojny światowej, następnie porzuconych w Środzie Śląskiej, woj. wielkopolskie, pow. słupecki, gm. Łądek,
- d) kolekcja ikon w Muzeum Południowego Podlasia w Białej Podlaskiej, na terenie zespołu pałacowo-parkowego Radziwiłłów, ul. Warszawska 12 (największa kolekcja ikon w Polsce), ponad 1.600 eksponatów z XVII-XX w., m.in. ikony kultu prywatnego, podróżne, składane oraz z ikonostasów cerkiewnych; 250 najciekawszych ikon udostępniono zwiedzającym na stałej wystawie, woj. lubelskie,
- e) kolekcja lamp naftowych w Muzeum Podkarpackim w Krośnie, ul. Józefa Piłsudskiego 16 – ekspozycja w Dziale Historii Oświetlenia funkcjonującym od 1977 r. (największa kolekcja lamp naftowych w Polsce i w Europie oraz jeden z najcenniejszych tego typu zbiorów w Europie i na świecie), ok. 2.800 muzealiów: 1.600 eksponatów (900 związanych z oświetleniem naftowym, w tym 625 lamp kompletnych) i 1.150 archiwaliów; zgromadzone lampy z l. 1860-1950, m.in. stołowe, stolikowe, wiszące, kinkiety oraz lampki nocne i lampy specjalnego przeznaczenia (latarnie sygnalizacyjne, rowerowe, kolejowe, wojskowe, morskie, laboratoryjne i gospodarcze) reprezentują kolejne etapy rozwoju oświetlenia naftowego, woj. podkarpackie,
- f) kolekcja lokomobil parowych na wystawie stałej Działu Techniki Rolniczej w Muzeum Rolnictwa im. ks. Krzysztofa Kluka w Ciechanowcu, na terenie zespołu pałacowo-parkowego Starzeńskich, ul. Pałacowa 5 (największa kolekcja lokomobil parowych w Polsce), 11 eksponatów – 10 lokomobil fabrycznych z l. 1895-1933 oraz współczesna lokomobila skonstruowana

samodzielnie przez kolekcjonera z Kujaw, w tym 8 lokomobil przewoźnych i 3 samojezdne, m.in. lokomobila Wichterle z 1900 r., lokomobila Hofherr-Schrantz z 1902 r., lokomobila Lanz z 1906 r., lokomobila Frick Eclipse z 1913 r. oraz najstarsze w Polsce: lokomobila Garrett Smith z 1895 r. (przewoźna) i lokomobila White z 1910 r. (samojezdna), a także lokomobila BW z 2012 r. i czekająca na odrestaurowanie lokomobila Badenia z 1933 r., 8 z 11 lokomobil ma przywróconą sprawność techniczną, woj. podlaskie, pow. wysokomazowiecki,

- g) kolekcja miskantów [rodzaj ozdobnych wieloletnich traw] w ogrodzie pokazowym, w Centrum Ogrodniczym „Daglezja na Zielonej” Małgorzaty i Artura Majów z 2015 r. w Rykach, ul. Zielona 39 (największa kolekcja miskantów w Polsce i jedna z największych w Europie i na świecie); od 2016 r. posiada status Kolekcji Narodowej rodzaju Miscanthus; każda z roślin jest wyeksponowana i oznaczona tabliczką, woj. lubelskie,
- h) kolekcja numizmatów w Gabinetie Numizmatycznym z 1883 r., w Muzeum im. Emeryka Hutten-Czapskiego w Krakowie (najstarszy i największy oddział Muzeum Narodowego w Krakowie), ul. Józefa Piłsudskiego 12 – najważniejsza na świecie ekspozycja prezentująca historię mennictwa i medalierstwa polskiego, ponad 100 tys. obiektów, z czego 2,5 tys. najcenniejszych na stałej ekspozycji w pałacu Czapskich, gdzie w 2013 r. otwarto Europejskie Centrum Numizmatyki Polskiej (największa kolekcja numizmatów w Polsce); wiele unikatowych monet, medali i banknotów, starodruków, rękopisów i map, m.in. zespół denarów pierwszych Piastów, w tym denar Bolesława I Chrobrego „Gnezdvn Civitas” oraz dukat Władysława I Łokietka, brakteaty hebrajskie Mieszka III i grosze Kazimierza III Wielkiego,
- i) kolekcja świątków ludowych w zabytkowym drewnianym kościele pw. św. Marii Magdaleny z 1. poł. XVII w. [ob. Muzeum im. Władysława Orkana] w Rabce-Zdroju, ul. Władysława Orkana 2 (największa kolekcja świątków ludowych w Polsce); w kolekcji muzeum znajduje się m.in. figura Chrystusa Frasobliwego z Makowa Podhalańskiego, którą zachwyił się Pablo Picasso podczas pobytu we Wrocławiu w 1948 r., woj. małopolskie, pow. nowotarski,
- j) kolekcja wag i miar Marii i Marka Sandeckich na wystawie stałej w Centrum Kultury Browar B we Włocławku, ul. Łęgska 28 (największa kolekcja wag i miar w Polsce), ponad 10 tys. eksponatów, m.in. wagi i miary towarowe, kupieckie i sklepowe, domowe, pocztowe, aptekarskie i jubilerskie oraz wiele unikalnych urządzeń i przedmiotów, w tym odważniki, waga z X w., waga aptekarska z XIX w. i waga stołowa warszawskiej firmy Sperling (nr 1 w katalogu), a także kasa sklepową z XIX w., woj. kujawsko-pomorskie,
- k) kolekcja zabytkowych pojazdów w Gdyńskim Muzeum Motoryzacji z 2007 r. w Gdyni, w dzielnicy Chylonia, ul. Żwirowa 2c (największa kolekcja samochodów i motocykli w Polsce), ok. 50 zabytkowych samochodów, m.in. Ford T z 1926 r. (pierwszy taśmowo produkowany samochód osobowy), Buick Master Six z 1925 r. i Buick Deluxe z 1931 r. oraz Mercedes 170V z 1935 r., Mercedes Stuttgart z 1926 r., Renault NN z 1926 r. i Raleigh z 1918 r. (najstarszy z eksponowanych samochodów), ok. 150 motocykli, m.in. amerykańskie: Harley Davidson 42 WLA (najbardziej znany motocykl

- wojskowy) i Indian 341, niemieckie BMW i Zündapp, brytyjski Royal Enfield, a także polski Sokół 1000 i skuter OSA,
- l) kolekcja żelazek na terenie Geoparku Przedgórze Sudeckie w Muzeum Sprzętu Gospodarstwa Domowego w Ziębicach, ul. Rynek 44 (największa kolekcja żelazek w Polsce i w Europie z najstarszym datowanym żelazkiem w Polsce z 1655 r.); wystawa prezentuje rozwój żelazka od XVII do XX w. i obejmuje żelazka różnych typów, m.in. żelazka na duszę, płaskie i wypukłe [tzw. wołowe języki], pełne-monolityczne [tzw. głuche], węglowe zwykłe i kominkowe oraz żelazka spirytusowe, gazowe i elektryczne, a także żelazka do włosów (lokówki), woj. dolnośląskie, pow. ząbkowicki,
- m) kolekcja żeliwnych kieratów konnych Janusza Dramińskiego w Muzeum Maszyn Rolniczych Fundacji Ochrony Dziedzictwa Techniki Rolniczej Warmii i Mazur, we wsiach Naterki i Sząbruk na Warmii (największa kolekcja kieratów konnych w Polsce, w Europie i na świecie), wpisana do „Księgi rekordów Guinnessa”, 277 eksponatów (kierat konny to tradycyjne urządzenie wykorzystujące siłę zwierząt pociągowych, głównie koni lub wołów, do napędu stacjonarnych maszyn rolniczych), woj. warmińsko-mazurskie, pow. olsztyński, gm. Gietrzwałd,
- n) storczykarnia w Ogrodzie Botanicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, ul. Mikołaja Kopernika 27 (najstarsza i największa kolekcja storczyków w Polsce), założona w poł. XIX w. przez podróżnika, botanika i ogrodnika Józef Warszewicza, ok. 500 gat. i odmian roślin storczykowatych,
- o) Szklana Galeria „Pół żartem, pół serio” Patrycji Długajczyk w Mikołowie, ul. Rynek 19 (największa kolekcja szklanych butelek po alkoholach w Polsce), ponad 8 tys. butelek po różnych alkoholach z całego świata, m.in. piwach, winach, wódkach, koniakach i winiakach, whisky oraz nalewkach i likierach; każda butelka jest inna, różni się od siebie kształtem, pojemnością, kolorem szkła, etykietami i historią, woj. śląskie,
- p) wystawa aparatów fotograficznych Wiesława Borowskiego w Domu Pracy Twórczej „Sorboma” w Biskupcu, pl. Wolności 6a (największa kolekcja aparatów fotograficznych w Polsce), ponad 1.400 eksponatów; w kolekcji aparaty zabytkowe, m.in. aparaty szpiegowskie, aparaty dwuobiektywowe i harmonijkowe oraz współczesne, ale również eksponaty modernistyczne np. aparat-szminka, woj. warmińsko-mazurskie, pow. olsztyński,
- q) wystawa „Wibrarium” w Muzeum Energetyki w Łaziskach Górnych, na terenie starej rozdzielni w Elektrowni Łaziska, ul. Wyzwolenia 30 – interaktywna wystawa zabytkowych elementów instalacji dzwonekowej: transformatorów, przycisków i różnych modeli dzwonek elektrycznych (największa kolekcja dzwonek elektrycznych w Polsce), ponad 100 unikalnych eksponatów, w tym 109 dzwonek, 27 przycisków i 40 transformatorów z kolekcji Adama Wisthala; najstarszy dzwonek pochodzi z 1896 r., najmniejszy firmy Ericsson mieści się w dłoni, najcięższy firmy GROOS & GRAF z Berlina ma masę 8 kg, woj. śląskie, pow. mikołowski,
- r) wystawa zegarów słonecznych z 1909 r. w Muzeum im. Przyppowskich w Jędrzejowie, pl. Tadeusza Kościuszki 7-8 – muzeum specjalizujące się głównie w prezentacji zegarów słonecznych i przyrządów astronomicznych, powstało w 1962 r. w oparciu o prywatną kolekcję miejscowego lekarza Feliksa Przyppowskiego, znacząco rozbudowaną przez jego syna Tadeusza (największa kolekcja zegarów słonecznych w Polsce i trzecia co do wielkości na świecie po Planetarium w Chicago, w Stanach Zjednoczonych i Science Museum w Oksfordzie, w Wielkiej Brytanii), woj. świętokrzyskie.
81. Koło wodne w dawnym zespole walcowni i pudlingarni z 1. poł. XIX w., ob. Muzeum Zagłębia Staropolskiego w Sielpi Wielkiej – oddział Narodowego Muzeum Techniki w Warszawie (największe koło wodne w Polsce i w Europie), śred. 8,5 m, szer. 2,8 m; pod koniec lipca odbywają się tu „Kuźnice Koneckie” – impreza popularyzująca wiedzę o lokalnym dziedzictwie przemysłowym; organizowane są m.in. Międzynarodowe Warsztaty Kowalskie, podczas których oprócz kowali prezentują się także odlewnicy, kołodzieje oraz metaloplastycy i tylko wtedy można zobaczyć obracające się wielkie koło wodne, na co dzień pozostające w bezruchu, woj. świętokrzyskie, pow. konecki, gm. Końskie.
82. Komenda Miejska Policji w Kaliszu, ul. Augustyna Kordeckiego 36 (największy tego typu obiekt w Polsce), pow. 10 tys. m²; funkcjonariusze mają do dyspozycji m.in. salę ćwiczeń taktyk i technik interwencji, zautomatyzowaną strzelnicę oraz stację obsługi radiowozów.
83. Kopalnia:
- a) Kopalnia Soli „Bochnia” z 1248 r. w Bochni, ul. Campi 15 – zabytkowa kopalnia soli nieczynna wydobywczo, czynna dla ruchu turystycznego i leczniczego (najstarsza kopalnia soli w Polsce, a zarazem najstarszy w Europie zakład przemysłowy działający nieprzerwanie od poł. XIII w. do dziś), w 1978 r. wraz z Kopalnią Soli „Wieliczka”, jako jeden z pierwszych 12 obiektów na świecie, została wpisana na listę światowego dziedzictwa UNESCO, obszar 1.104,947 ha, nr ref. 32 (najstarszy, obok Starego Miasta w Krakowie, z polskich obiektów na tej prestiżowej liście), woj. małopolskie,
- b) Kopalnia Węgla Kamiennego „Murcki” z 1657 r. [formalnie z 1769 r.] w Katowicach, w dzielnicy Kostuchna [pierwotnie w Murckach], ul. Karolinki 1 (najstarsza nieprzerwanie działająca kopalnia węgla kamiennego w Polsce i w Europie); w l. 1947-48 przyłączona do kopalni „Boże Dary”, od 2010 r. po połączeniu z kopalnią „Staszic” pod nazwą KWK „Murcki-Staszic”, w 1992 r. włączona do Katowickiego Holdingu Węglowego S.A., w 2017 r. przejęta przez Polską Grupę Górniczą, PGG (największe przedsiębiorstwo górnicze w Polsce i w Europie),
- c) kopalnia złota z 1273 r. w Złotym Stoku (ob. Muzeum Górnictwa i Hutnictwa Złota), ul. Złota 7 (najstarsza kopalnia złota w Polsce); w 1612 r. w kopalni zastosowano po raz pierwszy na świecie czarny proch strzelniczy do odstrzału skał; w czasie 700 lat eksploatacji z miejscowych złóż pozyskano ok. 16 t czystego złota, woj. dolnośląskie, pow. ząbkowicki,
- d) Krzemionki [Krzemionki Opatowskie] – Muzeum Archeologiczne i Rezerwat „Krzemionki” – oddział Muzeum Historyczno-Archeologicznego w Ostrowcu Świętokrzyskim, zespół neolitycznych kopalń krzemienia pasiastego, położony pomiędzy wsiami Sudół i Magonie (najstarsza neolityczna kopalnia w Polsce, w Europie i na świecie), odkryte w 1922 r. przez geologa Jana Samsonowicza, eksploatowane w l. ok. 3900-1600 p.n.e., 4 rodzaje kopalń:

- jamowe, niszowe, filarowo-komorowe oraz komorowe, ponad 2.700 szybów połączonych siecią rozchodzących się promieniście chodników, przeciętna gł. szybu 5-6 m, maks. gł. 9 m, maks. śred. 4-5 m, szer. chodników do 0,7 m, wys. 0,6-1,2 m; w 1994 r. wpisane na listę pomników historii, woj. świętokrzyskie, pow. ostrowiecki, gm. Bodzechów, Sudół 135 a,
- e) Siary (najstarsza kopalnia ropy naftowej w Polsce, w Europie i na świecie; w l. 1852-54 wykonano tu najgłębsze szyby wykopane ręcznie, z których dostarczano ropę Ignacemu Łukasiewiczowi do Gorlic), woj. małopolskie, pow. gorlicki, gm. Sękowa,
- f) Zabytkowa Kopalnia Srebra w Tarnowskich Górach, ul. Szczęść Boże 81 [d. Zabytkowa Kopalnia Rud Srebronośnych] – jedyna w Polsce podziemna trasa turystyczna umożliwiająca zwiedzanie podziemi dawnej kopalni kruszców srebronośnych, założonej w triasowych dolomitach i wapieniach (najstarsza kopalnia srebra w Polsce); jeden z dwóch udostępnionych do zwiedzania w 1976 r. fragmentów wyrobisk podziemnych funkcjonującej w l. 1784-1912 Królewskiej Kopalni Fryderyk; szlak turystyczny na głęb. 40 m o dł. 1.740 m, łączący trzy szyby: „Anioł”, „Żmija” i „Szczęść Boże”; w budynku nadszybia kopalni multimedialna wystawa z 2012 r.; w 2004 r. kopalnia wpisana na listę pomników historii, a w 2017 r. na listę światowego dziedzictwa UNESCO, nr ref. 1539, woj. śląskie.
84. Kopiec Niepodległości im. Józefa Piłsudskiego z l. 1934-37 zw. „Mogiłą Mogił” na szczycie Sowińca [358 m n.p.m.], w Lesie Wolskim, w dzielnicy Zwierzyńiec w Krakowie (największy zabytkowy kopiec w Polsce), usypany z inicjatywy por. Franciszka Supergana, proj. Franciszka Mączyńskiego, wys. ok. 35 m [393,6 m n.p.m.], śred. podstawy 111 m, obj. 130 tys. m³; w kopcu złożono ziemię ze wszystkich pól bitewnych I wojny światowej, na których walczyli Polacy, na szczycie płyta z Krzyżem Legionowym.
85. Kopia bazyliki pw. Niepokalanego Poczęcia NMP i św. Filipa Neri, fund. Adama Konarzewskiego z l. 1675-98 w zespole klasztornym filipinów na Świętej Górze w Głogówku k/Gostynia – budowla sakralna proj. Baltazara Longheny, wzorowana na weneckiej bazylice Santa Maria della Salute, z kopułą proj. Pompea Ferrariego z l. 1726-28 o śred. 17 m i wys. 50 m, zwieńczona latarnią o wys. 10 m, od 1971 r. bazylika mniejsza (najwyższa kopuła na ziemiach polskich i największa kopuła budowli sakralnej w Polsce), woj. wielkopolskie, pow. gostyński, gm. Piaski, sołectwo Drzęczewo Drugie.
86. Kosz wiklinowy z 2006 r. na Rynku w Nowym Tomysłu, pl. Niepodległości (największy kosz z wikliny w Polsce, w Europie i na świecie wpisany do „Księgi rekordów Guinnessa”), kosz pleciony przez 50 plecionkarzy z ok. 12 ton wikliny w ciągu 3 dni, pomysłodawca – Maria Gawron, projektant – Jędrzej Stępak, konstrukcja – Edmund Mastalerz, koordynator i kierownik budowy – Andrzej Pawlak, wymiary kosza: dł. 19,80 m, szer. 9,53 m, wys. 8,98 m, wewnątrz kosza wypełniają rośliny ozdobne, woj. wielkopolskie, pow. nowotomyski.
87. Kraniec Polski:
- a) „Gwiazda Północy” w Jastrzębiej Górze [54°50'08.8"N 18°18'00.5"E] – kamień pamiątkowy wykonany w 2000 r. z inicjatywy Towarzystwa Miłośników Jastrzębiej Góry (najdalej na północ wysunięty lądowy kraniec Polski), woj. pomorskie, pow. pucki, gm. Władysławowo,
- b) kolano Bugu we wsi Zosin [50°51'33,1"N 24°08'07,9"E] (najdalej na wschód wysunięty kraniec Polski), polsko-ukraińskie drogowe przejście graniczne Zosin-Uściług, woj. lubelskie, pow. hrubieszowski, gm. Horodło,
- c) kolano Odry k/Osinowa Dolnego [52°50'35,7"N 14°07'22,4"E] (najdalej na zachód wysunięty kraniec Polski), d. polsko-niemieckie drogowe przejście graniczne Osinów Dolny-Hohenwutzen (zlikwidowane w 2007 r. na mocy układu z Schengen), woj. zachodniopomorskie, pow. gryfiński, gm. Cedynia,
- d) siodło na płd. wsch. stoku Opołonka [1.028 m n.p.m.] (słupy graniczne nr 219), górującym nad Przełęczą Użocką w Bieszczadach Zachodnich, na granicy Polski i Ukrainy, na terenie Bieszczadzkiego Parku Narodowego [49°00'07.33"N 22°51'34.87"E] (najdalej na południe wysunięty kraniec Polski), woj. podkarpackie, pow. bieszczadzki, gm. Lutowiska.
88. Krasnal „Soluś” z 2009 r. w Parku Krasnala w Nowej Soli, al. Wolności 11 – figura z fiber-glassu firmy Malpol Fiberglass Statuary Experts, wpisana do „Księgi rekordów Guinnessa” (największy krasnal ogrodowy w Polsce, w Europie i na świecie), wys. 541 cm, woj. lubuskie.
89. Krater „A” w rezerwacie przyrody „Meteoryt Morasko” na Morasku w Poznaniu (największy krater w Polsce); krater powstał w wyniku upadku meteorytu ok. 5 tys. lat temu, śred. 90 m, pow. 4.657 m², głęb. 11,5 m, osady organiczne do 4 m, w podłożu ropy neogeniczne, woda do 2,5 m.
90. Kromlechy [kręgi kamienne] w rezerwacie przyrody „Kręgi Kamienne” z 1958 r., w pobliżu wsi Odry nad rzeką Wdą, na terenie Borów Tucholskich (największe kromlechy w Polsce i drugie po Stonehenge skupisko obiektów tego typu w Europie); na cmentarzysku Gotów i Gepidów z I i II w. n.e., 10 całych kręgów i 2 częściowo zachowane, z których najmniejszy ma śred. 15 m, a największy 33 m, woj. pomorskie, pow. chojnicki, gm. Czersk.
91. Księgarnia Franciszka Jakuba Mercenicha z 1610 r. [ob. Empik] w Kamienicy Kromerowskiej z XV w. na Starym Mieście w Krakowie, Rynek Główny 23 (najstarsza księgarnia w Polsce i jedna z najstarszych w Europie), kamienica słynąca z bogatych zasobów i wielowiekowej tradycji handlu książkami; we wnętrzu dwa saloniki – Wisławy Szymborskiej i Czesława Miłosza oraz murale Tymka Jezierskiego przedstawiające 30. autorów związanych z Krakowem od czasów powstania księgarni aż po dzień dzisiejszy; na w pełni zrewitalizowanej przestrzeni Empik wdraża oryginalny koncept księgarni narracyjnej, która sama opowiada własną wyjątkową historię, architekturę i bogactwo kultury literackiej Krakowa; jedyny obiekt w Polsce wspomniany przez Jorge Carrióna w jego książce „Księgarnie” opisującej najciekawsze księgarnie na świecie.
92. Kurtka kawalerska ze skóry łosiowej konfederata barskiego Romualda Lisickiego z lat 1768-72 w Galerii „Broń i Barwa w Polsce” w Gmachu Głównym Muzeum Narodowego w Krakowie, al. 3 Maja 1 – uniform polskiego żołnierza, na którym wzorowano mundur Kawalerii Narodowej czasów stanisławowskich, rozpoczynając historię polskiego munduru (najstarszy zachowany polski mundur wojskowy); depozyt Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego w zbiorach Muzeum Narodowego w Krakowie.

93. Las Łągiewnicki – kompleks leśny położony w dorzeczu Bzury, w granicach administracyjnych miasta Łodzi, w dzielnicy Bałuty (największy kompleks leśny w granicach miasta w Polsce i w Europie), pow. 1205,45 ha; jeden z nielicznych terenów o cechach naturalnych będących pozostałością po dawnej Puszczy Łódzkiej, w 1996 r. prawie cały kompleks wszedł w skład Parku Krajobrazowego Wzniesień Łódzkich.
94. Latarnia Morska Kikut k/Międzyzdrojów, nad Zatoką Pomorską, nieopodal wsi letniskowej Wiselka, na terenie Wolińskiego Parku Narodowego, na wyspie Wolin (najwyżej położona latarnia morska w Polsce), uruchomiona w 1962 r., usytuowana na wzniesieniu Kikut o wys. 73 m n.p.m., wys. wieży 18,20 m, wys. światła 91,50 m n.p.m. (najwyżej wyniesione światło na polskim wybrzeżu), zasięg światła 16 Mm (29,632 km), jedna z jedenastu stacji brzegowych na polskim wybrzeżu wyposażona w System Automatycznej Identyfikacji AIS (ang. *Automatic Identification System*) proj. HELCOM (Komisja Ochrony Środowiska Morskiego Bałtyku), MMSI 2614800, wys. anteny stacji 95 m; latarnia w pełni zautomatyzowana bez stałej obsługi, w spisach światła nawigacyjnych opisana jako niedozorowana, obiekt nie jest udostępniony do zwiedzania wewnątrz, woj. zachodniopomorskie, pow. kamieński, gm. Międzyzdroje.
95. Linia kolejowa:
- a) Bieszczadzka Kolejka Leśna z 1898 r. – kolej wąskotorowa w Bieszczadach o szerokości toru 750 mm (najwyżej położona kolej wąskotorowa w Polsce); powstała pod koniec XIX w. jako kolej Nowy Łupków – Cisna, do 1994 r. eksploatowana gospodarczo do transportu drewna i przewozu osób, od 1997 r. funkcjonuje jako atrakcja turystyczna; dł. 20 km, 6 stacji; bazą kolejki jest stacja w Majdanie koło Cisnej, woj. podkarpackie,
- b) Górnośląskie Koleje Wąskotorowe (GKW, miejscowa nazwa rosbanka) – publiczna sieć kolei wąskotorowych o rozstawie szyn 785 mm służąca głównie do transportu surowców i półproduktów między zakładami przemysłowymi Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego, zbudowana przez Towarzystwo Kolei Górnośląskiej w l. 1851-57 (najstarsza, nieprzerwanie czynna kolej wąskotorowa w Polsce, w Europie i na świecie); GKW łączyły setki kopalń, hut, fabryk i elektrowni, ob. funkcjonują tylko jako kolej turystyczna; do dziś pozostała czynna tylko jedna, najstarsza linia historyczna Bytom Wąskotorowa – Miasteczko Śląskie Wąskotorowa, której operatorem jest Stowarzyszenie Górnośląskich Kolei Wąskotorowych, woj. śląskie, Bytom, Tarnowskie Góry, Miasteczko Śląskie,
- c) Kolej Wąskotorowa Rogów – Rawa – Biała [pot. Kolej Rogowska, d. Rogowska Kolej Wąskotorowa] z 1915 r. (najdłuższy odcinek czynnej kolei wąskotorowej w Polsce), ob. dł. trasy 49 km, średnia odległość między przystankami 3,2 km, rozstaw szyn 750 mm, woj. łódzkie, pow. brzeziński,
- d) linia kolejowa nr 311 Jelenia Góra – Jakuszcze [Kolej Izerska] z l. 1888-1902 w Karkonoszach i Górach Izerskich (najwyżej położona trasa kolejowa w Polsce), dł. 46,262 km, rozstaw szyn 1.435 mm, najwyższy punkt na stacji Szklarska Poręba Jakuszcze – 886 m n.p.m., woj. dolnośląskie,
- e) linia kolejowa Wrocław – Oława [pierwszy odcinek Kolei Górnośląskiej] o dł. ok. 26 km (najstarsza linia kolejowa w Polsce i jedna z najstarszych w Europie); 22 maja 1842 r. o godz. 6:00, ruszył z Wrocławia do Oławy pierwszy pociąg składający się z 11 wagonów I i II kl., posiadających łącznie 33 przedziały oraz 3 wagonów III kl. bez przedziałów, woj. dolnośląskie,
- f) Warszawska Kolej Dojazdowa (WKD), w l. 1927-51 pod nazwą Elektryczne Koleje Dojazdowe (EKD) – system transportu publicznego typu szybkiej kolei miejskiej (SKM), uruchomiona w 1927 r. jako pierwsza w Polsce normalnotorowa kolej elektryczna, w 1951 r. przejęta przez Dyрекcję Okręgową Kolei Państwowych w Warszawie i przemianowana na Warszawską Kolej Dojazdową, w l. 2000-08 przedsiębiorstwo funkcjonowało jako PKP Warszawska Kolej Dojazdowa, od 2008 r. pod obecną nazwą (najstarszy system szybkiej kolei miejskiej w Polsce), od 2000 r. spółka zarządzająca wydzielonym systemem kolei miejskiej, wykonująca przewozy pasażerskie na odcinku Warszawa Śródmieście WKD – Podkowa Leśna Główna – Grodzisk Mazowiecki Radońska (linia 47), dł. 32,614 km z odgałęzieniem Podkowa Leśna Główna – Milanówek Grudów (linia 48), dł. 2,896 km, na obu liniach łącznie ułożono 24 przystanki i 4 stacje oraz 38 przejazdów kolejowych, w tym 10 kategorii C i 28 kategorii D; siedziba spółki zlokalizowana w Grodzisku Mazowieckim przy ul. Stefana Batorego 23 (do zaliczenia na odznakę należy odbyć podróż na dowolnym odcinku WKD oraz zwiedzić Izbę Tradycji EKD/WKD w siedzibie spółki).
96. Linia tramwajowa:
- a) linia tramwajowa nr 1 z centrum Gdańska na Chełm, wybudowana w 2007 r. wzdłuż al. Armii Krajowej oraz al. gen. Władysława Sikorskiego (najbardziej stroma linia tramwajowa w Polsce), nachylenie do 5%, różnica poziomów pomiędzy najniższym, a najwyższym punktem torów 110 m (największa w Polsce), dł. trasy 2.900 m, 8 przystanków, w tym trzy całkowicie nowe – Pohulanka, Odrzańska i Chałubińskiego, obsługiwana przez 3 tramwaje Bombardier Flexity Classic typu NGT6, posiada cechy szybkiego tramwaju,
- b) trasa tramwaju nr 46 z ul. Cegielnianej w Ozorkowie, przez Zgierz i centrum Łodzi do osiedla Chocianowice (najdłuższa linia tramwajowa w Polsce i druga pod względem długości w Europie i na świecie, po międzymiastowym systemie tramwajowym Kusttram w Belgii – 68 km, 70 przystanków), dł. 38 km, 58 przystanków, czas przejazdu ok. 115 min., woj. łódzkie,
- c) trasa tramwaju nr 38 od kościoła Świętej Trójcy do ul. Powstańców Śląskich w Bytomiu (najkrótsza linia tramwajowa w Polsce i najstarsza linia kursująca na normalnej trasie w Polsce i w Europie), dł. 1.340 m, 5 przystanków, czas przejazdu ok. 6 min., woj. śląskie.
97. Lokomotywa:
- a) parowóz Ok22-31 zbudowany w 1929 r. w Pierwszej Fabryce Lokomotyw w Polsce „Fablok” w Chrzanowie, nr fabryczny 238, wzorowany na pruskiej serii P8 [oznaczenie polskie Ok 1], ob. własność Muzeum Kolejnictwa w Warszawie, od 1987 r. znajduje się w Parowozowni Wolsztyn z 1907 r. (najstarszy polski parowóz pasażerski), układ osi 2'C (2-3-0), rozstaw osi skrajnych 8.050 mm, dł. z tendrem ze zderzakiem 18.540 mm, wys. 4.625 mm, masa parowozu: próżnego 71,8 t, w stanie roboczym 78,9 t, w stanie próżnym z tendrem 94,4 t, w stanie roboczym z tendrem 133,0 t, moc 980

- KM (720 kW), siła pociągowa 8.500 kG, prędkość maksymalna 100 km/h, woj. wielkopolskie, pow. wolsztyński, gm. Wolsztyn,
- b) parowóz TKb-1479 zbudowany w 1877 r. w niemieckich zakładach Berliner Maschinenbau-Actien-Gesellschaft BMAG [d. Luis Schwartzkopff], Berlin-Wildau, numer fabryczny 915, ob. eksponowany w Skansenie Taboru Kolejowego w Chabówce z 1993 r. (najstarsza zachowana lokomotywa w Polsce), parowóz przemysłowy – tendrzak (lokomotywa bez węglarki i zbiornika na wodę), układ osi B n2t (0-2-0), szerokość toru 1.435 mm, dł. 8.100 mm, masa 18 t, prędkość maksymalna 45 km/h, ciśnienie w kotle 10 at, śred. kół napędnych 1.100 mm, zapas węgla 1,175 t, zapas wody 3,5 m³, woj. małopolskie, pow. nowotarski, gm. Rabka-Zdrój.
98. Lotnisko:
- a) Lotnisko Nowy Targ (kod IATA: QWS, kod ICAO: EPNT) – sportowe lotnisko cywilne położone w Nowym Targu na wys. 628 m n.p.m. (najwyżej położone lotnisko w Polsce); obiekt otwarty w 1930 r., właściciel Aeroklub Nowy Targ, drogi startowe, kierunek 122/302: nawierzchnia trawiasta, 1.677 m, kierunek 019/199: nawierzchnia trawiasta (pas wyłączony z użytkowania), 680 m, woj. małopolskie,
- b) Międzynarodowy Port Lotniczy Katowice w Pyrzowicach (kod IATA: KTW, kod ICAO: EPKT), ul. Wolności 90 (najwyżej położony cywilny port lotniczy w Polsce), port lotniczy otwarty w 1966 r. ob. używający marki „Katowice Airport”, wys. 303 m n.p.m., drogi startowe, kierunek 09/27: nawierzchnia beton, 3.200 × 45 m, 3 terminale pasażerskie o łącznej pow. 29,2 tys. m² i przepustowości ok. 5,5 mln pasażerów rocznie oraz 1 terminal cargo o pow. 5.378 m²; 61 kierunków lotów regularnych do 22. krajów, 44 kierunki lotów czarterowych do 19. krajów oraz 7 kierunków lotów cargo do 5. krajów, woj. śląskie, pow. tarnogórski, gm. Ożarówice,
- c) Port Lotniczy Poznań-Ławica im. Henryka Wieniawskiego (kod IATA: POZ, kod ICAO: EPP0) na osiedlu Ławica w Poznaniu, ul. Bukowska 285 (najstarsze lotnisko w Polsce), obiekt powstał w 1913 r. jako Stacja Lotnicza Poznań (lotnisko wojskowe), od 1921 r. regularne krajowe przewozy lotnicze wykonywane przez pierwsze polskie przedsiębiorstwo transportu lotniczego „Aero-Targ”; drogi startowe, kierunek 10/28: nawierzchnia asfaltobeton, 2.504 × 50 m, 2 nowoczesne terminale: pasażerski o pow. 23 tys. m² i cargo; 36 kierunków lotów regularnych do 16. krajów oraz 37 kierunków lotów czarterowych do 15. krajów.
99. Lustra w sali lustrzanej [d. jadalnia] na I piętrze pałacu, zwyczajowo zwanego zamkiem, w Pszczynie na Górnym Śląsku, ul. Brama Wybrańców 1 (największe lustra w Polsce i w Europie), 2 kryształowe lustra z XIX w., przywiezione z Paryża, o pow. 14 m² każde, woj. śląskie.
100. Łazienka z pocz. XX w. przy komnacie książęcej na Zamku Czocha w Suchoj, nad Jeziorem Leśniańskim na Kwisie, w polskiej części Łużyc Górnych na Dolnym Śląsku (najstarsza łazienka w Polsce), porcelitowy komplet złożony z wanny, dwóch umywalk na postumentach, bidetu i miednicy, wykorzystywany tam przez ponad sto lat, woj. dolnośląskie, pow. lubański, gm. Leśna.
101. Łuk Mużakowa [zw. Łużyckim Wałem Granicznym] na pograniczu Górnych i Dolnych Łużyc, na terenie Polski i Niemiec – morena czołowa o podkowiastym kształcie w Parku Krajobrazowym Łuk Mużakowa, założonym w 2001 r., podzielona przez Nysę Łużycką na dwie prawie równe części (w Polsce znajduje się część wschodnia), powstała w plejstocenie, ok. 300-230 tys. lat temu, podczas zlodowacenia środkowopolskiego (największa morena czołowa w Polsce, w Europie i na świecie), pow. parku 18.714 ha, dł. moreny ok. 40 km, szer. 3-4 km (do zaliczenia na odznakę należy zdobyć 15 pkt. wg regulaminu OTP na wycieczce pieszej, lub 20 pkt. wg regulaminu KOT na wycieczce rowerowej); Łuk Mużakowa jest uważany za jedyną na Ziemi morenę czołową widoczną z kosmosu; w 2011 r. uzyskał certyfikat Geoparku Europejskiego, jako jedyny w Polsce należy do Światowej Sieci Geoparków (ang. *Global Geoparks Network*, GGN), woj. lubuskie, pow. żarski, gm. Brody, gm. Łęknica, gm. Przewóz, gm. Trzebiel, gm. Tuplice.
102. Macewy żeliwne na cmentarzu żydowskim z 1. poł. XVIII w. w Krzepicach nad rzeką Liswartą, ul. Nadrzeczna (największe skupisko żeliwnych macew w Polsce i jedno z największych w Europie); pow. cmentarza 1,4 ha, ok. 650 nagrobków, najstarszy z 1749 r., w tym 400 macew żeliwnych w większości z XIX w.; w 2000 r. w ramach akcji „Antyschematy” kirkut został uporządkowany i odnowiony przez młodzież polską i izraelską, woj. śląskie, pow. kłobucki.
103. Makieta Litzmannstadt Getto z l. 2015-19 w zabytkowym budynku kolejowym z 1941 r. w Muzeum Tradycji Niepodległościowych w Łodzi, oddział Stacja Radegast, al. Pamięci Ofiar Litzmannstadt Getto 12 (największa makieta historyczna w Polsce), makieta wiernie odtwarzająca historyczny wygląd łódzkiego getta z l. 1940-44 w skali 1:400, wym. 4 × 10 m, ok. 8 tys. pieczołowicie oddanych budynków wraz z ich detalami architektonicznymi, ponad 6 tys. drzewek, obejmuje obszar getta w Łodzi w granicach z 1942 r. (najdłużej funkcjonujące i drugie co do wielkości miejsce koncentracji i przymusowej pracy ludności żydowskiej na ziemiach polskich); model powstał w oparciu o archiwalne projekty i plany budowlane, zachowane fotografie budynków i zdjęcia lotnicze oraz współczesną dokumentację fotograficzną.
104. Mauzoleum Izraela Poznańskiego z l. 1903-05 na nowym cmentarzu żydowskim w Łodzi, ul. Bracka 40 (największy grobowiec żydowski w Polsce, w Europie i na świecie), budowla proj. Adolfa Zeligsona na planie koła o promieniu 9,5 m, wewnątrz 2 sarkofagi z czerwonego marmuru – Leonii i Izraela Poznańskich.
105. Miasto:
- a) Elbląg u ujścia rzeki Elbląg do Zalewu Wiślanego – miasto na prawach powiatu, założone w 1237 r., prawa miejskie 1246 r. (najniżej położone miasto na prawach powiatu i jedno z najstarszych miast w Polsce), wys. od 1,5 m p.p.m. do 92 m n.p.m., pow. 79,52 km², liczba ludności ok. 117 tys., woj. warmińsko-mazurskie,
- b) Kędzierzyn-Koźle nad Odrą, w Kotlinie Raciborskiej, na Nizinie Śląskiej, na Górnym Śląsku (największe miasto powiatowe w Polsce), prawa miejskie 1975 r., pow. 123,7 km², liczba ludności ok. 60,64 tys., gęstość zaludnienia 493,6 os./km², woj. opolskie,

- c) Kielce nad rzeką Silnicą, w Górach Świętokrzyskich – miasto na prawach powiatu, stolica województwa świętokrzyskiego, prawa miejskie przed 1259 r. (najwyżej położone miasto wojewódzkie i miasto na prawach powiatu w Polsce), wys. od 260 do 408 m n.p.m., pow. 109,45 km², liczba ludności ok. 196,8 tys., woj. świętokrzyskie,
 - d) Krynica Morska na Mierzei Wiślanej, między Zatoką Gdańską a Zalewem Wiślanym (najmniejsze pod względem gęstości zaludnienia miasto w Polsce), prawa miejskie 1991 r., pow. 116,01 km², liczba ludności ok. 1,3 tys., gęstość zaludnienia 11,2 os./km², woj. pomorskie, pow. nowodworski,
 - e) Nowy Dwór Gdański nad rzeką Tugą w centrum Żuław Wiślanych (najniższe położone miasto w Polsce), prawa miejskie 1880 r., wys. od 1,4 m p.p.m. do 4,9 m n.p.m., pow. 5,07 km², liczba ludności ok. 10 tys., woj. pomorskie,
 - f) Opatowiec, na Pomidziu, na terenie Koszycko-Opatowieckiego Obszaru Chronionego Krajobrazu, prawa miejskie w l. 1271-1869 i ponownie od 2019 r. (od 2019 r. najmniejsze pod względem liczby ludności miasto w Polsce), liczba ludności ok. 330, woj. świętokrzyskie, pow. kazimierski,
 - g) Piotrków Trybunalski – miejsce obrad Sejmu walnego I Rzeczypospolitej w 1493 r. z udziałem posłów wybranych na sejmikach ziemskich, pierwszy sejm z wydzieloną szlachecką izbą poselską i senatem – data przyjmowana jako początek parlamentaryzmu polskiego (pierwsze, a więc najstarsze posiedzenie dwuizbowego parlamentu w Polsce), woj. łódzkie,
 - h) Rumia nad Zagórską Strugą, prawa miejskie 1954 r.; wraz z Wejherowem i Redą tworzy zespół miast zw. Małym Trójmiastem Kaszubskim (największe miasto niebędące siedzibą powiatu w Polsce), pow. 30,09 km², liczba ludności ok. 48,3 tys., woj. pomorskie, pow. wejherowski,
 - i) Sejny nad rzeką Marychą, na Pojezierzu Wschodniosuwalskim (najmniejsze miasto powiatowe w Polsce), prawa miejskie pomiędzy 1593 a 1602 r., pow. 4,49 km², liczba ludności ok. 5,26 tys., gęstość zaludnienia 1218,7 os./km², woj. podlaskie,
 - j) Sopot nad Zatoką Gdańską, prawa miejskie 1901 r. (najmniejsze pod względem liczby ludności miasto na prawach powiatu w Polsce), pow. 17,28 km², liczba ludności ok. 30 tys., woj. pomorskie,
 - k) Suwałki nad rzeką Czarną Hańczą – miasto na prawach powiatu, prawa miejskie 1720 r. (najzimniejsze miejsce w Polsce; to tu, co roku, notuje się najniższe temperatury), tzw. polski biegun zimna; zima pojawia się tu wcześniej i trwa długo, bo aż 119 dni, średnia roczna temperatura wynosi zaledwie 6°C, pow. 66 km², liczba ludności ok. 69,5 tys., woj. podlaskie,
 - l) Świętochłowice nad Rawą, na Górnym Śląsku, w centrum Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego – miasto na prawach powiatu, prawa miejskie 1947 r. (najmniejsze pod względem powierzchni i największe pod względem gęstości zaludnienia miasto na prawach powiatu w Polsce, jedna z najgęściej zaludnionych miejscowości w Europie), pow. 13,31 km², liczba ludności ok. 50,39 tys., gęstość zaludnienia 3785,5 os./km², woj. śląskie,
 - m) Świnoujście nad cieśniną Świną i Morzem Bałtyckim – miasto na prawach powiatu, prawa miejskie 1765 r. (najmniejsze miasto na prawach powiatu pod względem gęstości zaludnienia w Polsce); jedyne miasto w Polsce położone na 3. dużych zamieszkałych wyspach: Uznam, Wolin i Karsibór oraz 41. mniejszych niezamieszkałych wyspach i wysepkach; wyspy Uznam i Wolin mają stałe i bezpłatne połączenie promowe, a wyspy Wolin i Karsibór łączy Most Piastowski, pow. 197,23 km², liczba ludności 40,88 tys., gęstość zaludnienia 208 os./km², woj. zachodniopomorskie,
 - n) Tarnów nad rzekami Białą i Dunajcem – miasto na prawach powiatu, prawa miejskie 1330 r. (najcieplejsze miejsce w Polsce; to tu, co roku, notuje się najwyższe temperatury), tzw. polski biegun ciepła; lato trwa tu najdłużej – 118 dni, średnia roczna temperatura 8-9°C, pow. 72,38 km², liczba ludności ok. 109,65 tys., woj. małopolskie,
 - o) Wiślica nad Nidą, na Pomidziu, w Nadnidziańskim Parku Krajobrazowym, prawa miejskie w l. 1326-1870 i ponownie od 2018 r. (w 2018 r. najmniejsze pod względem liczby ludności miasto w Polsce), pow. 4,71 km², liczba ludności ok. 500, woj. świętokrzyskie, pow. buski.
106. Mierzeja:
- a) Mierzeja Helska [Półwysep Helski] na Pobrzeżu Gdańskim, na terenie Nadmorskiego Parku Krajobrazowego, rozciąga się od Władysławowa do Helu – piaszczysta kosa, utworzona przez prąd morski płynący na wsch. wzdłuż polskiego brzegu Bałtyku, na znacznym obszarze zalesiona (najdłuższy półwysep w Polsce), dł. 35 km, szer. od 150 m do 3 km, śred. wys. 20-25 m, maks. wys. 56 m n.p.m. (do zaliczenia na odznakę wystarczy 1 km spacer półwyspem w dowolnym miejscu), woj. pomorskie, pow. pucki,
 - b) Mierzeja Wiślana na Pobrzeżu Gdańskim, rozciąga się od Gdańska do Lochstedt za Piławą w Federacji Rosyjskiej – piaszczysty wał oddzielający Zalew Wiślany i Żuławy Wiślane od otwartych wód Zatoki Gdańskiej (najdłuższa mierzeja w Polsce), dł. ok. 96 km, szer. ok. 1-2 km, maks. wys. 49,5 m n.p.m. (do zaliczenia na odznakę należy zdobyć 15 pkt. wg regulaminu OTP na wycieczce pieszej, lub 20 pkt. wg regulaminu KOT na wycieczce rowerowej), woj. pomorskie, pow. Gdańsk i nowodworski.
107. Mofeta im. prof. Henryka Świdzińskiego w Jastrzębiku na dnie Żłockiego Potoku, w Beskidzie Sądeckim, tuż przy szosie z Jastrzębika do Żłockiego – pomnik przyrody nieożywionej (największa i najwydajniejsza pod względem ilości wydobywanego się gazu mofeta w Polsce), odkryta w 1938 r.; dwa obudowane miejsca, w których z wody wydobywają się gazy: „Bulgotka” i „Dychawka”, pow. ok. 25 m², ilość wydobywających się gazów ok. 10 m³/min., woj. małopolskie, pow. nowosądecki, gm. Muszyna.
108. Most:
- a) Most 100-lecia Odzyskania Niepodległości z l. 2017/018 nad Martwą Wisłą w Gdańsku (największa zwodzona przeprawa w Polsce), most łączy miasto z Wyspą Sobieszowską, dł. 181,5 m, szer. 14,92 m, czas otwarcia ok. 150 s, czas całej operacji od momentu zamknięcia szlabanów do podniesienia przeseł ok. 5 min.; przeprawa zastąpiła stary most pontonowy z 1976 r. zw. Mostem Sobieszowskim (najdłuższy most pontonowy w Polsce),
 - b) most autostradowy [MA 532] z l. 2007-14 nad doliną Kolejówki w Mszanie – most drogowy typu extradosed w ciągu autostrady A1 w Mszanie (najszerszy most w Polsce oraz najszerszy most typu extradosed w Polsce,

- w Europie i na świecie), proj. dr. inż. Stefana Jędrzejka, 3 stalowo-betonowe pylony o wys. 15,1 m każdy, podpory o wys. od 6,4 do 12,4 m, 4 przęsła, dł. 402,5 m, szer. od 38,58 do 47,45 m, woj. śląskie, pow. wodzisławski,
- c) most autostradowy z l. 2009-11 w Rozgartach k/Grudziądz – most drogowy przez Wisłę w ciągu autostrady A1 (najdłuższy most belkowy w Polsce), proj. Piotra Waneckiego, dł. mostu nad nurtem rzeki 400 m, 3 przęsła: gł. (środkowe) o rozpiętości 180 m (najdłuższe betonowe przęsło w Polsce) i dwa skrajne o rozpiętości 110 m, całkowita dł. przeprawy liczona w osiach skrajnych podpór 1.953,6 m, dł. estakad najazdowych: płn. 994,9 m (21 przęseł) i pld. 562,9 m (12 przęseł), szer. 34,7 m, woj. kujawsko-pomorskie, pow. grudziądzki, gm. Grudziądz,
- d) Most im. Bronisława Malinowskiego z l. 1876-79 na dolnej Wiśle w Grudziądzu – obiekt o konstrukcji stalowej kratownicowej, dwukrotnie zniszczony, odbudowany w l. 1947-51 (najdłuższy most drogowo-kolejowy w Polsce), dł. 1.098 m, 11 przęseł, w tym 4 bezpośrednio nad nurtem Wisły, o rozpiętości 100 m każde, szer. 14,6 m, woj. kujawsko-pomorskie,
- e) Most im. gen. Elżbiety Zawackiej [d. most Wschodni] z l. 2010-13 w Toruniu – most drogowy przez Wisłę w ciągu drogi krajowej nr 91 (obiekt z najdłuższym przęsłem wśród mostów łukowych w Polsce), 2 stalowe łuki na 3. podporach, każde przęsło o dł. 270 m, dł. 540 m, szer. 30 m, całkowita dł. przeprawy wraz z drogami dojazdowymi 4.000 m,
- f) Most im. Jana Pawła II z 2008 r. w Puławach – stalowy most drogowy na Wiśle (most z najdłuższym przęsłem łukowym w Polsce), dł. 1.038,2 m, szer. 22,3 m, 15 przęseł, rozpiętość głównego, łukowego przęsła nurtowego 212 m; w głównym nurcie rzeki most nie ma żadnej podpory – przekracza ją jednym przęsłem, woj. lubelskie,
- g) most kolejowy na Wiśle w Tczewie, na trasie magistrali kolejowej łączącej Warszawę z Gdańskiem – obiekt o konstrukcji stalowej kratownicowej, wybudowany w 1891 r. wg proj. Johanna Schwedlera, zburzony w 1939 r., odbudowany w 1958 r. wg proj. Konrada Liśkiewicza (najdłuższy most kolejowy w Polsce), dł. 1.030 m, 10 przęseł o rozpiętości 128,6 m każde, 2 tory, woj. pomorskie,
- h) most drogowy z l. 2010-13 pod Kwidzynie – most typu extradosed przez Wisłę w ciągu drogi krajowej nr 90, pomiędzy wsiami Korzeniewo i Opalenie (najdłuższy most typu extradosed w Polsce oraz jeden z najdłuższych w Europie i na świecie), proj. Adama Nadolnego, 6 przęseł, rozpiętość dwóch najdłuższych przęseł 204 m każde, wys. pylonów 17,2 m, dł. przeprawy 808,5 m, 3 estakady dojazdowe o dł. 409,8 m, 479,6 m i 144,4 m, całkowita dł. obiektu mostowego 1.867,2 m, szer. 15,9 m; most zastąpił w tym miejscu przeprawę promową, która kursowała jedynie od wiosny do jesieni, woj. pomorskie, pow. kwidziński,
- i) Most Rędziński z 2011 r. na Odrze we Wrocławiu – drogowy most wantowy, cz. autostrady A8 (największy powierzchniowo most żelbetowy w Polsce, w Europie i na świecie, most o najwyższym pylonie i najdłuższym przęsłem żelbetowym, najdłuższy żelbetowy most podwieszany i najdłuższy most podwieszany na jednym pylonie w Polsce), proj. prof. Jana Biliszczuka, pow. 70 tys. m², wys. pylonu 122 m, dł. przęsła 256 m, dł. przeprawy 612 m, całkowita dł. razem z dojazdowymi estakadami 1.742 m, szer. 38,58 m.
109. Mozaika na pld. ścianie wieżowca Biprostalu z 1964 r. w Krakowie, ul. Królewska 57 – kubistyczna mozaika Celiny Styrylskiej-Taranczewskiej na budynku proj. arch. Mieczysława Wrzeźniaka i Piotra Czapczyńskiego (największa tego typu mozaika w Polsce), wys. 55 m, 1,6 mln różnobarwnych płytek; w 2011 r. ukończono gruntowny remont i przebudowę całego kompleksu, mozaikę wpisano do rejestru zabytków i odrestaurowano.
110. Mural z 2001 r. na ścianie kamienicy przy ul. Piotrkowskiej 152 w Łodzi – malowidło grupy Design Futura (największe graffiti w Polsce oraz jedno z największych w Europie i na świecie wpisane do „Księgi rekordów Guinnessa”), pow. 600 m², dł. 30 m, wys. 20 m.
111. Mury miejskie:
- a) mury miejskie z XIII w. w Chełmnie (jedne z najlepiej zachowanych murów miejskich w Polsce, otaczające miasto prawie pełnym obwodem), dł. ok. 1.700 m, zachowane 23 baszty, woj. kujawsko-pomorskie,
- b) mury miejskie w Toruniu – zespół średniowiecznych obwarowań Torunia, na które składają się mury Starego Miasta i Nowego Miasta, budowany od poł. XIII w., rozbudowywany i modernizowany do XVI w. (najstarsze zachowane fragmenty muru miejskiego w Polsce; najwcześniejszy odcinek wzdłuż ul. Pod Krzywą Wieżą datowany na l. 1246-62).
112. Muzeum:
- a) Akwarium Gdyńskie [d. Muzeum Oceanograficzne i Akwarium Morskie Morskiego Instytutu Rybackiego w Gdyni] z 1971 r. w budynku Stacji Morskiej z 1938 r. na Molo Południowym w Gdyni, al. Jana Pawła II 1 (największe akwarium w Polsce); od 2005 r. muzeum posiada status ogrodu zoologicznego; wystawy muzealne dotyczące oceanografii i hydrobiologii oraz akwaria z florą i fauną zarówno morską, jak i słodkowodną; 68 akwariów ekspozycyjnych o poj. od 200 do 10 tys. litrów, w których znajduje się ponad 1,5 tys. żywych organizmów z 215 gatunków, w tym: 142 gat. ryb, 58 gat. bezkręgowców, 12 gat. gadów i 3 gat. płazów,
- b) Centrum Edukacji Przyrodniczej Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, III Kampus UJ, ul. Gronostajowa 5 – pozawydziałowa jednostka muzealno-dydaktyczna UJ powstała dzięki połączeniu zbiorów czterech jednostek uczelnianych: Muzeum Zoologicznego, Muzeum Geologicznego, Muzeum Paleobotanicznego i Muzeum Antropologicznego, d. znajdujących się w oddzielnych budynkach (najstarsze i ob. największe muzeum przyrodnicze w Polsce); Muzeum Zoologiczne rozpoczęło swoją działalność w 1782 r. jako Gabinet Historii Naturalnej przy ul. Świętej Anny 6, w 1967 r. wystawa została przeniesiona do budynku przy ul. Romana Ingardena 6, a w 2014 r. do Centrum Edukacji Przyrodniczej, pow. ok. 2.400 m².
- c) Małopolskie Muzeum Pożarnictwa w Alwerni, ul. Krzysztofa Korycińskiego 10, powstało w 1953 r. z inicjatywy kpt. Zbigniewa Konrada Gęsikowskiego – naczelnika tamtejszej Ochotniczej Straży Pożarnej (najstarsze muzeum pożarnictwa w Polsce), ponad 1.800 eksponatów, m.in. kolekcja unikalnych pojazdów strażackich – wozy konne z 1910, 1912 i 1913 r., samochody:

- Mercedes z 1926 r. i Polski Fiat z 1936 r. oraz sikawki ręczne, motopompy, hełmy, toporki, sztandary, medale, plakietki i fotografie, a także zbiory filumenistyczne i filatelistyczne, woj. małopolskie, pow. chrzanowski,
- d) Muzeum Archeologiczne na Starym Mieście w Krakowie, ul. Senacka 3 (najstarsze muzeum archeologiczne w Polsce); utworzone w 1850 r. jako Muzeum Starożytności z siedzibą w Bibliotece Jagiellońskiej przy ul. Św. Anny 8, w 1864 r. przeniesione wraz z innymi agendami Towarzystwa Naukowego Krakowskiego do nowego gmachu przy ul. Sławkowskiej 17, a w 1967 r. do obecnej siedziby, ponad 500 tys. egzemplarzy zbiorów z zakresu archeologii Polski i świata,
- e) Muzeum Kolei Wąskotorowej w Wenecji, oddział Muzeum Ziemi Pałuckiej w Żninie oraz Żnińska Kolej Powiatowa [d. Żnińska Kolej Dojazdowa] z 1972 r. z sezonowym ruchem turystycznym (największe muzeum kolejnictwa i najwięźsze tory kolei publicznej w Polsce oraz w Europie); linia wąskotorowa do niedawna regularny środek transportu dla mieszkańców z okolicznych wsi, dziś atrakcja turystyczna Szlaku Piastowskiego na trasie: Żnin – Wenecja – Biskupin – Gąsawa, dł. 12 km, rozstaw szyn zaledwie 600 mm, woj. kujawsko-pomorskie, pow. żniński, gm. Żnin,
- f) Muzeum Motoryzacji i Techniki z 1995 r. w Otrębusach, ul. Warszawska 21 (największa placówka tego typu w Polsce i w Europie); ekspozycja ponad 300 zabytkowych pojazdów, m.in. samochodów osobowych, ciężarówek, autobusów, motocykli, czołgów i wozów pancernych oraz rekwizytów, woj. mazowieckie, pow. pruszkowski, gm. Brwinów,
- g) Muzeum Motyli Arthropoda w Bochni, Planty Sulinarne, ul. Tadeusza Czackiego 9 – prywatne muzeum powstałe w 2009 r. na bazie kolekcji Jacka Kobieli (największa stała ekspozycja motyli świata w Polsce), ponad 5 tys. okazów motyli i innych stawonogów, w tym także gatunków wymarłych; w kolekcji znajdują się motyle oraz chrząszcze, straszki (patyczaki), pluskwiaki, modliszki i cykady, woj. małopolskie,
- h) Muzeum Motyli z 2000 r. na III piętrze 9-kondygnacyjnej wieży Domu Rybaka z 1957 r. we Władysławowie, ul. gen. Józefa Hallera 19 (muzeum z największą liczbą eksponatów na najmniejszej powierzchni wystawienniczej w Polsce), zbiory motyli i owadów pochodzących z całego świata, ponad 70 gablot entomologicznych, ok. 3.000 okazów, woj. pomorskie, pow. pucki,
- i) Muzeum Mydła i Historii Brudu na Starym Mieście w Bydgoszczy, ul. Długa 13-17 – prywatne muzeum założone w 2012 r. z inicjatywy Darii Brodziak-Kierszewicz i Adama Bujnego, prezentujące historię brudu i higieny od czasów starożytnych po współczesność, uchodzi za jedną z nielicznych tego typu placówek w Europie (najciekawsze muzeum w Polsce); w 2015 r. miesięcznik „National Geographic Travel” umieścił placówkę na pierwszym miejscu listy najbardziej interesujących polskich muzeów; w 2017 r. obiekt otrzymał certyfikat Polskiej Organizacji Turystycznej „Najlepszy Produkt Turystyczny”, woj. kujawsko-pomorskie,
- j) Muzeum Papiernictwa w Dusznikach-Zdroju nad Bystrzycą Dusznicką, ul. Kłodzka 42 – placówka muzealna Samorządu Województwa utworzona w 1968 r. w starym młynie papierniczym z 1605 r. (najstarsza papiernia działająca do dnia dzisiejszego w Polsce oraz jeden z najbardziej interesujących pod względem architektonicznym obiektów przemysłowych w Europie i na świecie); w 2011 r. obiekt wpisany na listę pomników historii, woj. dolnośląskie, pow. kłodzki,
- k) Muzeum Starożytnego Hutnictwa Mazowieckiego im. Stefana Woydy w Pruszkowie, pl. Jana Pawła II 2 (największy ośrodek metalurgiczny w Polsce i w Europie oraz relikty jednego z najpotężniejszych ośrodków hutniczych na świecie), ok. 240 stanowisk archeologicznych; wystawa „Przedświt” – Mazowieckie Centrum Metalurgiczne z przełomu er, przybliżająca i popularyzująca wiedzę na temat jednego z najważniejszych odkryć powojennej archeologii polskiej, woj. mazowieckie,
- l) Muzeum Zabawek i Zabawy z 1979 r. w Kielcach, pl. Wolności 2 (najstarsze i największe muzeum zabawek w Polsce), d. Muzeum Zabawkarstwa, stanowiące zaplecze badawcze dla producentów i projektantów zabawek; kolekcja zabawek historycznych, etnograficznych i współczesnych oraz modele i zbiory ikonograficzne, od 2006 r. w d. halach targowych Chaskiela Landaua z l. 1871-73,
- m) Muzeum Ziemi im. Karola Sabatha na terenie parku JuraPark Solec w Solcu Kujawskim (największe muzeum paleontologiczne w największym parku tego typu w Polsce i jednym z największych w Europie); ekspozycja ponad 1.000 skamieniałości roślin i zwierząt pochodzących z różnych stron świata, woj. kujawsko-pomorskie, pow. bydgoski,
- n) Państwowe Muzeum Etnograficzne w Warszawie, ul. Kredytowa 1, powstało w 1888 r. z inicjatywy prof. Jana Karłowicza i Jana Maurycego Kamińskiego jako Muzeum Etnograficzne przy Warszawskim Ogrodzie Zoologicznym, w 1897 r. zbiory przeniesiono do Muzeum Przemysłu i Rolnictwa przy ul. Krakowskie Przedmieście 66, w 1939 r. zniszczone, w l. 1946-59 Muzeum Kultur Ludowych z tymczasową siedzibą w pałacu Brühla na Młocinach przy ul. Muzealnej 1, w 1955 r. przemianowane na Muzeum Kultury i Sztuki Ludowej, od 1964 r. pod ob. nazwą, od 1973 r. w ob. lokalizacji (najstarsze i największe muzeum etnograficzne w Polsce oraz jedno z największych w Europie); ponad 80 tys. obiektów, ok. 120 tys. archiwaliów,
- o) Park Nauki i Ewolucji Człowieka z 2014 r. w Krasiejowie, ul. 1 Maja 10 (najnowocześniejsze muzeum człowieka w Polsce i w Europie); w odmienny świat, daleki zarówno w czasie, jak i w przestrzeni przenosi prom kosmiczny, liczne wystawy multimedialne obrazujące powstawanie i tworzenie się człowieka od naszych pra-przodków, woj. opolskie, pow. opolski, gm. Ozimek,
- p) Rynek Podziemny, oddział Muzeum Historycznego Miasta Krakowa pod wsch. częścią płyty Rynku Głównego w Krakowie, Rynek Główny 1 – szlak turystyczny z 2010 r. ze stałą wystawą „Śladem europejskiej tożsamości Krakowa” przedstawiającą historię miasta, związek z Hanzą oraz ośrodkami handlowymi i kulturalnymi średniowiecznej Europy (najnowocześniejsze muzeum w Polsce i jedno z najnowocześniejszych w Europie); autor koncepcji wystawy dr Cezary Buśko, proj. architektoniczny ekspozycji prof. Andrzej Kadłuczka z zespołem Studia Archecon, ok. 700 eksponatów, ok.

500 elektronicznych odwzorowań zabytków, ok. 600 rekonstrukcji 3D, 13 filmów, 7 manekinów i makiet, pow. ponad 6 tys. m², w tym rezerwat archeologiczny 4 tys. m²,

- q) Skansen Archeologiczny „Karpacka Troja” z l. 2007-09 w Trzcinicy k/Jasła nad doliną rzeki Ropy – oddział Muzeum Podkarpackiego w Krośnie – kompleks muzealny powstały w miejscu odkrycia jednego z najstarszych grodzisk w Polsce zwanego „Wałami Królewskimi”, sięgającego wczesnej epoki brązu (na terenie skansenu najstarsze ze znanych osad obronnych w Polsce), woj. podkarpackie, pow. jasielski, gm. Jasło, Trzcinica 646,
 - r) Skansen im. Marii Żywirskiej w Brańszczyku, ul. Jana Pawła II 65A (najmniejszy i najmłodszy skansen w Polsce), placówka utworzona w 2015 r. gromadzi zabytki architektury drewnianej oraz zbiory etnograficzne związane z historią i kulturą Kurpi Białych, m.in. chata z Trzcianki sprzed II wojny światowej ze zrekonstruowanym ogrodem warzywnym, stodoła z gajówki Tuchlin i kuźnia z Udrzyna oraz chata bartnika, studnia z żurawiem i chlew, woj. mazowieckie, pow. wyszkowski.
113. Napis nagrobkowy z ok. 1006 r. w podziemiach bazyliki prymasowskiej Wniebowzięcia NMP i św. Wojciecha [archikatedra gnieźnieńska] na Wzgórzu Lecha w Gnieźnie (najstarszy w Polsce napis nagrobkowy), woj. wielkopolskie.
114. Obiekt gastronomiczny:
- a) cukiernia A.Blikle w Śródmieściu Warszawy, ul. Nowy Świat 33 (najstarsza cukiernia i jedna z najbardziej rozpoznawalnych marek w Polsce), firma założona w 1869 r. przez Antoniego Kazimierza Bliklego – jednego z założycieli warszawskiego cechu cukierniczego i pierwszego jego starszego z siedzibą w d. pałacu Karola Bürgera przy ul. Nowy Świat 35, w 2017 r. przeniesiona do lokalu pod nr 33, ob. firma posiada 23 lokale – cukiernie i kawiarnie w siedmiu miastach Polski,
 - b) Dobro&Dobro Espresso Bar w Warszawie, w dzielnicy Mokotów, przy pl. Unii Lubelskiej, ul. Puławska 11 (najmniejsza kawiarnia w Polsce), kawiarnię założyło w 2016 r. małżeństwo z Ukrainy – Inna Yarova i Oleg Yarovi, pow. ok. 6 m²; maleńki rozmiar kawiarni ma też swoje plusy, przede wszystkim jest to miejsce dla osób lubiących kameralność, zapewniającą spokojny i przytulny nastrój oraz trochę prywatności, otwarte codziennie: poniedziałek – piątek w godz. 7:30 – 20:00 (w soboty od 9:30, w niedziele od 10:30),
 - c) Panorama Sky Bar [d. Panorama Club] z 1989 r. w kompleksie biurowo-hotelowym Centrum LIM, w centrum Warszawy, al. Jerozolimskie 65/79 (najwyżej położony bar w Polsce); zlokalizowany na 40. i 41. piętrze Hotelu Marriott, wys. ok. 140 m n.p.t., pow. całkowita 294,2 m², w tym pow. antresoli na 41. piętrze 131 m², otwarte codziennie w godz. 18:00 – 2:00,
 - d) pizzeria przy barze mlecznym „Poranek” w Słupsku, ul. Wojska Polskiego 46 (najstarsza działająca do dziś pizzeria w Polsce), założona w 1974 r. z inicjatywy dyr. Zakładu Nowoczesnych Wdrożeń PSS „Społem” Tadeusza Szoldry, woj. pomorskie,
 - e) pub w Hali Pomp z 2. poł. XIX w. w Kopalni „Guido” – oddział Muzeum Górnictwa Węglowego w Zabrzcu, ul. 3 Maja 93 (najgłębiej położony pub pod ziemią w Polsce i w Europie), gł. 320 m p.p.t., wys. 4,6 m, pow. 164,5 m²,

poj. w zależności od ustawienia stolików i krzeseł ok. 140-160 osób, otwarte: wtorek – środa w godz. 11:00 – 20:00 (w czwartki, soboty i niedziele do 22:00, w piątki od 23:00), woj. śląskie,

- f) restauracja „Poziom 1959” z 2014 r. w Zakopanem, Kuźnice 14, przy górnej stacji kolei linowej „Kasprowy Wierch” z l. 1935-36 na terenie Tatrzańskiego Parku Narodowego w Tatrach Zachodnich (najwyżej położony lokal gastronomiczny w Polsce – 1.959 m n.p.m.), czynne codziennie w godzinach pracy kolei linowej, woj. małopolskie, pow. tatrzański.
115. Obiekt handlowy:
- a) Aleja Bielany [d. Park Handlowy Bielany] z przeł. XX i XXI w. w Bielanych Wrocławskich, ul. Czekoladowa 5-22, przy pld. granicy Wrocławia – centrum handlowo-usługowo-rozrywkowe pod zarządem IKEA Centres Poland S.A. (największe centrum handlowe w Polsce); 3 kondygnacje nadziemne i 1 podziemna, pow. całkowita 170 tys. m², pow. handlowo-usługowa 145 tys. m², kino Helios z 8 salami projekcyjnymi, 4,7 tys. miejsc parkingowych, w tym 700 na parkingu podziemnym; w XXI w. kilkakrotnie przebudowywane i rozbudowywane, woj. dolnośląskie, pow. wrocławski, gm. Kobierzyce,
 - b) Centrum Handlowe „Arkadia” z l. 2002-04 na Muranowie, w Śródmieściu Warszawy, al. Jana Pawła II 82 (największy budynek, w jednym z największych centrów handlowych w Polsce i w Europie); 5 kondygnacji nadziemnych, kubatura 1.544 tys. m³, pow. całkowita 307,75 tys. m², pow. użytkowa 287 tys. m², pow. handlowo-usługowa 110 tys. m², wys. 25 m, masa 325 tys. ton, 255 sklepów, 22 restauracje, 15-ekranowe kino Cinema City, 31 wind, 20 pochylni i schodów ruchomych oraz dwupoziomowy parking na 4,5 tys. pojazdów,
 - c) Centrum Handlowe Manufaktura z l. 2002-06 w Łodzi, ul. Drewnowska 58 – centrum handlowo-usługowo-rozrywkowe pomiędzy ulicami: Zachodnią, Ogrodową, Drewnowską i Jana Karskiego, na terenie dawnego kompleksu fabrycznego Izraela Poznańskiego proj. Hilarego Majewskiego (największy obiekt tego typu w Polsce), pow. 270 tys. m², ok. 260 sklepów, w tym 2 hipermarkety, ok. 60 restauracji i kawiarni, centrum rozrywki i rekreacji, w tym kino z 15 salami, kręgielnia, sztuczna ściana wspinaczkowa, fitness klub i skate park oraz kompleks kulturalny: Muzeum Sztuki, Kinderplaneta, Muzeum Historii Miasta Łodzi, Muzeum Fabryki, Experymentarium – załączek muzeum techniki i Międzynarodowe Centrum Promocji Mody, a także czterogwiazdkowy Aniel's Hotel Łódź z 200 pokojami przy ul. Ogrodowej 17, w centrum rynek o pow. 3,5 ha, klientów po terenie wożą dwa trambusy, architekturę obiektu łączącą historię i nowoczesność zaprojektowała firma Virgile&Stone z Londynu, w 2006 r. obiekt został uhonorowany certyfikatem Polskiej Organizacji Turystycznej za najlepszy produkt turystyczny, a w 2010 r. złotym certyfikatem POT,
 - d) Dom Handlowy Renoma [d. Powszechny Dom Towarowy] z l. 1929-30 we Wrocławiu, ul. Świdnicka 40 – zabytkowy dom towarowy proj. Hermanna Dernburga, przebudowany i rozbudowany w l. 2005-09 (największy zabytkowy obiekt tego typu w Polsce), 7 kondygnacji, pow. całkowita 99,5

- tys. m², pow. użytkowa 31 tys. m², pow. biurowa 10 tys. m², ponad 120 sklepów i punktów usługowych, 630 miejsc parkingowych,
- e) Organic market ekologiczny oraz ekologiczne bistro z 2017 r. na parterze wieżowca Q22, w Śródmieściu Warszawy, al. Jana Pawła II 22 – market sieci Organic Farma Zdrowia, największej w Polsce sieć samoobsługowych delikatesów z produktami ekologicznymi i tradycyjnymi (największy market ekologiczny w Polsce); w ofercie produkty bezglutenowe, bez laktozy, bezcukrowe, wegetariańskie i wegańskie, pow. ok. 500 m².
116. Obiekt sportowy:
- a) Arena Wspinaczkowa Makak z 2014 r. na Bielanach w Warszawie, ul. Palisadowa 20/22 (największa centrala wspinaczkowa w Polsce), pow. panelu 2.200 m², 94 stanowiska, 180 dróg o wys. do 18 m w pionie i 30 m w przewieszeniu o trudnościach od 4 do 8c, TOPO z listą dróg, taśmy autoasekuracyjne, moonboard, boulderownia, obwodownia i kampus oraz tzw. „Speedwall” (ściana do wspinania na czas) zaakceptowany przez Międzynarodową Federację Wspinaczkową IFSC,
- b) boisko piłkarskie „Plato” z 2010 r. na terenie Centralnego Ośrodka Sportu – Ośrodka Przygotowań Olimpijskich w Zakopanem, ul. Bogówka 14 (najwyżej położone boisko piłkarskie w Polsce), wys. 928 m n.p.m., wym. 97 × 65 m, sztuczna trawa (polietylen monofilowy), wys. trawy 62 mm, oświetlenie: 16 lamp na 4 masztach o wys. 20,2 m, natężenie światła 300 luksów, pawilon z zapleczem szatniowo-sanitarnym, woj. małopolskie, pow. tatrzański,
- c) Deepspot z l. 2016-20 w Mszczonowie, ul. Warszawska 50 – wielostrefowy symulator warunków nurkowych przeznaczony do freedivingu i nurkowania sportowego (najgłębszy i najnowocześniejszy basen nurkowy w Polsce, w Europie i na świecie wpisany do „Księgi rekordów Guinnessa”), proj. firmy Aerotunel – właściciela formatu Flyspot (Indoor Skydiving), gł. 45,45 m, poj. 8.000 m³, temp. wody 32-34°C, optymalne warunki do nurkowania zarówno dla profesjonalistów, jak i początkujących; pod powierzchnią wody szklany tunel dla zwiedzających, woj. mazowieckie, pow. żyrardowski,
- d) First Warsaw Golf & Country Club w Rajszewie, ul. Golfowa 44 – pole golfowe klasy mistrzowskiej z 1992 r. (najstarsze ob. użytkowane pole golfowe, uznawane za najlepszy obiekt tego typu w Polsce oraz za jeden z najbardziej wymagających w Europie); 18 dołków, 72 par, dł. 6,6 tys. m, pow. 65 tys. m², woj. mazowieckie, pow. legionowski, gm. Jabłonna,
- e) GOjump we Wrocławiu, ul. Jana Długosza 59-75 – park trampolin z 2016 r. (największy obiekt tego typu w Polsce i jeden z największych w Europie), hala o pow. ok. 3,5 tys. m² podzielona na trzy podstawowe strefy: trampolin rekreacyjnych, freestyle i akrobatyczno-cyrkową oraz ścieżki trampolinowe, MegaTrampa o pow. 37 m² (największa trampolina w Polsce), tor przeszkód Goninja, strefa skoków na dmuchaną poduchę, basen z gąbkami, boisko do gry w zbijaka i miejsce wsadów do kosza,
- f) nartorolkostrada z 2018 r. w Czarnym Borze – całoroczny sztuczny tor biathlonowy w rejonie góry parkowej przy stadionie sportowym w Czarnym Borze (największy i jeden z najnowocześniejszych obiektów tego typu w Polsce), dł. 3.260 m, woj. dolnośląskie, pow. wałbrzyski,
- g) Stadion Narodowy im. Kazimierza Górskiego w Warszawie [od 2015 r. także pod nazwą sponsorską PGE Narodowy], al. ks. Józefa Poniatowskiego 1 – wielofunkcyjny obiekt sportowy, wybudowany w l. 2008-11 w miejscu Stadionu Dziesięciolecia (największy i najnowocześniejszy stadion sportowy w Polsce z 4. [najwyższą] kategorią w klasyfikacji UEFA); boisko o wym. 105 × 68 m, dwukondygnacyjne trybuny z 58.500 miejscami, w tym 106 dla osób niepełnosprawnych, 4.600 o podwyższonym standardzie dla gości specjalnych i 69 łóż VIP dla 800 osób oraz 900 miejsc prasowych dla mediów; łączna kubatura stadionu (bez dachu) ponad 1 mln m³, pow. całkowita 203.920 m², rozpiętość rozsuwanego dachu 240 × 270 m, dł. dolnej promenady 924 m, iglica zawieszona na wys. 100 m ponad murawą,
- h) stadion sportowy na górze parkowej w Boguszowie-Gorcach, ul. Janusza Kusocińskiego (najwyżej położony stadion w Polsce – 664 m n.p.m.), woj. dolnośląskie, pow. wałbrzyski,
- i) ścianka wspinaczkowa „Chwyciarnia” z 2018 r. na ścianie Małej Areny w hali widowiskowo-sportowej Arena Gliwice, ul. Akademicka 50 (największy i najwyższy obiekt tego typu w Polsce), strefy sportowe i rekreacyjne o różnych stopniach trudności, łączna powierzchnia wspinaczkowa ok. 950 m², wys. 19 m, dł. dróg sportowych 25 m oraz jedyna w Polsce ścianka gier i zabaw interaktywnych dla dzieci (Verticla Story); ze ścianki wspinaczkowej może korzystać jednocześnie do 80 osób, woj. śląskie,
- j) tor kolarski z l. 1926-27 na stadionie sportowym w Kaliszu, ul. Wał Jana Matejki 2-4 (najstarszy tor kolarski w Polsce), betonowy tor kolarski o dł. 500 m i zadaszona trybuna o poj. 500 miejsc, woj. wielkopolskie,
- k) Tor Poznań z l. 1975-77 w Przeźmierowie, ul. Wyścigowa 3 – kompleks składający się z dwóch torów wyścigowych: samochodowo-motocyklowego toru głównego oraz toru kartingowego (największy, najdłuższy i najnowocześniejszy tor wyścigowy w Polsce), obiekt powstał na terenie byłego poznańskiego lotniska Ławica, proj. inż. Mieczysława Bilińskiego; tor główny: dł. 4.085 m, szer. 12 m, 11 zakrętów; tor kartingowy dł. 1.480 m; szer. 12 m, 8 zakrętów; jako jedyny tor wyścigowy w Polsce otrzymał światową homologację wyścigową FIA oraz europejską UEM, woj. wielkopolskie, pow. poznański, gm. Tarnowo Podgórne,
- l) tor regatowy [d. Port Drzewny] z 1920 r. w Bydgoszczy, na terenie osiedla Brdujście, w pobliżu ujścia Brdy do Wisły, oddzielony od Wisły wałem i groblą, ul. Witebska 26 – zbiornik wodny wykorzystywany do uprawiania sportów wodnych; ob. jeden z najważniejszych akwenów w Polsce służących do rozgrywania regat wioślarskich, kajakarskich i żeglarskich oraz zawodów motorowodnych i narciarstwa wodnego (najstarszy tor regatowy w Polsce, kreowany na krajowe centrum sportów wodnych w l. 20. i 30. XX w.), pow. 60 ha, wys. piętrzenia wody ok. 3,7 m, wys. lustra 32,3 m n.p.m., średnia gł. 3 m, wym. 2.000 × 330 m, woj. kujawsko-pomorskie,
- m) Wielka Krokiew im. Stanisława Marusarza w Zakopanem, na płn. stoku góry Krokiew [1.378 m n.p.m.] w Tatrach Zachodnich – naturalna skocznia narciarska proj. inż. Karola Stryjeńskiego z 1925 r. wchodząca w skład Ośrodka Przygotowań Olimpijskich, zarządzana przez Centralny Ośrodek

- Sportu (najstarsza i największa skocznia narciarska w Polsce), obiekt wyposażony w igelit, sztuczne oświetlenie i tory lodowe umożliwiające oddawanie skoków w temperaturze w granicach 20 °C; punkt konstrukcyjny K125, rozmiar skoczni (HS) 134 m, dł. najazdu 91 m, nachylenie najazdu 35°, dł. progu 6,5 m, nachylenie progu 11°, wys. progu 3 m, nachylenie zeskoku 35,5°, trybuny dla ok. 50 tys. osób; oficjalny rekord skoczni 143,5 m od 2019 r. należy do Dawida Kubackiego, a rekord letni 145 m do Japończyka Yukiya Satō; obiekt posiada homologację FIS; w 2004 r. skocznia była areną pierwszych w historii skoków nocnych podczas zawodów Grand Prix, woj. małopolskie, pow. tatrzański,
- n) wyciąg do nart wodnych i wakeboardu z 2008 r. na Pojezierzu Drawskim na jeziorze Trzesiecko w Szczecinku, ul. Adama Mickiewicza 22 (największy obiekt tego typu w Polsce oraz jeden z największych w Europie i na świecie), dł. 1.150 m, najdłuższa prosta 320 m, prędkość maksymalna 60 km/h, jednocześnie na całej długości trasy może pływać maksymalnie 11 osób, drewniane trybuny dla 300 widzów, wypożyczalnia sprzętu wodnego; elementy WakeParku firmy Rixen: long tube, a-frame, slider i dwa kickery, woj. zachodniopomorskie.
117. Obozowisko na zboczach Winnej Góry w Trzebnicy, datowane na 500 tys. lat (najstarszy ślad pobytu człowieka na ziemiach polskich); odkryte przez wrocławskiego archeologa – Jana Michała Burdukiewicza ślady obozowiska wyglądają niepozornie, lecz mają bardzo doniosłe znaczenie. Miejsce rewelacyjnego odkrycia archeologicznego znajduje się na rzadko odwiedzanych stokach Winnej Góry. Od słynnego sanktuarium św. Jadwigi można dojść tam w kilka minut ulicami Błotnistą i Piwniczną, woj. dolnośląskie.
118. Obóz zagłady w Treblince [oficjalnie *SS-Sonderkommando Treblinka*] – niemiecki nazistowski obóz zagłady funkcjonujący w l. 1942-43 nieopodal wsi i stacji Treblinka, przy linii kolejowej Siedlce – Sokołów Podlaski – Małkinia (największy ośrodek zagłady w Generalnym Gubernatorstwie, a zarazem drugi po Auschwitz-Birkenau w okupowanej Europie), obóz utworzony w ramach akcji „Reinhardt” jako element tzw. ostatecznego rozwiązania kwestii żydowskiej; pow. 20 ha, 9-13 stacjonarnych komór gazowych, personel: 30-40 Niemców, 90-120 wachmanów, liczba ofiar ok. 800 tys., ob. Muzeum Walki i Męczeństwa w Treblince – oddział Muzeum Regionalnego w Siedlcach, woj. mazowieckie, pow. sokołowski, gm. Kosów Lacki.
119. Obraz „Dziewica Orleańska” [„Wjazd Joanny d’Arc do Reims”] w galerii malarstwa, przy pałacu Raczyńskich w Rogalinie – oddział Muzeum Narodowego w Poznaniu, ul. Krzysztofa Arciszewskiego 2 (największy obraz w Polsce), dzieło Jana Matejki z 1886 r., olej na płótnie, wym. 484 × 973 cm, pow. ponad 47 m², woj. wielkopolskie, pow. poznański, gm. Mosina.
120. Obserwatorium astronomiczne:
- a) obserwatorium astronomiczne z 1987 r. na Suhorze, w Gorcach, na terenie Gorceńskiego Parku Narodowego – placówka badawcza Katedry Astronomii Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie (najwyżej położone obserwatorium astronomiczne w Polsce – 1.000 m n.p.m.), obserwacje wykonywane są za pomocą reflektora (teleskopu zwierciadlanego) Cassegraina 600 mm, umieszczonego w obrotowej kopule o śred. 5 m, woj. małopolskie, pow. limanowski, gm. Niedźwiedź,
- b) obserwatorium astronomiczne z 2015 r. przy Domu Pracy Twórczej „Chata Socjologa” na Otrycie w Bieszczadach, na terenie Parku Krajobrazowego Doliny Sanu (najwyżej położone publiczne obserwatorium astronomiczne w Polsce – 896 m n.p.m.), teleskop Sky-Watcher Dobson 16" z systemem Go to, woj. podkarpackie, pow. bieszczadzki, gm. Lutowiska, sołectwo Chmiel.
121. Obwodnica miejscowości Gołęb (najstarsza obwodnica drogowa w Polsce); zbudowana w 1840 r. na koronie masywnego wału przeciwpowodziowego; wykonana na polecenie cara Rosji Mikołaja I, obiega miejscowość od południa i zachodu (do zaliczenia na odznakę należy odbyć 1 km spacer w dowolnym miejscu), woj. lubelskie, pow. puławski, gm. Puławy.
122. Ogród:
- a) Ogród z 2002 r. na dachu Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie, na Powiślu, ul. Dobra 56/66 (największy ogród dachowy w Polsce i jeden z największych w Europie), ogród proj. Ireny Bajerskiej składa się z dwóch części: górnego ogrodu o pow. 2 tys. m² na wys. 16 m i dolnego ogrodu o pow. 15 tys. m² połączonych strumieniem z kaskadowo spływającą wodą; pow. całkowita ponad 1 ha, roślinność zajmuje 5.111 m²,
- b) Rodzinny Ogród Działkowy im. „Kąpiele Słoneczne” w Grudziądzu, ul. Parkowa 7 – ogrody działkowe założone w 1897 r. przez dr. Jana Jalkowskiego jako Towarzystwo Naturalnego Sposobu Życia (najstarsze ogrody działkowe w Polsce), pow. 6,4 ha, 151 działek o pow. od 200 do 600 m² każda, woj. kujawsko-pomorskie.
- c) Związek Stowarzyszeń – Śląski Ogród Botaniczny z 2003 r. w Mokrem, w obszarze miejskim Mikołowa (największy ogród botaniczny w Polsce), pow. ok. 100 ha; 3 ogrody: Ogród Żółty przy ul. Sosnowej 5, Ogród Czerwony przy ul. Grudniowej 1b oraz Ogród Zielony (w budowie), Centrum Edukacji Przyrodniczej i Ekologicznej (CEPiE) na Sośniej Górze [329 m n.p.m.] z wieżą widokową o wys. 14 m, 5 pracowni: Pracownia Edukacji Przyrodniczej i Ekologicznej, Pracownia Śląskiego Kalendarza Ekologicznego, Pracownia Studiów nad Systemami Adaptacyjnymi, Pracownia Kolekcji Naukowych, Zachowawczych i Ozdobnych oraz Pracownia Kolekcji Siedliskowych, woj. śląskie, pow. mikołowski, gm. Mikołów, sołectwo Mokre.
123. Ołtarz:
- a) bursztynowy Ołtarz Ojczyzny z wizerunkiem Matki Bożej – patronki Świata Pracy w prezbiterium bazyliki św. Brygidy na osiedlu Osiek, na Starym Mieście w Gdańsku, ul. Profesorska 17 (największy obiekt tego typu w Polsce, w Europie i na świecie); nastawa ołtarzowa autorstwa prof. Stanisława Radwańskiego i bursztynnika Mariusza Drapikowskiego z l. 2001-17, pow. 120 m², wys. 13 m, szer. 12 m,
- b) ołtarz główny z l. 1623-24 w bazylice katedralnej Wniebowzięcia NMP w Pelplinie, Plac Mariacki 2 – wielokondygnacyjna barokowa nastawa fundacji opata Leonarda II z obrazami działającego na Pomorzu wybitnego malarza

- Hermana Hana (najwyższy drewniany ołtarz w Polsce i w Europie Środkowej), 5 kondygnacji, wys. 25 m, woj. pomorskie, pow. tczewski.
124. Opera i Filharmonia Podlaska – Europejskie Centrum Sztuki w Białymstoku, ul. Odeska 1 – powołana w 1954 r. jako Państwowa Orkiestra Symfoniczna, w l. 1974-2005 pod nazwą Filharmonia Białostocka z siedzibą przy ul. Podleśnej 2, od 2005 r. pod ob. nazwą, od 2012 r. w nowym gmachu (największe oraz najnowocześniejsze centrum kulturalne w Polsce i w Europie Środkowo-Wschodniej); 3 sceny przy ul. Odeskiej: Duża Scena – wym. 20 × 16 m, pow. 2 tys. m², kubatura 18 tys. m³, 756 miejsc, Scena Kameralna – pow. 300 m², kubatura 2,1 tys. m³, 148 miejsc i Amfiteatr – pow. 550 m², 550 miejsc oraz sala koncertowa przy ul. Podleśnej – wym. 17,5 × 10,5 m, pow. 520 m², 447 miejsc i sala kameralna – wym. 8 × 2,7 m, pow. 99,3 m², 100 miejsc, woj. podlaskie.
125. Organy:
- a) organy piszczałkowe autorstwa Hansa Hummla z l. 1612-23 w bazylice kolegiackiej pw. św. Andrzeja Apostoła z XIII/XIV w. w Olsztynie, ul. Szpitalna 1 (najstarsze zachowane organy w Polsce z oryginalnym projektem [obudową] i mechanizmem oraz jedno z najstarszych w Europie zachowane w stopniu bliskim oryginałowi); stół gry o 2 manualach [klawiatury ręcznej] i pedale [klawiatura nożna], 31 głosów i 1.776 piszczałek, woj. małopolskie,
 - b) projekt organowy autorstwa Hansa Hewigkena z Neustadt z l. 1601-09 w kościele Wniebowzięcia NMP i bł. ks. Stefana Wincentego Frelichowskiego na Starym Mieście w Toruniu, ul. Panny Marii 2 (najstarsze organy w Polsce), pierwotnie instrument miał 32 rejestry na dwóch manualach, całość pokryta bogatą i różnorodną dekoracją snycerską o motywach figuralnych, roślinnych i geometrycznych; w l. 1924-25 całkowicie przebudowany przez Dominika Biernackiego z Włocławka, w 1976 r. zmodernizowany przez Witolda Przytułskiego z Gdańska; z elementów historycznych zachowała się praktycznie jedynie renesansowa snycerka projektu.
126. Otwór wejściowy do Jaskini Komora Gwiazdzista, w zbroczu Wielkiej Turni [1.847 m n.p.m.], w Dolinie Małej Łąki, w Tatrach Zachodnich (największy otwór jaskiniowy w Polsce), wys. 20 m, szer. 10 m, woj. małopolskie, pow. tatrzański.
127. Oz Bukowsko-Mosiński na Pojezierzu Poznańskim [Wysoczyzna Poznańska] (najdłuższy oz w Polsce i jeden z najdłuższych na obszarze całego niżu środkowoeuropejskiego), dł. ok. 37 km, maks. wys. względna 41 m [w okolicach Mirosławek], szer. podstawy ok. 80-300 m, oz składa się z 25 pagórków; jakże dziwna to forma terenu: długi, kręty wał, ciągnący się często na długości kilkunastu kilometrów. Wzgórza ozowe, choć mało znane turystom, pięknie zarysowują się w niżowym krajobrazie Polski (do zaliczenia na odznakę należy zdobyć 15 pkt. wg regulaminu OTP na wycieczce pieszej), woj. wielkopolskie.
128. Pałac:
- a) Pałac Biskupów Krakowskich z l. 1637-41 w Kielcach, pl. Zamkowy 1 (najlepiej zachowana oryginalna wczesnobarokowa rezydencja pałacowa w Polsce), d. rezydencja biskupów krakowskich, wzniesiona na Wzgórzu Zamkowym z inicjatywy i funduszy kanclerza wielkiego koronnego i biskupa krakowskiego Jakuba Zadzika według proj. nieustalonego dotychczas architekta (do niedawna uznawana za dzieło Giovanniego Battisty Trevano, według nowszych ustaleń proj. przypisywany Constantino Teocalli lub Tomaszowi Poncino), przebudowana w XVIII w., w latach międzywojennych urząd wojewódzki, w l. 1945-71 siedziba Wojewódzkiej Rady Narodowej, od 1971 r. siedziba i główny budynek Muzeum Narodowego w Kielcach (MNKi), w 1965 r. obiekt wpisany do rejestru zabytków,
 - b) pałac Dietrichsteinów z l. 1742-47 w Wodzisławiu Śląskim, ul. Wilhelma Kubsza 2 (najstarsza budowla klasycystyczna w Polsce), budowla piętrowa na planie prostokąta o wym. 52,8 × 17,4 m, fasada symetryczna 15-osiowa z 3-osiowym słabo zaznaczonym ryzalitem wejściowym zwieńczonym trójkątnym przyczółkiem z kartuszem herbowym, proj. Antona Grimma, ob. Muzeum Miejskie, woj. śląskie,
 - c) pałac w Mosznej z poł. XVIII w. – rezydencja śląskiego rodu Tiele-Wincklerów, potentatów przemysłowych (ob. Centrum Terapii Nerwic); 365 pomieszczeń, kubatura 65 tys. m³, pow. 8 tys. m², 99 wież i wieżyczek (budowla z największą liczbą wież w Polsce), woj. opolskie, pow. krapkowicki, gm. Strzeleczyki.
129. Papugarnia Carmen w Łodzi, ul. dr. Seweryna Sterlinga 26 (największa papugarnia w Polsce); powstała w 2017 r., pow. ponad 500 m², ponad 180 papug należących do 40 różnych gatunków.
130. Parafia św. Anny w Zębie, ul. św. Anny 4 – parafia rzymskokatolicka należąca do dekanatu Biały Dunajec archidiecezji krakowskiej, erygowana w 1932 r. przez abp. krakowskiego Adama Sapiechę (najwyżej położona parafia w Polsce – 1.013 m n.p.m.), parafię tworzą mieszkańcy Zębu, Bustryku i Sierockiego, woj. małopolskie, pow. tatrzański, gm. Poronin,
131. Park:
- a) najbardziej zalesiony park narodowy w Polsce (ex aequo); do zaliczenia na odznakę należy wybrać jeden dowolny obiekt:
 - o Roztoczański Park Narodowy, utworzony 10 maja 1974 r. na Roztoczu, pow. całkowita parku 8.483 ha, w tym pow. lasów 8.102 ha (95,5% pow. parku), otulina 38.095,87 ha, ochrona ścisła 1.029,22 ha, ochrona czynna 7.242,22 ha, ochrona krajobrazowa 211,39 ha, 5 obszarów ochrony ścisłej; ok. 20 zespołów leśnych m.in. wyżynny jodłowy bór mieszany (ok. 1/3 pow. parku), żyzna buczyna karpacka i zespół acidofilnej buczyny niżowej (razem ok. 45% pow. parku) oraz grądy, świetliste dąbrowy i bory sosnowe, a także łąki, olsy i torfowiska wysokie z relikdami glacialnymi i subarktycznymi, Ośrodek Edukacyjno-Muzealny w Zwierzyńcu, woj. lubelskie,
 - o Świętokrzyski Park Narodowy, utworzony 1 maja 1950 r. w Górach Świętokrzyskich, pow. całkowita parku 7.626,45 ha (lasy zajmują 95% pow. parku), otulina 20.786,07 ha, ochrona ścisła 2.911,30 ha, ochrona czynna 4.458,83 ha, ochrona krajobrazowa 256,32 ha, dł. granicy 168 km, 5 obszarów ochrony ścisłej, Muzeum Przyrodnicze Świętokrzyskiego Parku Narodowego na Świętym Krzyżu, woj. świętokrzyskie,
 - b) Park Ekologiczny Dolina Wapienicy w Beskidzie Śląskim, w Bielsku-Białej, na terenie dzielnic Wapienica i Kamienica (najstarszy park ekologiczny w Polsce), utworzony w 1993 r. jako zespół przyrodniczo-krajobrazowy „Dolina

- Wapienicy” po wieloletniej kampanii prowadzonej przez Pracownię na Rzec Wszystkich Istot, od 1998 r. w granicach Parku Krajobrazowego Beskidu Śląskiego, pow. 1.519,02 ha, 2 rezerваты przyrody; pierwsze w Polsce miejsce, gdzie wprowadzono w życie ideę parku ekologicznego – połączenia ochrony przyrody z edukacją ekologiczną opartą na jej bezpośrednim doświadczaniu i zaangażowaniu społecznym na jej rzecz, woj. śląskie,
- c) Park Krajobrazowy Dolina Baryczy z 1996 r. położony między Żmigrodem i Przygodzicami (największy park krajobrazowy bez otuliny w Polsce), pow. 87.040 ha [część dolnośląska 70.040 ha, część wielkopolska 17.000 ha], nie posiada otuliny; 5 rezerwatów przyrody, obejmuje swoim zasięgiem 3 typy siedlisk: stawy rybne, podmokłe łąki i lasy; na terenie parku znajduje się także największy w Polsce i jeden z największych w Europie kompleksów stawów rybnych, w skład którego wchodzi m.in. prawie 300 stawów w rejonie Milicza i Żmigrodu, woj. dolnośląskie i woj. wielkopolskie,
- d) Park Linowy „Skarbka” na terenie dawnego kamieniołomu we wsi Skarbka, ok. 1,5 km od Bałtowskiego Kompleksu Turystycznego – JuraPark Bałtów w Bałtowie, Skarbka 49A (największy i najatrakcyjniej położony obiekt tego typu w Polsce), pow. ok. 35 tys. m², 12 tras o łącznej dł. 2.800 m, różnym stopniu trudności i różnorodnych przeszkodach, m.in. ruchome pomosty, sieci, tyrolka, ścianki wspinaczkowe, powietrzna deskorolka, skoki Tarzana oraz strzelnica ASG i ścieżka dydaktyczna, woj. świętokrzyskie, pow. ostrowiecki, gm. Bałtów,
- e) Park Narodowy „Ujście Warty”, utworzony 1 lipca 2001 r. dla ochrony unikatowych terenów podmokłych, rozległych łąk i pastwisk, które są jedną z najważniejszych w Polsce ostoją ptaków wodnych i błotnych (najmłodszy park narodowy w Polsce), obejmuje rozlewiska u ujścia rzeki Warty do Odry, pow. 8.074 ha, otulina 10.454 ha; na terenie parku stwierdzono obecność 245 gat. ptaków, w tym 174 lęgowych, największe w Polsce zimowisko arktycznego gatunku łabędzia krzykliwego, woj. lubuskie, pow. gorzowski, pow. sułeciński, pow. ślubicki, gm. Kostrzyn nad Odrą, gm. Witnica, gm. Słońsk, gm. Górzycza,
- f) Park Śląski (d. Wojewódzki Park Kultury i Wypoczynku im. gen. Jerzego Ziętka) w Chorzowie – park miejski proj. prof. Władysława Niemirskiego, założony w 1950 r., nazywany zielonymi płucami Górnego Śląska, kulturalne centrum konurbacji górnośląskiej (największy park miejski w Polsce i jeden z największych w Europie), pow. 620 ha, w latach 50. i 60. XX w. w parku realizowano kolejne inwestycje: stadion sportowy, ogród zoologiczny, planetarium, wesołe miasteczko, kolej parkowa i kolej linowa „Elka”, rosarium oraz kąpielisko „Fala” i hala wystawowa „Kapelusz”, a także tworzona od 1963 r. Galeria Rzeźby Śląskiej – unikatowa ekspozycja rzeźby plenerowej usytuowana w pobliżu restauracji „Łania”, woj. śląskie,
- g) Tatrzański Park Narodowy, utworzony 1.01.1955 r. w Tatrach (najwyżej położony park narodowy i jedyny obszar o charakterze wysokogórskim w Polsce), wys. od 773 m n.p.m. (dolina Porońca w okolicy Kośnych Hamrów) do 2.499 m n.p.m. (szczyt Rysów), pow. 21.164 ha, otulina 181 ha, ochrona ścisła 14.984 ha, ochrona czynna 3.469 ha, ochrona krajobrazowa 2.714 ha,

275 km znakowanych szlaków turystycznych o różnych stopniach trudności, w 1993 r. wpisany na listę Rezerwatów Biosfery UNESCO, woj. małopolskie.

132. Park tematyczny:

- a) Bałtowski Kompleks Turystyczny – JuraPark Bałtów [d. Bałtowski Park Jurajski] z 2004 r. w Bałtowie, Bałtów 8A (najstarszy park tematyczny poświęcony dinozaurom i jeden z największych obiektów rozrywkowych w Polsce), kompleks turystyczny o pow. ponad 100 ha, ok. 100 rekonstrukcji dinozaurów naturalnej wielkości, woj. świętokrzyskie, pow. ostrowiecki,
- b) Energylandia Rodzinny Park Rozrywki w Zatorze, al. 3 Maja 2 (największy park rozrywki w Polsce), otwarty w 2014 r.; pow. 26 ha, ok. 80 atrakcji przeznaczonych dla wszystkich grup wiekowych, zarówno dzieci, młodzieży jak i osób dorosłych, w tym 12 rollercoasterów, liczne karuzele i urządzenia ekstremalne oraz 4 sceny widowiskowe; od 2016 r. w skład parku wchodzi park wodny *Energylandia Water Park*, woj. małopolskie, pow. oświęcimski,
- c) Majaland Kownaty z 2018 r. [docelowo cz. kompleksu turystycznego Holiday Park Kownaty o pow. ok. 205 ha], Kownaty 17 – tematyczny park rozrywki, oparty na bohaterach filmów belgijskiej firmy Studio 100, znanej z takich kultowych postaci jak Pszczółka Maja czy Wiking Vic (największy obiekt tego typu w Polsce), pow. ok. 10 ha, 25 głównych atrakcji, obiekt całoroczny [większość atrakcji nawiązujących do przygód rezolutnej pszczołki znajduje się w ogromnej hali], woj. lubuskie, pow. sułeciński, gm. Torzym,
- d) Park Dinozaurów z 2009 r. w Karłowie, u podnóża Szczelińca Wielkiego w Górach Stołowych, w enklawie Parku Narodowego Gór Stołowych (najwyżej położony park dinozaurów w Polsce), wys. ok. 750 m n.p.m., pow. 0,83 ha, ok. 30 figur prehistorycznych gadów wkomponowanych w malowniczy górski krajobraz z naturalnymi formami skalnymi, największy model o wys. 7 m, woj. dolnośląskie, pow. kłodzki, gm. Radków,
- e) Park Dinozaurów z 2010 r. w Rodzinnym Parku Rozrywki Łeba Park w Nowęcinnie k/Łeby, ul. Kolonijna 24 (największy park tematyczny poświęcony dinozaurom w jednym z największych obiektów rozrywkowych w Polsce); pow. ok. 20 ha, ok. 100 rekonstrukcji prehistorycznych gadów naturalnej wielkości w otoczeniu lasów, stawów, trzęsawisk i naturalnej przyrody, woj. pomorskie, pow. lęborski, gm. Wicko,
- f) Park Miniatur Sakralnych z 2007 r. w Myczkowcach, na terenie Ośrodka Wypoczynkowo-Rehabilitacyjnego Caritas w Centrum Kultury Ekumenicznej im. św. Jana Pawła II (największy obiekt tego typu w Polsce), pow. ok. 0,8 ha, na 10 wzgórzach 140 miniatur drewnianych kościołów i cerkwi obrządków: katolickiego, grekokatolickiego i prawosławnego z terenów Polski oraz Słowacji i Ukrainy; makiety wykonane w skali 1:25 przez zespół pod kier. Janusza Kuliga z Chmielnika przedstawiają architekturę Pogórzan, Dolinian, Łemków i Bojków, woj. podkarpackie, pow. leski, gm. Solina,
- g) Park Miniatur „Świat Marzeń” z 2007 r. w Inwałdzie, ul. Wadowicka 169 (największy obiekt tego typu w Polsce), pow. 75 tys. m², ponad 50 modeli najślawniejszych budowli architektonicznych na świecie, m.in. Świątynia Akropolu i Partenon w Atenach, Bazylika św. Piotra i Koloseum w Rzymie, Krzywa Wieża w Pizie, Brama Brandenburska w Berlinie, Wieża Eiffa i Łuk

- Triumfalny w Paryżu, Big Ben w Londynie, Sfinks i piramidy w Gizie, Statua Wolności w Nowym Jorku, Biały Dom w Waszyngtonie oraz Wielki Mur Chiński, a także zamek krzyżacki w Malborku, Zamek Królewski na Wawelu i Sukiennice w Krakowie, Stadion PGE Narodowy i Zamek Królewski w Warszawie; większość obiektów wykonana w skali 1:25, z wyjątkiem Placu św. Piotra i Bazyliki św. Piotra w Rzymie – skala 1:15 oraz kompleksu weneckiego (Plac św. Marka, bazylika św. Marka i dzwonnica św. Marka w Wenecji) – skala 1:10, woj. małopolskie, pow. wadowicki, gm. Andrychów,
- h) Park Nauki i Rozrywki – JuraPark Krasiejów z 2010 r. w Krasiejowie, ul. 1 Maja 10 (największy park tematyczny w Polsce i w Europie); Pawilon Paleontologiczny z największymi skamieniałościami triasowymi płazów i gadów w Polsce i w Europie – jedyne na świecie muzeum umieszczone nad czynnym stanowiskiem paleontologicznym, które można oglądać przez przeszkloną podłogę, ścieżka edukacyjna o dł. 1,5 km, ok. 200 modeli blisko 70 gat. dinozaurów naturalnej wielkości, Tunel Czasu, Kino Emocji Cinema 5D, Prehistoryczne Oceanarium, woj. opolskie, pow. opolski, gm. Ozimek.
133. Peron 2 na stacji kolejowej Częstochowa Osobowa, w Śródmieściu miasta, al. Wolności 21/23 (najdłuższy peron kolejowy, na jednym z najnowocześniejszych dworców kolejowych w Polsce i w Europie), oddany do użytku w 1996 r., w 150. rocznicę uruchomienia Kolei Warszawsko-Wiedeńskiej, dł. 565 m, woj. śląskie.
134. Piec kaflowy z przeł. XV i XVI w. w Muzeum w Raciborzu [d. kościół Świętego Ducha], ul. Gimnazjalna 1 – późnogotycki piec zrekonstruowany z fragmentów kafli znalezionych w domu książęcym, nad skarbcem Zamku Piastowskiego w Raciborzu (najstarszy obiekt tego typu w Polsce); ob. element wystawy stałej „Sztuka dawna” w sali koncertowej Muzeum w Raciborzu, woj. śląskie.
135. Pisanka w centrum Lipska nad Biebrzą na Suwalszczyźnie, w otulinie Biebrzańskiego Parku Narodowego, Rynek 2 – pisanka o wys. 3 m, zdobiona charakterystycznym dla tego terenu ornamentem, ustawiona w 2019 r. obok Muzeum Lipskiej Pisanki i Tradycji powstałego w 2007 r., mającego na celu zachowanie tradycji pisankarskiej, opartej na technice batiku szpilkowego (największa pisanka w Polsce), woj. podlaskie, pow. augustowski.
136. Plaża w Świnoujściu, dł. ok. 10 km, w tym 3,7 km na wyspie Uznam i 6 km na wyspie Wolin, maks. szer. 200 m (najszersza plaża nadmorska w Polsce), woj. zachodniopomorskie.
137. Płocka Stocznia Rzeczna z l. 1919-37 na Radziwiu w Płocku, ul. Popłacińska 42 (największa śródlądowa stocznia w Polsce i jedna z największych w Europie), podczas II wojny światowej przejętą przez Niemców, reaktywowana w 1951 r., przebudowana i zmodernizowana w l. 60. XX w., od 1996 r. w stanie upadłości, od 1998 r. po połączeniu Centromor S.A. z Gdańska i Mostostal Płock S.A. z Płocka działa jako Centromost Stocznia Rzeczna w Płocku Sp. z o.o. i jako jedyna w Polsce zajmuje się budową statków i barek rzecznych oraz wykonuje konstrukcje stalowe, woj. mazowieckie.
138. Polichromia patronowa z ok. 1500 r. w kościele św. Michała Archanioła z 2. poł. XV w. w Dębnie, ul. Kościelna 42 (najstarsza w całości zachowana polichromia patronowa w jednym z najlepiej zachowanych gotyckich drewnianych kościołów w Polsce i w Europie), wykonana na drewnie w 33 kolorach, zawierająca 77 motywów w 12 układach, woj. małopolskie, pow. nowotarski, gm. Nowy Targ.
139. Pomnik:
- a) chaczkar (ormiański kamień krzyżowy) z 2004 r. obok kościoła św. Mikołaja na Starym Mieście w Krakowie, ul. Mikołaja Kopernika 9 – pomnik polskich Ormian w formie kamiennej płyty wotywniej (najstarszy chaczkar w Polsce), proj. Jacka Chrzęszczewskiego nawiązujący w swej formie do absydy katedry ormiańskiej we Lwowie (jedynej na dawnych ziemiach polskich) upamiętniający Ormian, którzy od XIV w. mieszkali w Polsce i położyli wiele zasług dla Rzeczypospolitej oraz ofiary ludobójstwa dokonanego na ludności ormiańskiej w Turcji w 1915 r., a także tych, którzy zginęli na polskich Kresach Wschodnich w czasie II wojny światowej,
- b) figura Jezusa Chrystusa Króla Wszechświata z 2010 r. w Świebodzinie, ul. Sulechowska, wzniesiony na sztucznie usypanym kopcu o wys. 16,5 m (najwyższa i największa rzeźba przedstawiająca Jezusa Chrystusa w Polsce, w Europie i na świecie, jednocześnie najwyższy i największy pomnik figuralny w Polsce); proj. Mirosława Pateckiego formą nawiązujący do statuy Chrystusa Zbawiciela w Rio de Janeiro, wys. 36 m, z czego 33 m przypada na figurę, a 3 m na wieńczącą ją pozłacaną koronę o śred. 3,5 m, dł. dłoni 6 m, odległość między końcami palców rąk 24 m, masa 440 t, woj. lubuskie,
- c) Grób Nieznanego Żołnierza na placu przed bazyliką archikatedralną św. Stanisława Kostki w Łodzi, ul. ks. Ignacego Skorupki 1 – pomnik w formie monumentalnej płyty nagrobnej z tzw. „wiecznym zniczem”, poświęcony bezimiennym żołnierzom poległym na polach bitew (najstarszy pomnik tego typu w Polsce), monument wzniesiony z inicjatywy Bolesława Fichny w 1925 r., proj. Stanisława Kazimierza Ostrowskiego, zniszczony przez Niemców w 1939 r., odbudowany po II wojnie światowej i ponownie odsłonięty w 1946 r.,
- d) ławeczka Józefa Szwejka z 2003 r. na miejskim deptaku w Sanoku, ul. 3 Maja, fragment międzynarodowego szlaku turystycznego „Śladami dobrego wojaka Szwejka” (najstarszy i najsympatyczniejszy pomnik najślynniejszego żołnierza armii Austro-Węgier w Polsce, a piąty na świecie); pomnik dłuta Adama Przybysza upamiętnia postać Józefa Szwejka z Królewskich Winohradów w Pradze – szeregowca 11 kompani 91 Pułku Piechoty z Czeskich Budziejowic, głównego bohatera antywojennej powieści czeskiego pisarza Jaroslava Haška „Przygody dobrego wojaka Szwejka podczas wojny światowej” z l. 1921-23 z ilustracjami Josefa Lady, który po śmierci pisarza w l. 1923-25 stworzył nowy wizerunek bohatera – prostodusznego, tysego, grubego piwosza; uważa się, że postać jest kompilacją charakteru i przygód autora oraz jego towarzysza broni Františka Strašlipki, woj. podkarpackie,
- e) Maszt Wolności z 2014 r. na rondzie Zgrupowania AK „Radosław” w Warszawie, na granicy dzielnic: Śródmieście, Wola i Żoliborz – pomnik w formie masztu flagowego, upamiętniający Polskę Walczącą i powstanie warszawskie oraz 100-lecie wybuchu I wojny światowej, 25-lecie III RP i 10-lecie wstąpienia Polski do Unii Europejskiej (najwyższy maszt flagowy w Polsce, z flagą o największej powierzchni w Polsce), wys. 63 m, masa ok. 40 t, pow. flagi 100 m²,

- f) pomnik Dekalogu z 1995 r. w Parku Staromiejskim w Łodzi, ul. Wolborska – monumentalna rzeźba przedstawiająca Mojżesza dźwigającego kamienne tablice z dziesięciorgiem przykazań (najstarszy pomnik dekalogu w Polsce), proj. prof. Kazimierza Gustawa Zemły, wys. 7,5 m (rzeźba 4 m, cokół 3,5 m), w podstawę pomnika wmurowano urnę z ziemią z Jeruzolimy; pomnik odstonięty w obrębie dawnego getta, w miejscu nieistniejących już dwóch łódzkich synagog gminnych: Starej Synagogi i Synagogi Alte Szil ma upamiętniać Żydów zamieszkujących niegdyś Łódź oraz być symbolem pojednania i pokoju,
- g) pomnik Dekalogu z 2005 r. na ścianie skalnej w amfiteatrze Kadzielnia (cz. Geoparku Kielce) w Kielcach, al. Legionów – dedykowany Ojcu Świętemu Janowi Pawłowi II (największy pomnik dekalogu w Polsce); każda z dwóch monumentalnych tablic Mojżesza symbolizujących dziesięć przykazań ma 6 m wys. i 2 m szer.; na pierwszej wyryto cyfry rzymskie trzech pierwszych przykazań, a na drugiej pozostałych siedmiu, woj. świętokrzyskie,
- h) pomniki nagrobne władców na Tarnowie w bazylice katedralnej Narodzenia NMP w Tarnowie, pl. Katedralny 5 – monumentalne renesansowe pomniki nagrobne rodu Tarnowskich z l. 1561-67 oraz Ostrogskich z l. 1619-20 (największe i najwyższe pomniki nagrobne w Polsce i w Europie); pomnik Jana Amora i Jana Krzysztofa Tarnowskich proj. Jana Marii Mosca zw. Padovano o wym. 13,8 × 5,6 m – dwukondygnacyjna konstrukcja na wysokim cokole, zwieńczona attyką z figurą Chrystusa Zmartwychwstałego, wykonana z piaskowca, z elementami z czerwonego i złotego marmuru oraz pomnik Janusza i Zuzanny Ostrogskich proj. Jana Pfistera o wym. 12,9 × 7,9 m – przyścienna trójpoziomowa kompozycja wykonana w czarnym i czerwonym marmurze oraz złotym alabastrze, powiększony techniką trompe-l'œil (malarstwo iluzjonistyczne), woj. małopolskie,
- i) pomnik Jana Pawła II z 1980 r. na dziedzińcu Pałacu Biskupiego z XIX w. na Starym Mieście w Krakowie, ul. Franciszkańska 3 (najstarszy pomnik papieża w Polsce i jeden z najstarszych na świecie); figura jednego z najwybitniejszych Polaków proj. włoskiej artystki-rzeźbiarki Jole Sensi Croci, dar artystów włoskich dla Krakowa, wys. 169 cm,
- j) pomnik konny Jana III Sobieskiego z ok. 1693 r. w przejściu z Sali Białej do galerii południowej pałacu w Wilanowie Królewskim w Warszawie, ul. Stanisława Kostki Potockiego 10 (najstarszy pomnik konny w Polsce); autor nieznan, wys. 290 cm, szer. 237 cm, gł. 135 cm,
- k) pomnik Małego Powstańca z 1983 r. na murach obronnych Starego Miasta w Warszawie, przy ul. Podwale w pobliżu „Domu Kata” (ob. siedziba Cechu Rzemiosł Różnych), pomiędzy ul. Wąski Dunaj i Szeroki Dunaj (najmniejszy całopostaciowy pomnik w Polsce), w 1984 r. pomnik upamiętniający najmłodszych uczestników powstania warszawskiego opatrzono inskrypcją „*Warszawskie dzieci, pójdziemy w bój, za każdy kamień twój, Stolico, damy krew*”; proj. Jerzego Jarnuszkiewicza, wys. ok. 1,5 m,
- l) pomnik Orła Piastowskiego z 1971 r. na Górze Piaskowej w parku miejskim im. Stanisława Firleja w Ziębicach (największy w Polsce i w Europie pomnik z ceramiki); monument upamiętniający tysiąclecie państwa polskiego oraz powrót ziem zachodnich do Polski, proj. Tadeusz Teller, wykonany ze 157 elementów ceramicznych, wys. 8 m, rozpiętość skrzydeł 10 m, woj. dolnośląskie, pow. ząbkowicki,
- m) Pomnik Pamięci Narodowej przy kościele Chrystusa Króla w Jarosławiu nad Sanem, ul. 3 Maja 49 – monument wzniesiony w l. 2017-18 z inicjatywy ks. prał. ppłk. Andrzeja Surowca wg proj. Dariusza Jasiewicza, składający się z granitowych płyt z inskrypcjami oraz odlanych z brązu postaci wybitnych Polaków, upamiętniający najważniejsze wydarzenia w dziejach Polski – od chrztu w 966 r. do pontyfikatu papieża Jana Pawła II (najdłuższy pomnik w Polsce), dł. 32 m, popiersia i płaskorzeźby m.in. króla Jana III Sobieskiego, nacz. Tadeusza Kościuszki, gen. Józefa Sowińskiego, Romualda Traugutta, marsz. Józefa Piłsudskiego, ks. Ignacego Skorupki, rtm. Witolda Pileckiego, ks. Jerzego Popiełuszki, kard. Stefana Wyszyńskiego, kard. Augusta Hlonda i papieża Jana Pawła II, woj. podkarpackie,
- n) pomnik Ziemniaka z 1983 r. przy bramie prowadzącej na teren dawnej Stacji Hodowli Roślin w Biesiekierzu, na płd. od drogi krajowej nr 6 (największy monument ziemniaka w Polsce, w Europie i na świecie), wys. ze stelażem 9 m (nawiązuje do wyhodowanych dziewięciu odmian ziemniaków), wys. bulwy 3,95 m, pomysł dyr. Stacji Hodowli Roślin Mariusz Roleder, autor Wiesław Adamski, woj. zachodniopomorskie, pow. koszaliński,
- o) statua Jana Pawła II z 2013 r. na terenie Parku Miniatur Sakralnych „Złota Góra” w Częstochowie, w dzielnicy Zawodzie-Dąbie, ul. Złota (najwyższy i największy pomnik papieża w Polsce i na świecie); wys. 14 m, masa ok. 7 t.
140. Port morski Gdańsk nad Zatoką Gdańską na Martwej Wiśle w Gdańsku (najstarszy i największy port morski w Polsce i jeden z największych na Bałtyku); pow. 3.248 ha łądu, pow. składowa 548 tys. m², dł. nabrzeży 21.214 m, dopuszczalne zanurzenie 15 m, zdolność przeładunkowa 60 mln ton, obroty ładunkowe w 2017 r. – 40,6 mln ton; w płu. cz. portu mogą być przyjmowane największe statki, jakie pływają po Morzu Bałtyckim.
141. Poznański Park Naukowo-Technologiczny z 1995 r. w Poznaniu, ul. Rubież 46 (najstarszy park technologiczny w Polsce); utworzony z inicjatywy prof. dr. hab. Bogdana Marcińca w miejscu wyburzonego zbiornika gazu na Naramowicach, w ramach Fundacji Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.
142. Pręgierz z 1566 r. na Małym Rynku w Bystrzycy Kłodzkiej – narzędzie kar potwierdzające dawne uprawnienia sądownicze miasta (najstarszy zabytek karnej jurysdykcji w Polsce), wys. 350 cm; na głowicy inskrypcja: „DEUS IMPIOS PUNIT” [Bóg ukarze niegodziwców], woj. dolnośląskie, pow. kłodzki.
143. Promenada spacerowa z 2011 r. w Szczawnicy, nad potokiem Grajcarek, w rejonie Pienińskiego Parku Narodowego (najdłuższy deptak w Polsce), dł. ok. 1.800 m; biegnie od dolnej stacji kolejki linowej na Palenicę do ścieżki pieszo-rowerowej prowadzącej wzdłuż Dunajca na Słowację; składa się z ciągu pieszego i rowerowego oraz jeźdźnego umożliwiającego dojazd do posesji zlokalizowanych wzdłuż deptaku; liczne elementy małej architektury, m.in. ławeczki, pergole, donice z kwiatami i drzewkami, tarasy widokowe i stylowe mostki łączące obydwie brzegi Grajcarek, woj. małopolskie, pow. nowotarski.

144. Przełom Dunajca przez Pieniny w Pienińskim Parku Narodowym (najgłębszy przełom rzeczny w Polsce); przełom Dunajca w Pieninach, przez który rzeka wije się zakolami pomiędzy kilkusetmetrowej wysokości skałami, urzeka swym pięknem, a zielonoszare wody kontrastujące z białymi wapiennymi skałami sprawiają, że jest to jedno z najbardziej niezwykłych miejsc w Polsce i w Europie; dł. odc. przełomu – 9 km, wys. początku przełomu w Sromowcach Niżnych – 452 m n.p.m., wys. końca przełomu w Szczawnicy – 429 m n.p.m. (do zaliczenia na odznakę należy wziąć udział w spływie tratwami ze Sromowców Wyżnych do Szczawnicy lub Krościenka, względnie odbyć wycieczkę pieszą albo rowerową „Drogą Pienińską” ze Szczawnicy do Czerwonego Klasztoru w pow. Kieżmark, w kraju preszowskim na Słowacji), woj. małopolskie, pow. nowotarski.
145. Rafa koralowa w Akwariium Gdyńskim Morskiego Instytutu Rybackiego, al. Jana Pawła II 1 (największa żywa rafa koralowa w Polsce); na I piętrze muzeum, w największym zbiorniku o poj. 3 tys. litrów można podziwiać kilkadziesiąt gatunków koralowców twardych, koralu miękkie oraz zwierzęta bezkręgowce, m.in. przydacznie, strzykwy i rozgwiazdy, woj. pomorskie.
146. Regalia (oznaki władzy, godności i stanu królewskiego) królów Polski:
- a) miecz ceremonialny Orderu Orła Białego [później Orderu Świętego Stanisława] w Kaplicy Małej na Zamku Królewskim w Warszawie, pl. Zamkowy 4 – miecz ceremonialny wykonany w 1764 r. dla króla Polski Stanisława Augusta Poniatowskiego, z przeznaczeniem na uroczystości towarzyszące koronacji; od 1765 r. insygnium orderowe do pasowania kawalerów Orderu Świętego Stanisława w kościele Świętego Krzyża w Warszawie (wraz z łańcuchem Orderu Orła Białego [zw. Klejnotem Rzeczypospolitej] najstarsze insygnia orderowe w Polsce oraz ostatnie zachowane, czyli najmłodsze insygnia koronacyjne królów Polski); ob. eksponowany jako miecz ceremonialny Orderu Orła Białego,
- b) Szczerbiec z XII/XIII w. w Skarbcu Koronnym na Zamku Królewskim na Wawelu w Krakowie – średniowieczny obosieczny miecz ceremonialny, pierwotnie miecz sprawiedliwości [*gladius iustitiae*], jeden z najcenniejszych zabytków i unikatowe świadectwo polskiej historii (najstarsze zachowane polskie insygnium koronacyjne, jedyne zachowane insygnium dynastii Piastów), w l. 1320-1764 miecz koronacyjny królów Polski; ob. rozmiary: dł. całkowita 98,4 cm, dł. głowni 82 cm, dł. rękojeści 16,4 cm, szer. głowni 4,8-5 cm, grub. głowni 0,3 cm, grub. rękojeści 1,2-2,6 cm, masa całkowita 1,26 kg,
- c) włócznia świętego Maurycego z końca X w. w Sali Królewskiej Muzeum Katedralnego im. Jana Pawła II na Wawelu w Krakowie – średniowieczna ceremonialna włócznia uważana za pierwsze historyczne insygnium władzy używane przez władców Polski z dynastii Piastów, kopia Świętej Lancy Cesarskiej (najstarsze insygnium władzy używane przez władców Polski), ofiarowana wraz z częścią gwoźdźca z Krzyża Pańskiego na zjeździe gnieźnieńskim w 1000 r. księciu Bolesławowi I Chrobremu przez cesarza Ottona III jako oznaka uznania przez cesarza suwerennej władzy polskiego księcia; do naszych czasów z lancy zachował się jedynie grot włóczni.
147. RTCN Katowice/Kosztowy – Radiowo-Telewizyjne Centrum Nadawcze z 1976 r. w Mysłowicach, w dzielnicy Krasowy, ul. Orła Białego 6 (najwyższy obiekt nadawczy i jednocześnie najwyższy maszt oraz obiekt budowlany w Polsce), wys. posadowienia podpory anteny 308 m n.p.m., wysokość zawieszenia systemów antenowych – radio: 200, 238, 282, telewizja: 245, 251, 310, 345 m n.p.t., wys. 358,70 m, woj. śląskie.
148. Radiowo-Telewizyjny Ośrodek Nadawczy (RTON):
- a) RTON Skrzyczne [Radiowo-Telewizyjny Ośrodek Nadawczy Skrzyczne] z 1992 r. w Szczyrku – wieża radiowo-telewizyjna i budynek zarządu na Skrzycznym w Beskidzie Śląskim (najwyżej położony obiekt nadawczy tego typu w Polsce), wys. posadowienia podpory anteny 1.248 m n.p.m., wys. zawieszenia systemów antenowych – radio: 68, telewizja: 82 m n.p.t., wys. wieży 87 m, woj. śląskie, pow. bielski,
- b) RTON Śnieżne Kotły [Radiowo-telewizyjny Ośrodek Nadawczy Śnieżne Kotły] z 1960 r. w Piechowicach w Karkonoszach – wieża radiowo-telewizyjna na budynku dawnego Schroniska „Nad Śnieżnymi Kotłami” z 1897 r. (najwyżej położony zaadaptowany obiekt nadawczy w Polsce), wys. posadowienia podpory anteny 1.490 m n.p.m., wysokość zawieszenia systemów antenowych – radio: 18, 20, telewizja: 20, 22 m n.p.t., wys. wieży 24 m, woj. dolnośląskie, pow. jeleniogórski.
149. Ratusz:
- a) ratusz z 1743 r. na Rynku w Sulmierzycach – barokowy, drewniany, otynkowany, jednopiętrowy budynek z opartym na filarach, czterospadowym dachem naczółkowym krytym gontem i cebulastą wieżą (najmniejszy ratusz w Polsce, jedyny zachowany w całości drewniany ratusz w Polsce oraz jedyny tego typu obiekt w Polsce i w Europie), ob. Muzeum Regionalne Ziemi Sulmierzyckiej im. Sebastiana Fabiana Klonowica, woj. wielkopolskie, pow. krotoszyński,
- b) Stary Ratusz na Rynku Starego Miasta we Wrocławiu, Rynek Ratusz 1 – gotycki, dwukondygnacyjny, podpiwniczony, trójtraktowy budynek na planie wydłużonego prostokąta z wieżą i kilkoma przybudówkami z XIII-XVI w. (najstarszy, największy i jeden z najlepiej zachowanych historycznych ratuszy w Polsce), na parterze: Hala Mieszczańska, Sala Sądowa, Kancelaria i Izba Rady oraz Kancelaria i Izba Wójta; na piętrze: trójnawowa Sala Wielka, Kancelaria i Izby Ławy, Izba Seniora Rady, Skarbiec i Sala Książęca (d. Kaplica Rady pw. św. Jana Chrzyciela i św. Jana Ewangelisty), trójbiegowa klatka schodowa łącząca parter z piętrem; wys. 67 m; ob. Muzeum Sztuki Mieszczańskiej – oddział Muzeum Miejskiego Wrocławia.
150. Rekonstrukcja obozowiska neandertalczyków przed wejściem do Jaskini Ciemnej na zboczu nad dnem Doliny Prądnika, w masywie Góry Koronnej w pobliżu wsi Smardzowice na terenie Ojcowskiego Parku Narodowego (najstarsze szczątki człowieka w Polsce), wymiary jaskini: dł. 88 m, szer. 23 m, wys. ok. 10 m, obok platforma widokowa i charakterystyczna skała wapienna zwana „Rękawicą” lub „Pięcypalcówką”; w 2018 r. archeolodzy odkryli na terenie jaskini paliczki – kości dłoni neandertalskiego dziecka, datowane na ok. 115 tys. lat; odkrycie zostało uznane za najważniejsze odkrycie archeologiczne

w Polsce 2018 w rankingu kwartalnika popularnonaukowego *Archeologia Żywa*, woj. małopolskie, pow. krakowski, gm. Skała.

151. Rezerwat przyrody:

- a) rezerwat przyrody Jezioro Łuknajno w Krainie Wielkich Jezior Mazurskich – rezerwat faunistyczny na terenie Mazurskiego Parku Krajobrazowego (najmniejszy i jeden z najstarszych rezerwatów biosfery oraz najstarszy obszar objęty konwencją ramsarską w Polsce), utworzony w 1947 r. jako rezerwat ornitologiczny, od 1976 r. rezerwat biosfery w ramach programu UNESCO-MAB (*Człowiek i biosfera*), od 1977 r. objęty międzynarodową konwencją ramsarską chroniącą obszary błotne i podmokłe, pow. 1.189,11 ha, wys. 115 m n.p.m., ponad 170 gat. ptaków, w tym rzadkie i cenne na skalę europejską: błotniak stawowy i derkacz oraz największa kolonia łąbiedzia niemego w Polsce i w Europie, woj. warmińsko-mazurskie, pow. mrągowski, gm. Mikołajki,
- b) rezerwat przyrody Kadzielnia na terenie Kielc, w paśmie Kadzielniańskim Gór Świętokrzyskich – ścisły rezerwat przyrody nieożywionej utworzony w 1962 r. w celu zachowania ze względów naukowych i dydaktycznych grup skał wapiennych o malowniczym ukształtowaniu z żyłami kalcytowymi i stanowiskiem rzadkich roślin, szczególnie ze względu na niezwykle cenne znaleziska paleontologiczne (najmniejszy oraz jeden z najcenniejszych rezerwatów przyrody nieożywionej w Polsce), obejmuje Skałkę Geologów – najwyższą część wzgórza Kadzielnia [295 m n.p.m.], pow. 0,60 ha; rezerwat wraz z pozostałą cz. d. kamieniołomu wchodzi w skład Geoparku Kielce, woj. świętokrzyskie.

152. Rynek:

- a) Rynek na Starym Mieście we Wrocławiu (najstarszy i jeden z największych rynków staromiejskich w Polsce i w Europie), powstał za czasów Henryka Brodatego, między 1214 a 1232 r., wym. 213 × 178 m, pow. 3,8 ha; ob. centralna część strefy pieszej,
- b) Rynek w Łatowiczu nad Świdrem, na Mazowszu (największy wiejski rynek w Polsce), wytyczony w 1. poł. XV w., kiedy Łatowicz był miastem królewskim Korony Królestwa Polskiego (prawa miejskie 1423-1869), wym. 260 × 180 m, woj. mazowieckie, pow. miński.

153. Sala Premierowa w Multikinie Złote Tarasy, jednym z najnowocześniejszych i najczęściej odwiedzanych obiektów tego typu w Polsce, w Centrum Handlowym Złote Tarasy z 2007 r., w Śródmieściu Warszawy, ul. Złota 59; multipleks zajmuje trzy piętra, ma 2.525 miejsc w 8. nowoczesnych salach, z których największa, znajdująca się na parterze, mieści 788 widzów, w tym 112 foteli VIP (największa sala kinowa w Polsce), sala wyposażona w najwyższej klasy projektor cyfrowy, system dźwiękowy Martin Audio oraz jeden z największych na świecie ekranów kinowych o wym. 29 × 12 m, czyli blisko 350 m²; w 2009 r. w sali zainstalowano system do projekcji filmów trójwymiarowych.

154. Sanktuarium:

- a) Sanktuarium Krzyża Świętego w opactwie cystersów z XIII w. w Mogile [ob. osiedle w dzielnicy Nowa Huta w Krakowie], ul. Klasztorna 11 (najstarszy

ośrodek kultu Pana Jezusa Ukrzyżowanego w Polsce); kult wizerunku Jezusa na krzyżu sięga najpewniej czasów króla Kazimierza III Wielkiego,

- b) Sanktuarium Matki Bożej Przyczyny Naszej Radości „Maria Śnieżna” w Górze Iglicznej – sanktuarium maryjne w górskim kościółku z 1782 r., pod szczytem Iglicznej [845 m n.p.m.], w Masywie Śnieżnika, na terenie Śnieżnickiego Parku Krajobrazowego w Sudetach Wschodnich (najwyżej położone sanktuarium w Polsce), woj. dolnośląskie, pow. kłodzki, gm. Bystrzyca Kłodzka, sołectwo Wilkanów, Góra Igliczna 1.

155. Saunarium z 2008 r. w Aquaparku Wrocław na osiedlu Huby, ul. Borowska 99 (największy i jeden z najnowocześniejszych kompleksów saun w Polsce); 4 sauny fińskie suche, 3 łaźnie parowe, 2 biosauny, łaźnia kamienna, sauna ziemna, sauna fińska z koloroterapią i aromaterapią, sauna infrared, basen Thalasso oraz ogród saunowy z 3 zewnętrznymi saunami fińskimi: Kelo, Bali i Korsu; saunarium jest strefą nagości dostępną tylko dla osób pełnoletnich.

156. Schronisko:

- a) Schronisko Górskie PTTK na Polanie Chochołowskiej im. Jana Pawła II z l. 1951-53 w Tatrach Zachodnich, w Dolnie Chochołowskiej, na terenie Tatrzańskiego Parku Narodowego (największe schronisko turystyczne w Polsce), proj. Anna Górka, kubatura 9.543 m³, 121 miejsc noclegowych w pokojach 2, 3, 4, 6, 8 i 14-osobowych, świetlica, kuchnia turystyczna, sanitariaty, całoroczna przechowalnia nart i rowerów, suszarnia ubrań, kiosk, wys. 1.146 m n.p.m.; Papieski Ośrodek Historii Turystyki Górskiej, woj. małopolskie, pow. tatrzański, gm. Kościelisko, wieś Witów,
- b) Schronisko PTTK na Hali Kondratowej im. Władysława Krygowskiego w Tatrach Zachodnich, na terenie Tatrzańskiego Parku Narodowego, u stóp masywu Giewontu (najmniejsze schronisko turystyczne w Polsce), kubatura 600 m³; kameralny obiekt proj. Bogdana Laszczki wzniesiony przez Polskie Towarzystwo Tatrzańskie w l. 1947-48, w 1950 r. powiększony o dodatkowe skrzydło, położony na wys. 1.333 m n.p.m. zapewnia jedynie 20 miejsc noclegowych w dwóch pokojach 6-osobowych i jednym 8-osobowym, woj. małopolskie, pow. tatrzański, gm. Zakopane.

157. Schronisko Młodzieżowe PTSM „Oleandry” w Krakowie, ul. Oleandry 4 (najstarsze schronisko młodzieżowe w Polsce), obiekt powstał w 1931 r. z inicjatywy nauczycieli Ziemi Krakowskiej jako Młodzieżowy Dom Wycieczkowy „Na Oleandrach” z 218 łózkami; od 1959 r. obiekt reaktywowanego Polskiego Towarzystwa Schronisk Młodzieżowych; ob. Schronisko Młodzieżowe PTSM dysponuje 225 miejscami noclegowymi w 43 pokojach 2-6 i 12-osobowych, stołówką na 50 miejsc, kuchnią samoobsługową z pełnym wyposażeniem, świetlicą z TV/DVD, biblioteczką, bagażownią oraz parkingiem.

158. Schron kolejowy Stęпина-Cieszyna – naziemny schron kolejowy nazywany schronem nr 1 we wsi Stęпина na granicy z wsią Cieszyna, zbudowany w l. 1940-41 przez Organizację Todt, wchodzący w skład kwatery głównej Adolfa Hitlera „Anlage Süd” z okresu II wojny światowej (największy obiekt tego typu w Polsce), dł. 393 m, grub. ścian ponad 2 m, woj. podkarpackie, pow. staszowski, gm. Frysztak.

159. Słup graniczny nr 1 (1919-1939) [tzw. Kamień Wersalski] na Kaszubach, nad Morzem Bałtyckim, na terenie Nadmorskiego Parku Krajobrazowego, na zach. brzegu rzeki Piaśnicy w Dębkach, ul. Bałtycka – rekonstrukcja historycznego słupa granicznego w miejscu oryginalnego znaku z 1919 r. (najstarszy słup graniczny w Polsce); według różnych źródeł słup w 1939 r. został ścięty i zawieszony do Berlina jako trofeum lub przetrwał wojnę i został zniszczony w późniejszym okresie, woj. pomorskie, pow. pucki, gm. Krokowa.
160. Słup graniczny z 1450 r. w Biskupicach Radłowskich, ul. Bohaterów Września (najstarszy zachowany obiekt tego typu w Polsce), słup fund. Kard. Zbigniewa Oleśnickiego ustawiony przy średniowiecznym trakcie wiodącym z Radłowa do Opatowa, na granicy dóbr biskupów krakowskich i wsi rycerskiej Zabawa; na słupie inskrypcja w języku łacińskim *Hoc signum verum clerum distinguit et hern. 1450 may 4* (Ten znak posiadłości duchowne rozdziela i pańskie. 1450 rok 4 maj), woj. małopolskie, pow. tarnowski, gm. Radłów.
161. Specjalistyczny Szpital Ortopedyczno-Rehabilitacyjny „Górka” im. dr Szymona Starkiewicza z 1926 r. w Busku-Zdroju, ul. dr Szymona Starkiewicza 1 (najstarsze sanatorium dziecięce w Polsce), woj. świętokrzyskie, pow. buski.
162. Stacja kolejowa:
- a) Łódź Fabryczna – czołowa stacja kolejowa [wyjazd możliwy tylko w jednym kierunku] z 1866 r. w Łodzi (jedna z najnowocześniejszych stacji kolejowych w Polsce z największym podziemnym dworcem kolejowym w Polsce i trzecim pod względem wielkości w Europie); w l. 2011-16 zamknięta, gruntownie przebudowana i zmodernizowana; konstrukcja trypoziomowa z 24 schodami ruchomymi i 14 windami, płyta denna o pow. 65 tys. m², 4 perony, trzy o dł. 400 m, jeden o dł. 300 m i 8 torów na gł. 16,5 m,
- b) stacja kolejowa Białystok z 1861 r. na Osiedlu Młodych w Białymstoku – główna i największa węzłowa stacja kolejowa w mieście (największa stacja kolejowa z sygnalizacją kształtową w Polsce), na stacji: budynek dworcowy przy ul. Kolejowej 9, kasy biletowe, 4 perony, 2 kładki dla pieszych, wieża wodna oraz nieczynna górka rozrządowa; ruchem kolejowym na stacji kieruje kilka nastawni wykonawczych oraz jedna dysponująca *BŁD*,
- c) stacja kolejowa Szklarska Poręba Jakuszyce z 1902 r. na linii kolejowej Jelenia Góra – Harrachov (najwyżej położona stacja kolejowa w Polsce – 886 m n.p.m.), 1 peron o dł. 130 m; w 2012 r. na przystanku odsłonięto tablicę upamiętniającą 110-lecie najwyższej położonej linii kolejowej w Polsce, woj. dolnośląskie, pow. jeleniogórski.
163. Stacja paliw z 1928 r. przy Starym Rynku w Janowie Podlaskim (najstarsza stacja paliw w Polsce); ręczny dystrybutor firmy Temper Extrakt z 1928 r. był w użyciu do końca lat 70. XX w. Dzisiaj dystrybutor nie jest już używany, ale pracownicy dbają o niego, doceniając wartość tego niezwykłego zabytku techniki, woj. lubelskie, pow. bialski.
164. Stacja pośrednia kolei liniowej na Myślenickich Turniach, na terenie Tatrzańskiego Parku Narodowego – punkt przesiadkowy kolei linowej z Kuźnic na Kasprowy Wierch (najwyżej położony obiekt tego typu w Polsce), budynek z l. 1935-36, wys. 1354 m n.p.m.; w l. 2007-08 obiekt został zmodernizowany, woj. małopolskie, pow. tatrzański.
165. Stadnina Koni Michałów z 1953 r. (największa stadnina koni arabskich w Polsce), stadnina przejęła konie czystej krwi arabskiej i klacze babolniańskie ze zlikwidowanej w tym czasie stadniny w Klemensowie, rewindykowane z Niemiec po II wojnie światowej, pow. 639 ha, w tym użytki rolne 620 ha, stado ok. 400 koni czystej krwi reprezentujących typ *saklavi*, w tym ponad 100 klaczy-matek oraz kuce szetlandzkie i konie małopolskie o maści tarantowatej, woj. świętokrzyskie, pow. pińczowski.
166. Stado Ogierów Kętrzyn, stajnia w kompleksie dawnej królewskiej stadniny koni trakeńskich z 1877 r. (największa stajnia w Polsce i w Europie; budynek o dł. 150 m mieści 150 stanowisk dla koni), woj. warmińsko-mazurskie.
167. Stalle (ławki):
- a) stalle w bazylice konkatedralnej Wniebowzięcia NMP w Kołobrzegu, ul. Mariacka 5 – gotyckie stalle członków rady miejskiej z pocz. XV w. w nawie pld. oraz dębowe stalle kapituły kołobrzeszkiej fary z ok. 1340 r. w prezbiterium, powstałe w warsztacie snycerskim Hermana Walthera (najstarsze obiekty tego typu w Polsce), woj. zachodniopomorskie,
- b) stalle zakonników z l. 1507-11 w prezbiterium kościoła Świętej Trójcy w Gdańsku, ul. Świętej Trójcy 4 – gotyckie drewniane stalle z dekoracją roślinną i ornamentalną na przegrodach zaplecków (największy obiekt tego typu w Polsce), woj. pomorskie.
168. Strych kościoła św. Stanisława, św. Doroty i św. Wacława z XIV/XV w. na Starym Mieście we Wrocławiu, pl. Wolności 3 (najstarsza i największa konstrukcja tego typu w Polsce), dł. 43 m, szer. 24 m, siedem poziomów konstrukcyjnych; szacuje się, że ponad 650-letnia konstrukcja w 80% jest oryginalna; w 2010 r. wymieniono całe pokrycie dachu zachowując konstrukcję więźby dachowej, która cały czas „pracuje”, przemieszcza się pod wpływem wiatru, drewno odkształca się pod wpływem zmiany wilgotności oraz różnicy temperatur, niekiedy różnice między nasłonecznionym szczytem, a schowanym w cieniu dolnym skrajem strychu wynoszą 10-12 stopni.
169. Studnia Wazeliniarzy w Jaskini Śnieżna Studnia, w zboczu Małolącziaka [2.096 m n.p.m.], w Dolinie Małej Łąki, w Tatrach Zachodnich (najgłębsza studnia jaskiniowa w Polsce i w całych Tatrach), gł. ok. 230 m, woj. małopolskie, pow. tatrzański.
170. Stupa:
- a) Stupa Cudów z 2002 r. w Gompie Karma Kagyu Związku Buddyjskiego Diamentowej Drogi Linii Karma Kagu [d. Stowarzyszenie Buddyjskie Karma Kagyu] na terenie Buddyjskiego Ośrodka Medytacyjnego w Kucharach (największy obiekt tego typu w Polsce i pierwsza stupa tego typu w Europie), stupa wybudowana pod patronatem Lamy Tseczu Rinpocze zgodnie z prawidłami tradycyjnej architektury Tybetu, wys. 7 m, woj. mazowieckie, pow. płocki, gm. Drobin,
- b) Stupa Oświecenia z 1990 r. w Gompie Karma Kagyu Stowarzyszenia Buddyjskiego Karma Kagyu w Kucharach (najstarszy obiekt tego typu w Polsce), stupa zainicjowana w 1990 r. przez Lamę Tseczu Rinpocze, po remoncie w 2005 r. ponownie zainicjowana przez Lamę Olego Nydahla, w

- 2017 r. po kolejnych pracach renowacyjnych inicjację przeprowadził Nedo Rinpocze, woj. mazowieckie, pow. płocki, gm. Drobin,
- c) Stupa Oświecenia z 2013 r. w Gompie Dropan Ling Związku Buddyjskiego Khordong w Darnkowie (największy obiekt tego typu w Polsce i jeden z największych w Europie), wym. stupy: dł. 9 m, szer. 9 m, wys. 17 m, wielka bampa o wys. 3,5 m i śred. 4,5 m wypełniona mantrami i tekstami, m.in. kompletne egzemplarze Kandziuru, Tendziuru i wszystkich term linii Dziańter oraz Khordong, rdzeń [soszing] o wys. 9,5 m; w 2013 r. stupę poświęcił Taklung Tsetrul Rinpocze, woj. dolnośląskie, pow. kłodzki, gm. Lewin Kłodzki, sołectwo Gołaczów.
171. Suntago Wodny Świat z I. 2017-20 we Wręczy, ul. Nowy Świat 1 – część parku rozrywki i wypoczynku Park of Poland (największy zadaszony park wodny w Polsce i w Europie), 3 strefy tematyczne: strefa „Jamango Wodna Dżungla” – 300 palm, 4 tys. leżaków, 32 zjeżdżalnie na 6 kondygnacjach o łącznej dł. ok. 3,2 km, basen z falami, dzikie rzeki, symulator Surf-Air, pow. basenowa 2 tys. m²; strefa „Relax” – 400 palm, basen termalny o pow. 840 m², ogród o pow. 20 tys. m², gabinety masażu, baseny witalne, 3 baseny typu „Dead Sea”, solaria; strefa „Saunaria” – 12 tematycznych atrakcji, w tym 10 saun z różnych stron świata, m.in. „Łażnia Turecka”, „Rajska Plaża”, „Mont Blanc”, „Valhalla”, „Wioska Egipska” i „Prysznic Calla”, pow. 2,5 tys. m²; pow. całkowita parku 20 ha, woj. mazowieckie, pow. żyrardowski, gm. Mszczonów.
172. Szachy ogrodowe z 2017 r. w lokalu gastronomicznym Grill Bike Bar na terenie Centrum Kongresów i Rekreacji Orle Gniazdo w Szczyrku, w Beskidzie Śląskim, ul. Wrzosowa 28a (najwyżej położone wolnostojące szachy w Polsce); klasyczna, 64-polowa szachownica z zestawem 32 bierek (pionów i figur), w tym 16 białych i 16 czarnych o wys. ok. 1,5 m; miejsce corocznych Mistrzostw Polski w szachy i warcaby, woj. śląskie, pow. bielski.
173. Szaniec z 1769 r. w Roztokach Górnych, w Bieszczadach – umocnienia obronne przy szlaku wiodącym na Okrąglik (najwyżej położona i jedna z największych tego typu konstrukcji w Polsce), kleszczowa fortyfikacja polowa o typowych cechach umocnień z XVIII w., wys. 908 m n.p.m., dł. ponad 340 m, pow. ponad 2 ha; w 2018 r. w ramach obchodów 250. rocznicy konfederacji barskiej – ostatniego zrywu niepodległościowego przed upadkiem I Rzeczypospolitej – na Przełęczy nad Roztokami Górnymi otwarto ścieżkę historyczną „Szaniec Konfederatów Barskich”, mającą przypominać o wydarzeniach, jakie w obronie niepodległości rozegrały się w Bieszczadach (prawdopodobnie stacjonowały tu oddziały ks. Marcina Lubomirskiego w sile kilkuset żołnierzy), woj. podkarpackie, pow. leski, gm. Cisna, wieś Solinka.
174. Szkoła:
- a) Akademia Górniczo-Hutnicza im. Stanisława Staszica (AGH) w Krakowie, al. Adama Mickiewicza 30 (największa uczelnia techniczna i jedna z najlepszych uczelni w Polsce), uczelnia utworzona w 1919 r. jako Akademia Górnicza, od 1949 r. pod obecną nazwą, budynek główny wzniesiono w I. 1923-35 wg proj. Sławomira Odrzywolskiego i Wacława Krzyżanowskiego, 16 wydziałów, 67 kierunków, ok. 4,2 tys. pracowników, w tym ok. 2,2 tys. naukowych, ok. 25,2 tys. studentów, w tym ok. 2,3 tys. słuchaczy na studiach podyplomowych i ok. 780 osób na studiach doktoranckich,
- b) Akademia Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej (APS) w Warszawie, ul. Szczęśliwicka 40 (najstarsza uczelnia pedagogiczna w Polsce); w 1922 r. z połączenia Państwowego Instytutu Fonetycznego i Państwowego Seminarium Pedagogiki Specjalnej powstał Państwowy Instytut Pedagogiki Specjalnej (PIPS), w 1976 r. przekształcony w Wyższą Szkołę Pedagogiki Specjalnej (WSPS), od 2000 r. pod obecną nazwą; 2 wydziały, 6 kierunków, ok. 7 tys. studentów,
- c) Akademia Sztuki Wojennej (ASzWoj) z 2016 r. w Warszawie, w dzielnicy Rembertów, al. gen. Antoniego Chruściela „Montera” 103 (największa społeczna uczelnia cywilno-wojskowa w Polsce), utworzona w 1765 r. przez króla Stanisława Augusta Poniatowskiego jako Akademia Szlacheckiego Korpusu Jego Królewskiej Mości i Rzeczypospolitej (Szkoła Rycerska) z siedzibą w pałacu Kazimierzowskim (ob. biuro rektora Uniwersytetu Warszawskiego), w I. 1919-46 Wojenna Szkoła Sztabu Generalnego, w 1922 r. przemianowana na Wyższą Szkołę Wojenną (W.S.Woj.), w I. 1947-90 Akademia Sztabu Generalnego im. gen. broni Karola Świerczewskiego (ASG) – wojskowa uczelnia dowódczo-sztabowa Sił Zbrojnych PRL, w I. 1991-2016 Akademia Obrony Narodowej (AON); 3 wydziały, ok. 500 pracowników dydaktycznych, ok. 7,5 tys. studentów,
- d) Akademia Sztuk Pięknych (ASP) z 1816 r. w Warszawie, ul. Krakowskie Przedmieście 5 (najstarsza wyższa uczelnia artystyczna w Polsce), w I. 1816-31 Oddział Sztuk Pięknych Uniwersytetu Warszawskiego, w I. 1844-64 Szkoła Sztuk Pięknych, w I. 1865-1920 Klasa Rysunkowa, w 1920 r. przekształcona w Miejską Szkołę Sztuk Zdobniczych i Malarstwa, a w 1932 r. w Akademię Sztuk Pięknych, reaktywowana po II wojnie światowej, w 1950 r. połączona z Wyższą Szkołą Sztuk Plastycznych, w I. 1950-57 Akademia Sztuk Plastycznych, od 1957 r. ponownie pod obecną nazwą; 9 wydziałów, ok. 60 pracowników naukowych, ok. 1,5 tys. studentów,
- e) Gdański Uniwersytet Medyczny (GUMed), ul. Marii Skłodowskiej-Curie 3a – uczelnia utworzona w 1945 r. jako Akademia Lekarska w Gdańsku, w 1950 r. przemianowana na Akademię Medyczną (od 2009 r. pod obecną nazwą); uczelnia nawiązuje do działającego od 1454 r. Cechu Chirurgów oraz nauczania i badań medyczno-przyrodniczych w Gdańskim Gimnazjum Akademickim założonym w 1558 r. (najstarsza samodzielna uczelnia medyczna w Polsce), 26 kierunków studiów na 4 wydziałach oraz 4 kierunki międzyuczelniane, liczba pracowników ok. 1,6 tys., w tym ok. 900 pracowników naukowych, liczba studentów ok. 6 tys., ok. 200 słuchaczy na studiach podyplomowych i ok. 300 osób na studiach doktoranckich,
- f) Kolegium Jezuitów w Braniewie [*Collegium Hosianum*], pierwotnie gimnazjum i konwikt szlachecki, następnie Seminarium Duchowne, nowicjat i Seminarium Papieskie, ul. Gdańska 19 (najstarsze seminarium duchowne w Polsce); jedna z najważniejszych szkół jezuickich w Polsce, założona w 1565 r. przez kard. Stanisława Hozjusza, ob. Zespół Szkół Zawodowych im. Jana Liszewskiego, woj. warmińsko-mazurskie,

- g) I Liceum Ogólnokształcące im. Adama Asnyka w Kaliszu, ul. Grodzka 1, założone w 1773 r. przez Komisję Edukacji Narodowej jako Szkoła Wojewódzka Podwydziałowa KEN, spadkobierczyni i kontynuatorka tradycji szkoły kolegiackiej założonej przy kolegiacie św. Pawła Apostoła w Kaliszu w 1160 r. (najstarsza z istniejących i nieprzerwanie działających szkół w Polsce), woj. wielkopolskie,
- h) Liceum Ogólnokształcące im. Hugona Kołłątaja w Pińczowie, ul. Nowy Świat 2 – szkoła założona w 1551 r. jako gimnazjum pińczowskie, w 1560 r. przekształcone w szkołę ariańską braci polskich, do 1914 r. pracująca jako progimnazjum, wznowiła działalność w 1916 r. jako Publiczne Gimnazjum Realne; w l. 1918-39 Państwowe Gimnazjum Humanistyczne im. Hugona Kołłątaja (najstarsza szkoła tego typu w Polsce), woj. świętokrzyskie,
- i) Podhalańska Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Nowym Targu z 2001 r., ul. Kokoszków 71 – publiczna uczelnia zawodowa, pierwsza w Polsce uczelnia wyższa utworzona na wniosek samorządu województwa (najwyżej położona szkoła wyższa w Polsce – 615 m n.p.m.); kształcenie na dziesięciu kierunkach studiów pierwszego (studia licencjackie i inżynierskie) i drugiego (magisterskie) stopnia, ok. 2 tys. studentów, woj. małopolskie,
- j) Politechnika Gdańska (PG) z 1904 r., ul. Gabriela Narutowicza 11-12 – państwowa uczelnia wyższa o profilu technicznym (jedna z najstarszych autonomicznych uczelni państwowych i najstarsza politechnika w Polsce); 9 wydziałów, ok. 2,6 tys. pracowników, w tym ok. 1,2 tys. naukowych, ok. 18 tys. studentów na studiach inżynierskich i magisterskich,
- k) Politechnika Wrocławska, ul. Wybrzeże Stanisława Wyspiańskiego 27 – uczelnia utworzona w 1910 r. jako Królewska Wyższa Szkoła Techniczna we Wrocławiu (niem. *Königliche Technische Hochschule Breslau*), w 1918 r. przemianowana na Wyższą Szkołę Techniczną, od 1945 r. pod obecną nazwą (jedna z najstarszych wyższych uczelni technicznych i największa politechnika w Polsce); 16 wydziałów, ok. 4 tys. pracowników, w tym ok. 2,1 tys. naukowych, ok. 27,4 tys. studentów,
- l) Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego (SGGW) w Warszawie, ul. Nowoursynowska 166 – uniwersytet przyrodniczy (najstarszy i największy ośrodek tego typu w Polsce); uczelnia utworzona w 1816 r. jako Instytut Agronomiczny we wsi Marymont (ob. Bielany, dzielnica Warszawy), w 1840 r. przekształcony w Instytut Gospodarstwa Wiejskiego i Leśnictwa, w 1919 r. upaństwowiony i przemianowany na Szkołę Główną Gospodarstwa Wiejskiego; 13 wydziałów, 16 instytutów, 38 kierunków, ok. 1,3 tys. wykładowców, ok. 18 tys. studentów,
- m) Szkoła Morska w Tczewie utworzona 17 czerwca 1920 r. (najstarsza szkoła morska w Polsce). W 1930 r. szkołę przeniesiono do Gdyni i zmieniono nazwę na Państwowa Szkoła Morska. Od 1 września 1948 r. w gmachu zajmowanym dawniej przez Szkołę Morską, przy ul. Szkoły Morskiej 1, mieści się I Liceum Ogólnokształcące im. Marii Skłodowskiej-Curie w Tczewie, woj. pomorskie,
- n) Szkoła Podstawowa im. Heleny Marusarzówny z 1886 r. w Zębie, ul. św. Anny 1/3 (najwyżej położona placówka oświatowa w Polsce – 1.013 m n.p.m.), woj. małopolskie, pow. tatrzański, gm. Poronin,
- o) Szkoła Podstawowa nr 356 im. Ryszarda Kaczorowskiego z 2014 r. na Białoleścu w Warszawie, ul. Głębocka 66 (największa szkoła podstawowa w Polsce), ponad 1,5 tys. uczniów, 150 nauczycieli,
- p) Technikum nr 7 w Zespole Szkół im. inż. Stanisława Wysockiego d. „Kolejówka” w Warszawie, w dzielnicy Ochota, ul. Szczęśliwicka 56 – szkoła kolejowa do dziś kojarzona z Technikum Kolejowym powstała w 1875 r. jako Szkoła Techniczna Warszawsko-Wiedeńskiej Kolei Żelaznej (najstarsza średnia szkoła techniczna w Polsce); od początku swego istnienia związana z dziejami kolei żelaznych,
- q) Uniwersytet Warszawski (UW) z 1816 r., ul. Krakowskie Przedmieście 26/28 (największy i jeden z dwóch najlepszych uniwersytetów w Polsce); powstał z inicjatywy Stanisława Kostki Potockiego i Stanisława Staszica na mocy edyktu cara Rosji Aleksandra I Romanowa, założony przez Komisję Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego; 21 wydziałów, 3 kampusy, liczne jednostki ogólnouczelniane i międzywydziałowe, w tym centra naukowo-badawcze, archiwum, biblioteka, Teatr Hybrydy i Muzeum Uniwersytetu Warszawskiego, ok. 7,3 tys. pracowników, w tym ok. 3,8 tys. naukowych, ok. 45,4 tys. studentów na kierunkach licencjackich i magisterskich, ok. 3 tys. doktorantów, ok. 3 tys. słuchaczy studiów podyplomowych,
- r) Warszawska Uczelnia Medyczna im. Tadeusza Koźłuka na Mokotowie w Warszawie, ul. Bobrowiecka 9 (najstarsza niepubliczna uczelnia wyższa w Polsce oraz w Europie Środkowo-Wschodniej), utworzona w 1991 r. jako Prywatna Wyższa Szkoła Businessu i Administracji, wpisana do rejestru niepublicznych szkół wyższych pod numerem 1, w 2007 r. przemianowana na Prywatną Wyższą Szkołę Businessu, Administracji i Technik Komputerowych, w 2013 r. na Prywatną Wyższą Szkołę Nauk Społecznych, Komputerowych i Medycznych, od 2020 r. pod obecną nazwą; kształcenie na 6 kierunkach studiów licencjackich i magisterskich, ponad 50 sal wykładowych, laboratoria komputerowe, aula (tzw. „Sala Centrum Kongresowe”) na 2.500 miejsc, Biblioteka Naukowa ze zbiorami liczącymi ponad 30 tys. woluminów, hala sportowa i siłownia oraz tzw. „Ogrody Rektorskie” i parking na ponad 200 samochodów,
- s) Warszawski Uniwersytet Medyczny [d. Akademia Lekarska] z 1809 r., ul. Żwirki i Wigury 61 (największa i jedna z najstarszych publicznych uczelni medycznych w Polsce); kształcenie na 14 kierunkach i 1 specjalności, ok. 1,7 tys. pracowników, ok. 9,4 tys. studentów, w tym ok. 700 obcokrajowców.
175. Szlak turystyczny:
- a) Główny Szlak Beskidzki im. Kazimierza Sosnowskiego (GSB) – szlak turystyczny oznakowany kolorem czerwonym, biegnący od Ustronia do Wołosatego przez Beskid Śląski, Beskid Żywiecki, Gorce, Beskid Sądecki, Beskid Niski oraz Bieszczady (najdłuższy znakowany szlak turystyczny w Polsce), wytyczony w l. 30. XX w., cz. zach. proj. Kazimierza Sosnowskiego z 1929 r., cz. wsch. proj. Mieczysława Orłowicza z 1935 r., w l. 1935-39 im.

- marsz. Józefa Piłsudskiego, dł. ok. 500 km, suma podejść 22.705 m, suma zejść 22.324 m (do zaliczenia na odznakę należy zdobyć jeden ze szczytów: Barania Góra [1220 m n.p.m.] w Beskidzie Śląskim, Babia Góra [1725 m n.p.m.] w Beskidzie Żywieckim, Turbacz [1310 m n.p.m.] w Gorcach, Radziejowa [1266 m n.p.m.] w Beskidzie Sądeckim, Rotunda [771 m n.p.m.] w Beskidzie Niskim lub Halicz [1333 m n.p.m.] w Bieszczadach oraz 20 pkt. wg regulaminu GOT na wycieczce w dowolnym rejonie GSB), woj. śląskie, woj. małopolskie, woj. podkarpackie,
- b) Orla Perć w Tatrach Wysokich – szlak turystyczny oznakowany kolorem czerwonym, wytrasowany w l. 1903-06, poprowadzony stokami oraz granią przez przełęcze i szczyty, między przeł. Zawrat i Krzyżne i dalej grzbietem Wołoszyna na Polanę pod Wołoszynem (uważany za najtrudniejszy i najniebezpieczniejszy szlak górski w Tatrach i w całej Polsce [od otwarcia szlaku w 1906 r. zginęło na nim 140 osób], zw. szlakiem „Tylko dla orłów”), najdłuższy graniowy szlak w Tatrach Wysokich, dł. 4,3 km; skalę trudności szlaku wykorzystał Roman Kołakowski, opisując życie w utworze „Orla Perć” poświęconym filozofii księdza Józefa Tischnera, woj. małopolskie,
- c) Szlak Piastowski (najstarszy szlak turystyki kulturowej w Polsce), szlak wytyczony w l. 80. XX w. prowadzi z Lubinia przez Poznań, Pobiedziska, Ostrów Lednicki, Gniezno, Trzemeszno, Mogilno, Strzelno, Inowrocław, Kościelec, Pakość, Gniewkowo, Kruszwicę, Radziejów, Płowce, Brześć Kujawski i Włocławek do Kowala (trasa wschód-zachód) oraz z Wągrowca przez Tarnowo Pałuckie, Łekno, Żnin, Wenecję, Biskupin, Gąsawę, Marcinkowo Górne, KłECKO, Gniezno, Grzybowo, Giecz, Pyzdry, Łąd i Konin do Kalisza (trasa północ-południe); w 2012 r. szlak otrzymał certyfikat Polskiej Organizacji Turystycznej za najlepszy produkt turystyczny, jako unikatowy i wyjątkowo ważny dla polskiego dziedzictwa (do zaliczenia na odznakę należy przebyć jedną dowolnie wybraną trasę i zwiedzić wskazane miejsca), woj. wielkopolskie, woj. kujawsko-pomorskie.
176. Szopka w bazylice św. Ludwika Króla i Wniebowzięcia NMP w Katowicach-Panewnikach wznoszona od 1908 r. (największa szopka ołtarzowa zbudowana wewnątrz świątyni w Polsce i w Europie); ok. 120 figur, wys. ok. 15-25 m, szer. ok. 20-32 m, gł. ok. 10-12 m (wymiary szopki co roku ulegają zmianie), od 1995 r. pracami kieruje artysta rzeźbiarz z Jaworzynki Paweł Jałowiczor; szopkę można oglądać od świąt Bożego Narodzenia do pierwszych dni lutego.
177. Szpital:
- a) Szpital Świętego Ducha w Bieczu, ul. Reformacka 2 – szpital z prepozyturą z 1395 r. fundacji królowej Jadwigi Andegaweńskiej, doposażony przez kolejnych królów Polski: Kazimierza IV Jagiellończyka, Zygmunta I Starego i Stefana Batorego, ówczesnie najbogatszy i najlepiej wyposażony szpital w kraju (najstarszy zachowany budynek szpitalny w Polsce), budowla piętrowa o wymiarach 21 × 10,5 m, woj. małopolskie, pow. gorlicki,
- b) Szpital Ujazdowski w Warszawie (ob. nieistniejący), ul. Jazdów 2 – lazaret utworzony ok. 1792 r. w byłym zamku królewskim w Ujazdowie, od 1809 r. stały szpital wojskowy, w 1944 r. ewakuowany do Krakowa, w 1945 r. rozwiązany (najstarszy i największy szpital wojskowy w Polsce); Muzeum Zamku i Szpitala Wojskowego na Ujazdowie z 2003 r. w Centrum Sztuki Współczesnej Zamek Ujazdowski oraz Dział Zbiorów Specjalnych Głównej Biblioteki Lekarskiej w Warszawie im. Stanisława Konopki w jednym z zachowanych budynków szpitalnych, ul. Jazdów 1A, tablica pamiątkowa,
- c) Szpital Uniwersytecki w Krakowie, ul. Mikołaja Kopernika 36, nowa siedziba w Prokocimiu, ul. Macieja Jakubowskiego 2 – szpital kliniczny będący bazą dydaktyczną i naukową Collegium Medicum Uniwersytetu Jagiellońskiego, założony w 1788 r. jako Szpital Generalny Św. Łazarza, w l. 1950-1993 Państwowy Szpital Kliniczny Akademii Medycznej im. Mikołaja Kopernika w Krakowie, od 1999 r. pod obecną nazwą (największy szpital w Polsce), 31 oddziałów szpitalnych oraz Centrum Urazowe Medycyny Ratunkowej i Katastrof z 2013 r. z lądowiskiem dla helikopterów, ok. 3.000 personelu medycznego w tym ponad 1.000 lekarzy, ok. 1.600 łóżek szpitalnych,
- d) Warszawski Szpital dla Dzieci w Śródmieściu Warszawy, ul. Mikołaja Kopernika 43 – pierwszy szpital dziecięcy na ziemiach polskich, działający nieprzerwanie od 1869 r. (najstarszy szpital dziecięcy w Polsce, w Europie i na świecie), placówka założona jako „Prywatna lecznica dziecienna dr Andrzeja Sikorskiego” zaczęła przyjmować pacjentów jesienią 1869 r. w wynajętych pomieszczeniach przy ul. Solnej 4; od 1873 r. pod obecną nazwą, od 1875 r. w nowym budynku przy ul. Aleksandrii (ob. ul. Mikołaja Kopernika); Izba Przyjęć, 2 oddziały szpitalne, ok. 70 łóżek, blok operacyjny, 2 ośrodki rehabilitacyjne i pracownie diagnostyczne oraz przychodnia przyszpitalna, w tym 14 poradni specjalistycznych; obecnie szpital jest rozbudowywany i modernizowany.
178. Szyb Sutoris [zw. Szewczy, Szewcza Góra] z poł. XIII w. w kopalni soli kamiennej w Bochni, ul. Solna 2 (najstarszy istniejący szyb górniczy w Polsce); w 1874 r. nad szybem zainstalowano pierwszą w kopalni bocheńskiej maszynę wyciągową o napędzie parowym, ob. budynki nadszybia wzniesiono w l. 1905-06 wg proj. Ferdynanda Lieblinga, woj. małopolskie.
179. Szyby naftowe „Franek” i „Janina” z ok. 1860 r. w nadal działającej kopalni ropy naftowej w Bóbrce, założonej w 1854 r. przez Ignacego Łukasiewicza, Tytusa Trzecieckiego i Karola Klobassę-Zrenckiego, ob. Muzeum Przemysłu Naftowego i Gazowniczego im. Ignacego Łukasiewicza, ul. Kopalniana 35 (najstarsze oryginalne szyby naftowe w jednej z najstarszych kopalni ropy naftowej w Polsce, w Europie i na świecie), głęb. 150 i 250 m, woj. podkarpackie, pow. krośnieński, gm. Chorkówka.
180. Ścieżka edukacyjna „Żebra Żubra” na terenie Puszczy Białowieskiej – ciąg drewnianych kładek i piaszczystych grobli poprowadzonych przez podmokły teren puszczy oraz dawne łąki w dolinie rzeki Narewki (najstarsza leśna ścieżka przyrodnicza w Polsce), ścieżka wytyczona w l. 1978-80 wg proj. leśniczego Jacka Wysmułka i Barbary Ewy Wysmułek, początek przy drodze łączącej Białowieżę ze wsią Pogorzelce, koniec przy Rezerwacie Pokazowym Żubrów Białowieskiego Parku Narodowego, obecnie fragment rezerwatu przyrody Lasy Naturalne Puszczy Białowieskiej utworzonego w 2003 r., dł. ok. 2,7 km, woj. podlaskie, pow. hajnowski, gm. Białowieża.

181. Świątynia Sybilli i Dom Gotycki w Puławach, ul. Czartoryskich 8 – budowle proj. Chrystiana Piotra Aignera w zespole pałacowo-parkowym Czartoryskich: Świątynia Sybilli z l. 1798-1801 wybudowana jako Świątynia Pamięci na wzór antycznej świątyni Westy w Tivoli pod Rzymem we Włoszech, Dom Gotycki z l. 1801-09 postawiony celem poszerzenia zbiorów narodowych gromadzonych w położonej obok świątyni i lokowania w nim kolekcji sztuki światowej; w 1801 r. ks. Izabela Czartoryska założyła tu pierwsze muzeum na ziemiach polskich (najstarsze muzeum narodowe w Polsce), w 1830 r. zbiory ewakuowano do Paryża we Francji, pod koniec XIX w. przeniesiono do Krakowa, muzeum reaktywowane przez PTTK w 1938 r., woj. lubelskie.
182. Tabernakulum z 2017 r. proj. Jerzego Maciejewskiego w kaplicy Najświętszego Sakramentu pw. św. Piusa X, w Wieczerniku proj. prof. Adolfa Szyszko-Bohusza z l. 1921-27, obok bazyliki Znalezienia Krzyża Świętego i Narodzenia NMP, w zespole klasztornym oo. paulinów na Jasnej Górze w Częstochowie (największe tabernakulum w Polsce); może pomieścić ok. 200 puszek z konsekrowanymi komunikantami, woj. śląskie.
183. Taras widokowy na Kępie we wschodniej grani Diablaka, w masywie Babiej Góry w Beskidzie Żywieckim, na Głównym Szlaku Beskidzkim w Babiogórskim Parku Narodowym (najwyżej położony taras widokowy w Polsce – 1.521 m n.p.m.), woj. małopolskie, pow. nowotarski, gm. Lipnica Wielka.
184. Tauron Arena Kraków z 2014 r. – wielofunkcyjna hala widowiskowo-sportowa w Parku Lotników Polskich w Krakowie, w dzielnicy Czyżyny, ul. Stanisława Lema 7 (największy obiekt tego typu w Polsce i jeden z najnowocześniejszych w Polsce, w Europie i na świecie); proj. Piotr Łabowicz-Sajkiewicz, Marcin Kulpa i Wojciech Różyński, kubatura ok. 614,5 tys. m³, 5 kondygnacji nadziemnych, wys. 42 m, pow. całkowita ok. 96,8 tys. m², pow. użytkowa ok. 82,8 tys. m², płyta główna o wym. od 36 × 67 m do 53 × 93 m (bez trybuny mobilnej), poj. widowni: nominalna 15.380 osób, maksymalna 24.300 osób, w tym 500 miejsc w wydzielonych sektorach i 27 komfortowych łóż w Strefie VIP, maksymalna liczba osób w hali 15,31 tys.
185. Teatr:
- a) Białostocki Teatr Lalek [d. Teatr Lalek „Świerszcz”] z 1953 r. w Białymstoku, ul. Konstantego Kalinowskiego 1 (jeden z najstarszych polskich teatrów lalkowych z najstarszą sceną dla dorosłych, w najstarszym w Polsce budynku przeznaczonym specjalnie dla teatru lalek z l. 1975-79, uznany za jedną z najlepszych scen lalkowych w Polsce); 3 sceny: Duża Scena na 200 miejsc, Sala „Kominkowa” na 100 miejsc i sala prób na 40 miejsc, foyer i Piwnica Lalek, czyli teatralny magazyn otwarty dla widzów; w repertuarze teatru znajdują się przedstawienia dla dzieci oraz lalkarskie adaptacje literatury światowej dla dorosłych; Scena dla Dorosłych powołana w 1972 r.,
- b) Teatr Baj [d. Teatr Lalki i Aktora „Baj”] na Pradze-Północ w Warszawie, ul. Jagiellońska 28 – teatr dla dzieci, założony w 1928 r., od 1953 r. z siedzibą w d. Gmachu Wychowawczym Warszawskiej Gminy Starozakonnych im. Michała Bergsona (najstarszy teatr lalek dla dzieci w Polsce); głównym adresatem działalności teatru są dzieci, ale ma on w repertuarze także propozycje dla starszych widzów,
- c) Teatr Muzyczny im. Danuty Baduszkowej w Gdyni, pl. Grunwaldzki 1 – teatr powołany w 1957 r. jako Teatr Muzyczny w Gdańsku z siedzibą w Morskim Domu Kultury w Gdańsku, w dzielnicy Nowy Port, ul. Marynarki Polskiej 111; od 1979 r. w ob. gmachu proj. Józefa Chmiela i Daniela Ołędzkiego, rozbudowanym w l. 2010-13 (największy teatr muzyczny i drugi pod względem liczby miejsc na widowni teatr w Polsce); 3 sceny: Duża Scena z 1070 miejscami, Nowa Scena z 360 miejscami i Sala Kameralna ze 147 miejscami, łącznie 1577 miejsca dla widzów, kubatura ok. 115 tys. m³, pow. użytkowa ok. 19 tys. m², woj. pomorskie,
- d) Teatr Narodowy w Warszawie, pl. Teatralny 3 i ul. Wierzbowa 3 (wejście od ul. Aleksandra Fredry) – teatr założony w 1765 r. przez króla Stanisława Augusta Poniatowskiego (najstarszy istniejący do dziś teatr w Polsce); posiada status pierwszej sceny dramatycznej w Polsce; 3 sceny: Sala im. Wojciecha Bogusławskiego z 597 miejscami, Scena przy Wierzbowej im. Jerzego Grzegorzewskiego z 165 miejscami i Scena Studio z 84 miejscami, 2 budynki (stary i nowy) połączone podziemnym tunelem służącym do transportu dekoracji; stary budynek z Salą im. Wojciecha Bogusławskiego, pomieszczeniami administracyjnymi, pracowniami produkcji kostiumów, magazynami kostiumów i salami prób: kubatura ok. 90 tys. m³, pow. użytkowa ok. 16 tys. m², wym. 75 × 60 m; nowy budynek ze Sceną przy Wierzbowej i Sceną Studio oraz magazynami dekoracji i rekwizytów, pracowniami produkcji dekoracji, pokojami gościnnymi dla aktorów i zapleczem techniczno-eksploatacyjnym: kubatura ok. 73 tys. m³, pow. użytkowa ok. 13 tys. m²,
- e) Towarzystwo Dramatyczne im. Aleksandra Fredry „Fredreum” – Stały Niezawodowy Teatr w Przemyślu, ul. Grodzka 1 (najstarszy teatr amatorski w Polsce i w Europie), założony w 1869 r., w l. 1885-1944, od 1950 r. do pocz. l. 70. XX w. oraz ponownie od 1992 r. z siedzibą na Zamku Kazimierzowskim w Przemyślu, al. 25 Polskiej Drużyny Strzeleckiej 1; celem działania Teatru „Fredreum” jest szerzenie polskiej kultury teatralnej w kraju i za granicą, doskonalenie pracy artystycznej i popularyzacja idei teatru jako środowiska łączności między ludźmi, upowszechnianie sztuki scenicznej, identyfikacja i wyławianie talentów aktorskich oraz nawiązywanie kontaktów z placówkami artystycznymi, woj. podkarpackie.
186. Termy:
- a) Chochołowskie Termy – kompleks basenów termalnych (największe termy w Polsce); 30 basenów i beczek z wodami termalnymi o właściwościach leczniczych i terapeutycznych, 3 baseny zewnętrzne, 18 basenów wewnętrznych, baseny dla dzieci ze zjeżdżalnią rodzinnymi wewnątrz obiektu, 2 zjeżdżalnie pontonowe o dł. 164 m i 80 m, zjeżdżalnia z zapadnią o dł. 74 m, całkowita pow. lustra wody ok. 3 tys. m², głęb. basenów termalnych 1-1,2 m, temp. wody w basenach 32-36°C, saunarium z przeszkloną sauną widokową z widokiem na Tatry, strefa SPA & Wellness oraz Centrum Sportu z siłownią, woj. małopolskie, pow. nowotarski, gm. Czarny Dunajec, Chochołów 400,

- b) Termy Bukovina z 2002 r. na skraju Tatrzańskiego Parku Narodowego, w Bukowinie Tatrzańskiej, ul. Sportowa 22 (najwyżej położony i największy obiekt tego typu w Polsce); kompleks 12 basenów geotermalnych zasilanych wodą termalną, jacuzzi, masaże wodne, zjeżdźalnie o dł. 150 m oraz 8 saun, m.in. rzymska, fińska, góralska, kwiatowa i na podcierwień, pow. lustro wody wszystkich basenów 1.885 m², poj. 2.260 m³, temp. wody 28-36 °C, woj. małopolskie, pow. tatrzański.
- c) Termy Maltańskie z 2011 r. na brzegu Jeziora Maltańskiego w Poznaniu, ul. Termalna 1 (najnowocześniejszy i największy park wodny w Polsce i drugi co do wielkości obiekt tego typu w Europie); kubatura 253,7 tys. m³, pow. użytkowa 27 tys. m², pow. lustro wody 5 tys. m², 18 basenów rekreacyjnych i sportowych, w tym 4 zewnętrzne i 2 solankowe z wodą geotermalną z własnego odwiertu, basen olimpijski o dł. 50 m i gł. 5 m, wieża do skoków, jacuzzi, 13 zjeżdźalni, kilkanaście rodzajów saun z koloroterapią, plaża z 200 leżakami i nowoczesne SPA (największe i najlepiej wyposażone w Polsce).
187. Tężnie w Ciechocinku – zespół trzech tężni solankowych z XIX w. proj. prof. Jakuba Graffa w oparciu o źródła solanki odkryte w 2. poł. XVIII w. (największa tego typu drewniana konstrukcja w Polsce i w Europie); ustawione w kształcie podkowy o łącznej dł. 1.741,5 m. i wys. 15,8 m każda; tężnia nr I, dł. 648 m, poj. ok. 5.000-5.800 m³ i tężnia nr II, dł. 719 m, poj. ok. 6.000-6.300 m³ z l. 1824-28, tężnia nr III, dł. 333 m, poj. ok. 2.900 m³ z 1859 r.; solanka o stężeniu 5,8% pompowana z gł. 414,58 m, woj. kujawsko-pomorskie, pow. aleksandrowski.
188. Trasa Wodna w Sztolni Królowa Luiza, oddział Muzeum Górnictwa Węglowego w Zabrze, ul. Maurycego Mochnackiego 12 [d. ul. Henryka Sienkiewicza 43] – trasa pod ulicami miasta, w oryginalnych wyrobiskach d. Głównej Kluczowej Sztolni Dziedzicznej z XIX w. (najdłuższa tego typu podziemna trasa w Polsce oraz najdłuższy podziemny szlak wodny w Polsce i w Europie), dł. trasy ok. 2 km, w tym 900 m przejścia pieszego i 1.100 m spływu łodziami, temp. wewnątrz ok. 14-16°C, czas zwiedzania: strefa podziemna do 2 godz., strefa naziemna do 30 min., trasa poświęcona głównie żywiom w kopalni, woj. śląskie.
189. Tropy tetrapoda na płd. wsch. cz. wyrobiska d. kamieniołomu dolomitów u podnóża Góry Chełmowej, na terenie rezerwatu przyrody Zachełmie, w otulinie Suchedniowsko-Oblęgarskiego Parku Krajobrazowego, na Świętokrzyskim szlaku archeo-geologicznym (miejsce oznaczone tablicą informacyjną) – ślady najstarszych tetrapodów stanowiących ogniwo przejściowe pomiędzy rybami a zwierzętami czworonożnymi (najstarsze na świecie odciski stóp tetrapodów), ślady pochodzące sprzed 395 mln lat, odkryte w 2008 r. przez Grzegorza Niedźwieckiego i Piotra Smreka – naukowców z Państwowego Instytut Geologicznego i Uniwersytetu Warszawskiego, opisane w 2010 r. na łamach jednego z najbardziej prestiżowych czasopism naukowych – „Nature”; do tej pory sądzono, że wyjście kręgowców na ląd miało miejsce 18 mln lat później z wody słodkiej, a nie z morza, woj. świętokrzyskie, pow. kielecki, gm. Zagnańsk.
190. Tunel:
- a) Tunel Emilia [nazwa od imienia Emilii Wojtyły – matki św. Jana Pawła II] z 2010 r. – jednojezdniowy tunel drogowy pod Sobczakową Grapą w ciągu drogi ekspresowej S1, pomiędzy węzłami Laliki i Laliki II (najdłuższy pozamiejski tunel drogowy w Polsce); dł. 678 m, woj. śląskie, pow. żywiecki, gm. Milówka, sołectwo Laliki,
- b) Tunel im. Gen. Augusta Emila Fieldorfa „Nila” z 1999 r. w Białymstoku – cz. Trasy Kopernikowskiej, łączący osiedla Młodych, Słoneczny Stok i Zielone Wzgórze z osiedlami Przydworcowe i Bema (tunel drogowy o największym przekroju w Polsce); dwie jezdnie po cztery pasy ruchu, dł. 174 m,
- c) Tunel im. ks. abp. Tadeusza Gocłowskiego z 2016 r. pod dnem Martwej Wisły w Gdańsku – element Trasy im. Juliusza Słowackiego, łączącej zach. cz. miasta z Wyspą Portową, gdzie Trasa Słowackiego łączy się z Trasą im. mjr. Henryka Sucharskiego, umiejscowiony nieco poniżej ujścia Kanału Kaszubskiego do Martwej Wisły (najdłuższy tunel drogowy w Polsce); wlot do tunelu od str. zach. w okolicy ul. Wielopole, od str. wsch. w okolicy ul. Kujawskiej, dwie jezdnie po dwa pasy ruchu, dł. 1377,5 m,
- d) tunel kolejowy z 1872 r. w Uhercach na szlaku Zagórz – Uherce, między wsiami Jankowce i Uherce Mineralne, na 127,625 km linii kolejowej nr 108 Stróże – Krościenko (najkrótszy pozamiejski tunel kolejowy w Polsce); dł. 50,5 m; tuż za tunelem zlokalizowano przystanek osobowy „Uherce Tunel”, woj. podkarpackie, pow. leski, gm. Olszanica,
- e) Tunel Krakowskiego Szybkiego Tramwaju z 2008 r. – tunel tramwajowy w Krakowie, łączy Rondo Mogiłskie z okolicami ul. Pawiej i Dworca Towarowego oraz zabudowaniami Politechniki Krakowskiej (najdłuższy tunel tramwajowy i pierwszy tego typu obiekt w Polsce); dł. 1.420 m, całkowita dł. wraz z rampami dojazdowymi 1.538 m, łączna dł. szyn tramwajowych 3.078 m, największa gł. 12 m, 2 przystanki podziemne: „Dworzec Główny Tunel” oraz „Politechnika”,
- f) tunel trasy tramwajowej os. Lecha–Franowo z 2012 r.– tunel tramwajowy w Poznaniu łączy okolice os. Lecha i os. Tysiąclecia z terenami za III ramą komunikacyjną na Franowie (największy podziemny tramwajowy węzeł rozjazdowy w Polsce), jedyny tunel w Polsce z zainstalowaną sztywną siecią trakcyjną, 2 komory dla każdego z 2 kierunków ruchu, szer. każdej z komór 5,2 m, wys. 5 m, dł. tunelu 1.067,2 m, w tym odc. wyjazdowy 186 m, dł. pojedynczego toru tramwajowego 2.510 m, 2 podziemne dwukierunkowe przystanki tramwajowe: „Piaśnicka/Rynek” oraz „Piaśnicka/Kurlandzka”.
191. Ulica:
- a) ulica kpt. Stefana Pogonowskiego na osiedlu Stare Polesie w Łodzi – strefa o uspokojonym ruchu [tzw. woonerf], zw. „ulicą do mieszkania” (najdłuższy woonerf w Polsce), 1. odc., między ul. Legionów i al. 1 Maja zbudowano w 2017 r., 2. odc. biegnący do ul. płk. dr. Stanisława Więckowskiego oraz 3. odc. do ul. Zielonej powstał w 2018 r.; całkowita dł. 550 m, docelowo 1,4 km (w planach jest pociągnięcie woonerfu do ul. Marii Skłodowskiej-Curie),
- b) ulica Na Śnieżkę w Karpaczu, na terenie Karkonoskiego Parku Narodowego (najwyżej położona ulica w Polsce); bierze swój początek w Karpaczu Górnym na wys. 830 m n.p.m. i biegnie na szczyt Śnieżki, osiągając wys. 1.602 m n.p.m., różnica wzniesień 768 m,

- c) ulica Samborska na Nowym Mieście w Warszawie, wytyczona w 1770 r., przez wiele lat zarośnięta i zamknięta bramą, wyremontowana i otwarta dla przechodniów w 2010 r., odchodzi od ul. Przyrynek (ob. najkrótsza ulica w Polsce); dł. 22 m, szer. 2,7 m; do uliczki nie jest przypisany żaden budynek.
192. Urząd Miasta Zakopane, ul. Tadeusza Kościuszki 13 (najwyżej położony urząd miejski w Polsce), wys. 837 m n.p.m., woj. małopolskie, pow. tatrzański.
193. Warszawskie Towarzystwo Wioślarskie z 1878 r. na Cyplu Czerniakowskim w Warszawie, ul. gen. Mariusza Zaruskiego 12 (najstarsze towarzystwo sportowe w Polsce); ob. trzy sekcje sportowe: wioślarska, kajakarska i żeglarska; przystań na Cyplu Czerniakowskim – miejsce szkolenia wioślarzy i kajakarzy, Ośrodek Sportów Wodnych „Marina” nad Zalewem Zegrzyńskim w Zegrzu, ul. Warszawska 1 – Sekcja Regatowa Żeglarska WTW.
194. Waza z Bronocic z ok. 3635-3370 r. p.n.e. w Muzeum Archeologicznym w Krakowie, ul. Senacka 3 – ceramiczna waza zaliczana do kultury pucharów lejkowatych (najstarszy wizerunek pojazdu kołowego w Polsce, w Europie i na świecie), na wazie ornament z symbolicznym przedstawieniem najważniejszych elementów prehistorycznego środowiska przetworzonego przez człowieka, m.in. czterokołowy pojazd z dyszlem dla zwierząt pociągowych; naczynie odkryte w 1976 r. podczas wykopalisk archeologicznych prowadzonych na terenie dużej neolitycznej osady w Bronocicach nad Nidzicą k/Krakowa.
195. Wieś:
- a) Klon na Mazurach – wieś założona w ramach osadnictwa szkatułowego, lokowana w 1654 r. na 56 włókach chełmińskich (najstarsza zarejestrowana drewniana wieś w Polsce), wieś na planie ulicówki z 40 zachowanymi chałupami z końca XIX w. (jeden z najcenniejszych zespołów tradycyjnej zwartej zabudowy drewnianej w Polsce), liczba ludności ok. 480, woj. warmińsko-mazurskie, pow. szczycieński, gm. Rozogi,
- b) Luboszów w Borach Dolnośląskich (najmniejsza wieś niesołecka w Polsce); jedno gospodarstwo z budynkiem mieszkalnym, kilkoma zabudowaniami gospodarczymi i ogrodem o pow. 3 ha, hodowla pszczół, liczba ludności 2, woj. dolnośląskie, pow. bolesławiecki, gm. Osiecznica,
- c) Sielska Woda w sąsiedztwie Stobrawskiego Parku Krajobrazowego, między Lubszą a Dobrzyniem – osada założona przez przedsiębiorcę Mariana Tomkova w l. 90. XX w., administracyjnie powstała 1 stycznia 2016 r. (najmniejsza osada w Polsce); Ośrodek Wypoczynkowy Sielska Woda na 80 osób, domy letniskowe (sześć całorocznych domków drewnianych z bali) wraz z infrastrukturą wypoczynkową i prywatny dom mieszkalny; do dyspozycji gości: bilard, siłownia, sauna, boisko do siatkówki, kąpielisko strzeżone, plaża, łowisko wędkarskie o pow. 4 ha, smażalnia ryb; dla dzieci: plac zabaw, zjeżdżalnia, huśtawki, cymbergaj, trampolina; pow. całkowita ok. 10 ha, liczba ludności 2, woj. opolskie, pow. brzeski, gm. Lubsza.
196. Wieża:
- a) średniowieczna wieża z ok. 1413 r., zw. „śląską Pizą” w Ząbkowicach Śląskich, ul. Świętego Wojciecha 7 (najbardziej krzywa wieża w Polsce), dawna czworoboczna dzwonnica udostępniona do zwiedzania, odchylona od pionu o 2,14 m, wys. 34 m, na szczyt prowadzi 139 schodów; ob. punkt widokowy, woj. dolnośląskie,
- b) wieża kontroli lotów Polskiej Agencji Żeglugi Powietrznej na terenie Międzynarodowego Portu Lotniczego Katowice w Pyrzowicach, ul. Wolności 90 (najwyższa i najnowocześniejsza wieża kontroli lotów z najwyższą położoną salą operacyjną w Polsce), oficjalnie otwarta w 2019 r., wys. wieży 46 m, sala operacyjna na wys. 41 m, kubatura 7.350 m³, pow. 1.830 m², wewnątrz pomieszczenia ze stanowiskami kontroli lotniska, kontroli zbliżania, techniczne i biurowe oraz zaplecze socjalne,
- c) wieża książęca z ok. 1315 r. w Siedlęcinie, nad rzeką Bóbr, w Parku Krajobrazowym Doliny Bobru, ul. Długa 21 – mieszkalna wieża fund. księcia Henryka I jaworskiego, później siedziba rycerska (najlepiej zachowana i jedna z największych budowli tego typu w Polsce i w Europie Środkowej), obiekt wzniesiony z kamienia, na planie prostokąta o wym. 22,20 × 14,35 m, 4 kondygnacje, wys. ok. 33 m, wys. bez dachu 19 m, grub. muru 2-3 m; wnętrza budowli zdobią średniowieczne polichromie ścienne z l. 1345-46 (najstarsze sceny ścienne o tematyce świeckiej w Polsce) przedstawiające legendę jednego z rycerzy Okrągłego Stołu – sir Lancelota z Jeziora (jedynie takie zachowane w Polsce, w Europie i na świecie), woj. dolnośląskie, pow. jeleniogórski, gm. Jeżów Sudecki,
- d) Wieża Piastowska z XIV w. na wyspie Pasiece w Opolu, ul. Piastowska 14 – obiekt wolnostojący, d. stołp [wieża obronna] zamku książęcego księcia Kazimierza I opolskiego (jeden z najstarszych zabytków architektury obronnej i najstarsza budowla tego typu w Polsce), wys. 42 m, wys. do dachu ok. 35 m, grub. murów w dolnej partii wieży dochodzi do 3 m,
- e) wieża widokowa z 1991 r. na Baraniej Górze w Beskidzie Śląskim, na Głównym Szlaku Beskidzkim (najwyżej położona metalowa wieża widokowa w Polsce – 1.220 m n.p.m.), na tarasie widokowym mieści się około 20 osób, wys. wieży 15,25 m, galeria widokowa na wys. 8,5 m, taras górny o wym. 3 m × 2,4 m na wys. 9,1 m, woj. śląskie, pow. cieszyński, gm. Wisła,
- f) wieża widokowa z 2006 r. na Radziejowej w Beskidzie Sądeckim na terenie Popradzkiego Parku Krajobrazowego (najwyżej położona drewniana wieża widokowa w Polsce – 1.266 m n.p.m.), na tarasie widokowym mieści się około 10 osób, wys. ok. 20 m; w 2010 r. uszkodzona, po gruntownym remoncie ponownie czynna, od 2017 r. niedostępna ze względu na zły stan techniczny, woj. małopolskie, pow. nowotarski, gm. Rytko,
- g) wieża widokowa z 2015 r. na Gorcu w Gorcach (najwyżej położona czynna drewniana wieża widokowa w Polsce – 1.228 m n.p.m.), na tarasie widokowym mieści się około 30 osób; dzięki całkowicie obudowanym schodom i tarasowi widokowemu na wieżę mogą wejść również osoby z lękiem wysokości, woj. małopolskie, pow. limanowski, gm. Kamienica,
- h) wieża widokowa z 2019 r. w parku rozrywki Sky-Park w Malechowie (największa wieża widokowa w Polsce), na taras widokowy betonowej wieży o wys. ok. 90 m prowadzi 216 schodów, woj. zachodniopomorskie, pow. kołobrzeski, gm. Ustronie Morskie, sołectwo Kukinka,

- i) wieża widokowa z l. 2017-19 na szczycie stacji narciarskiej Słotwiny Arena [896 m n.p.m.] wśród lasów pasma Jaworzyny Krynickiej, w Beskidzie Sądeckim, w Krynicy-Zdroju, ul. Słotwińska 51A – pierwsza w Polsce wieża widokowa ze ścieżką w koronach drzew o unikalnej drewnianej konstrukcji (najwyższa drewniana wieża widokowa w Polsce i w Europie), wys. wieży 49,5 m, drewniana ścieżka o dł. 1.030 m, 18 wież wsporczych i 87 słupów, nachylenie 2-6%, 15 interaktywnych instalacji i tablic, dodatkowa atrakcja – zjeżdżalnia, dł. zjazdu 60 m, woj. małopolskie, pow. nowosądecki,
- j) wieża wodna we Fromborku, ul. Elbląska 2 – renesansowa, ceglana wieża ciśnieniowa z XVI w., integralny element tzw. Kanału Kopernika, niegdyś zasilająca Wzgórze Katedralne w wodę (najstarsza wieża wodna w Polsce i druga po Augsburgu [1548] w Europie); w l. 1571-72 w wieży zainstalowano dźwig wodny [tzw. paternoster] autorstwa Valentina Händla – jedyną taką instalację w Polsce; wys. 25 m, w 1989 r. wpisana do rejestru zabytków, ob. wieża widokowa, woj. warmińsko-mazurskie, pow. braniewski,
- k) wieża wodna z l. 1904-05 na osiedlu Borek we Wrocławiu, ul. Sudecka 125A – historyzująca wieża ciśnieniowa na pasie rozdzielającym jezdnię al. Wiśniowej w ciągu obwodnicy śródmiejskiej (najwyższa wieża wodna w Polsce), proj. Karla Klimma, wys. 62 m, galerijka widokowa na wys. 42 m; w 1978 r. wpisana do rejestru zabytków,
- l) wieża zamkowa z XIII w. na zamku królewskim w Lublinie, ul. Zamkowa 9 – donżon [wieża mieszkalno-obronna] d. grodu kasztelańskiego (najstarsza budowla tego typu w Polsce), 4 kondygnacje, w tym 3 nadziemne i 1 piwniczna, wys. ok. 25 m, śred. ok. 15 m, grub. muru ok. 3,4 m,
- m) wieża zamkowa z XIV w. na zamku krzyżackim w Świeciu (najwyższa krzywa wieża udostępniona do zwiedzania w Polsce); wys. 34,73 m, śred. 10,5 m, odchylenie od pionu w kierunku zach. 106 cm (tym samym średniowieczna baszta miejska, która swą nazwę zawdzięcza znacznemu odchyleniu od pionu jest najwyższą krzywą wieżą w Polsce, na szczyt której mogą wejść turyści), woj. kujawsko-pomorskie.
197. Winnica:
- a) Winnica Goleś z 1982 r. w Jaśle, ul. Krakowska 100a (najstarsza profesjonalna winnica i największa szkółka winorośli w Polsce), pow. 2 ha, ok. 7.000 krzewów winorośli, kilkadziesiąt odmian, głównie tzw. mieszańców złożonych; podstawową działalnością gospodarstwa jest realizowany od wielu lat program testowania nowych odmian winorośli pod kątem przydatności do polskich warunków klimatycznych, woj. podkarpackie,
- b) Winnica Stary Wielisław z 1990 r. w Sudetach, w Kotlinie Kłodzkiej, we wsi Stary Wielisław, ul. Kłodzka 12 (najwyżej położona winnica w Polsce – 360 m n.p.m.), pow. 0,22 ha; uprawiane odmiany winorośli: Aurora, Dornfelder, Acolon, Regent i Bianca, woj. dolnośląskie, pow. kłodzki, gm. Kłodzko,
- c) Winnica Turnau w Baniewicach (największa profesjonalna winnica w Polsce), pow. 28 ha, pierwsze nasadzenia winorośli w 2010 r., wina dostępne od 2015 r.; główne szczepy: solaris i johanniter oraz riesling, hibernal, seyval blanc, rondo, regent i cabernet; winiarnia produkuje 11 gat. win, rocznie ponad 100 tys. butelek, w tym 75% wina białe, a 25% wina czerwone, woj. zachodniopomorskie, pow. gryfiński, gm. Banie.
198. Witraże:
- a) witraże w kościele pw. Najświętszego Serca Jezusa Chrystusa parafii św. Stanisława Kostki w Rypinie, ul. ks. Antoniego Podlesia 6 (największe sakralne witraże w Polsce i w Europie oraz drugie co do wielkości na świecie); dwa witraże autorstwa rypińskich artystów plastyków Elżbiety i Andrzeja Bednarskich z 1993 r. i 2005 r., pow. 212 m² każdy, przedstawiają „Ostatnią wieczerzę” i „Stworzenie świata”, woj. kujawsko-pomorskie,
- b) witraże z 1360 r. w bazylice katedralnej Wniebowzięcia NMP we Włocławku, pl. Mikołaja Kopernika 7 (najstarsze witraże kościelne w Polsce); 22 zachowane kwatery gotyckich witraży pochodzących z okien prezbiterium ob. wyeksponowane są w kaplicy św. Barbary, woj. kujawsko-pomorskie.
199. Wóz strażacki Mercedes Metz z 1959 r. Ochotniczej Straży Pożarnej w Kalinowej (najstarszy bojowy wóz pożarniczy w Polsce); wóz przyjechał do Kalinowej z Drezdenka w woj. lubuskim, gdzie po zakończeniu służby w Państwowej Straży Pożarnej miał zostać złomowany; uratowany przez lokalnych włodarzy z Błaszek trafił do strażaków z Kalinowej zastępując wysłużonego „Żuka”, woj. łódzkie, pow. sieradzki, gm. Błaszki.
200. Wyciąg krzeselkowy z 2000 r. na zboczu góry Pusta Wielka, na terenie Stacji Narciarskiej Dwie Doliny Muszyna-Wierchomla z 2007 r. w Wierchomli Małej, w Popradzkim Parku Krajobrazowym (najdłuższa kolej krzeselkowa w Polsce); dł. 1.600 m, podróż czteroosobową kanapą trwa ok. 15 min., czynny zarówno zimą jak i latem; ze szczytu góry można rozpocząć wędrowkę licznymi szlakami turystycznymi, woj. małopolskie, pow. nowosądecki, gm. Piwniczna-Zdrój.
201. Wyspa:
- a) Wielimska Wyspa [potocz. Wyspa Owcza] na jeziorze Wielimie, na Pojezierzu Drawskim (największa wyspa śródziężniowa w Polsce), pow. 96,13 ha; większość wyspy porastają lasy liściaste z występującymi skupiskami drzew iglastych, na wyspie staw o pow. 1 ha, woj. zachodniopomorskie, pow. szczecinecki, gm. Szczecinek,
- b) Wielka Żuława – wyspa na jeziorze Jeziorak (największa śródlądowa wyspa w Polsce), pow. 82,4 ha; na wyspie kilka ośrodków wypoczynkowych, stałe połączenie promowe z lądem, wzdłuż zach. brzegu przebiega treningowy tor wioślarski, woj. warmińsko-mazurskie, pow. iławski,
- c) wyspa na Jeziorze Kurtkowiec w Dolinie Gąsienicowej w Tatrach (najwyżej położona wyspa w Polsce); wys. 1.689 m n.p.m., pow. 0,067 ha, woj. małopolskie, pow. tatrzański.
202. Wyżyna Krakowsko-Częstochowska – makroregion geograficzny w dorzeczu górnej Wisły i górnej Warty, historycznie w zach. Małopolsce przy granicy ze Śląskiem (największy obszar krasowy w Polsce), dł. ok. 80 km, pow. 2.615 km² (do zaliczenia na odznakę należy zdobyć 15 pkt. wg regulaminu OTP na wycieczce pieszej, lub 20 pkt. wg regulaminu KOT na wycieczce rowerowej), ze względu na piękno krajobrazu jeden z najatrakcyjniejszych regionów turystycznych w Polsce; na wyżynie zbudowano system średniowiecznych

- zamków, niegdyś strzegących granicy Królestwa Polskiego przed napadami z Górnego Śląska [tzw. Orle Gniazda], woj. małopolskie i woj. śląskie.
203. Yourplace XXS Apartments na Starym Mieście w Krakowie, ul. Garncarska 8 (najmniejszy apartament w Polsce, w Europie i na świecie), pow. 2,5 m²; w pełni wyposażony lokal typu studio: łóżko na antresoli, aneks kuchenny i łazienka z prysznicem; ponadto do dyspozycji gości: pralka, żelazko, suszarka do włosów, telewizor z płaskim ekranem i dostępem do kanałów satelitarnych oraz bezpłatne WiFi; odbiór kluczy w biurze Yourplace przy ul. Łobzowskiej 22.
204. Zakład karny:
- a) Zakład Poprawczy im. Józefa Wieczorkowskiego w Studzieńcu – placówka resocjalizacyjna dla nieletnich przestępców założona w 1876 r. przez Towarzystwo Osad Rolnych i Przytułków Rzemieślniczych z inicjatywy prezesa Sądu Apelacyjnego Królestwa Polskiego Józefa Wieczorkowskiego (najstarsza placówka tego typu w Polsce); Osada Rolniczo-Rzemieślnicza dla nieletnich przestępców w Studzieńcu, była wzorowana na kolonii francuskiej dla nieletnich w Mettray, woj. mazowieckie, pow. żyrardowski, gm. Puszcza Mariańska, Studzieniec 20A,
- b) Zakład Karny z 1894 r. we Wronkach, ul. Partyzantów 1 (największy zakład karny w Polsce), zakład typu zamkniętego, dla mężczyzn recydywistów, z oddziałem półotwartym, poj. 1443 skazanych, woj. wielkopolskie.
205. Zamek:
- a) Zamek Cesarski z l. 1905-10 w Poznaniu, w Dzielnicy Cesarskiej, ul. Święty Marcin 80/82 (ostatnia, a więc najmłodsza oraz najlepiej zachowana rezydencja monarsza w Polsce i w Europie); budowla powstała dla ostatniego cesarza niemieckiego i króla Prus Wilhelma II, proj. Franza Heinricha Schwechтена; 585 pomieszczeń, pow. gmachu głównego ok. 25.127 m², pow. użytkowa ok. 13.501 m², wieża o wys. 75 m, masa tronu cesarskiego 3,5 t; ob. administrowany przez Centrum Kultury „Zamek”, siedziba m.in. Księgarni „Bookowski”, Centrum Sztuki Dziecka, Galerii Piekary oraz Muzeum Powstania Poznańskiego – Czerwiec 1956,
- b) Zamek Królewski na Starym Mieście w Warszawie, pl. Zamkowy 4 – barokowo-klasycystyczna budowla rezydencjonalna proj. Mattea Castello i Gaetano Chiaveriego, od XIV w. rezydencja księżąt mazowieckich, od XVI w. siedziba władz I Rzeczypospolitej: króla i Sejmu (Izby Poselskiej i Senatu), w l. 1920-22 siedziba Naczelnika Państwa, w l. 1926-39 rezydencja Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, wielokrotnie grabiona i dewastowana przez wojska szwedzkie, brandenburskie, niemieckie i rosyjskie, spalona i ograbiona w 1939 r., niemal doszczętnie zniszczona w 1944 r., odbudowana w l. 1971-84, ob. pełniąc funkcje muzealne i reprezentacyjne (ostatnia, a więc najmłodsza oficjalna siedziba królów Polski), miejsce uchwalenia Ustawy Rządowej z dnia 3 maja 1791 r. [potocz. Konstytucji 3 maja] regulującej ustrój prawny Rzeczypospolitej Obojga Narodów – najstarszej konstytucji w Polsce, drugiej w Europie (po konstytucji Korsyki z 1755 r.) i trzeciej na świecie (po konstytucji amerykańskiej z 1787 r.), obiekt w 2013 r. wraz ze Starym Miastem wpisany na listę światowego dziedzictwa UNESCO, a w 2017 r. wraz z historycznym zespołem miasta z Traktem Królewskim i Wilanowem na listę pomników historii,
- c) zamek Lubomirskich i Potockich z 1. poł. XVII w. w Łąncucie, na terenie dawnej ziemi przemyskiej, ul. Zamkowa 1 – jedna z najbardziej luksusowych rezydencji w Polsce i w Europie kontynentalnej (dawna rezydencja magnacka z największym i najlepiej zachowanym przykładem biblioteki magnackiej w Polsce, liczącej 22 tys. woluminów); w 2005 r. zespół zamkowo-parkowy wpisany na listę pomników historii, woj. podkarpackie,
- d) Zamek Piastowski w Legnicy, pl. Zamkowy 1 – zamek książęcy z XIII w., jedna z dwóch głównych rezydencji władców Śląska (najstarsza murowana warownia na ziemiach polskich); wzniesiony pośród rozlewisk, na Pojezierzu Legnickim, na terenie grodu Trzebowian, d. mieszkańców obecnej Legnicy, z dwoma gotyckimi wieżami: ośmiokątną św. Piotra i okrągłą św. Jadwigi (jedne z najstarszych tego typu wież obronnych w architekturze zamkowej Śląska i Polski) oraz relikwiami romańskiej kaplicy św. Benedykta i św. Wawrzyńca; obok zamku wieża Bramy Głogowskiej – niegdyś element fortyfikacji miejskich, woj. dolnośląskie.
206. Zapora nad Jeziolem Otmuchowskim [niem. *Ottmachauer See*] z l. 1928-33 na Nysie Kłodzkiej, tuż powyżej Otmuchowa (najdłuższa zapora ziemna w Polsce), tama o dł. ok. 6,5 km pozwala spiętrzyć wodę do 18,6 m; przy maksymalnym spiętrzeniu zbiornik ma pow. 20,6 km² i poj. mierzoną do wys. przelewu (215 m n.p.m.) – 130,45 mln m³, gł. 18,4 m; zbiornik należy do tzw. Kaskady Nysy Kłodzkiej, składającej się z czterech zbiorników wodnych: Zbiornika Topola, Zbiornika Kozielno (tworzącego Zalew Paczkowski), Jeziora Otmuchowskiego i Jeziora Nyskiego, woj. opolskie, pow. nyski, gm. Otmuchów.
207. Zegar:
- a) Głaz Jastrzębowski [zw. „Głazem czasu”] z zegarem słonecznym z 1828 r. na skarpie nad gmachem Starej Oranżerii w Łazienkach Królewskich na Ujazdowie w Śródmieściu Warszawy, ul. Agrykoli 1 (najstarszy i największy granitowy monolit z zegarem słonecznym w Polsce), typ horyzontalny, wym. 0,7 m, wys. 1,5 m n.p.t.; autor zegara – Wojciech Bogumił Jastrzębowski specjalnie do budowy zegara zaprojektował urządzenie, które nazwał „Kompasem Polskim”, pozwalające rysować zegary słoneczne na dowolnej powierzchni,
- b) zegar astronomiczny proj. Hansa Düringera z l. 1464-70 w bazylice konkatedralnej Wniebowzięcia NMP [bazylika Mariacka] na Głównym Mieście w Gdańsku, ul. Podkramarska 5 (największy zegar z drewnianą obudową w Polsce, w Europie i na świecie); 3 kondygnacje: kalendarium, planetarium i teatr figur, 6 odrębnych mechanizmów oraz ruchome figury, wys. ok. 14 m,
- c) Zegar Groblowy na szczycie płn. części transeptu Bazyliki konkatedralnej Wniebowzięcia NMP na Głównym Mieście w Gdańsku, ul. Podkramarska 5 (największy zabytkowy zegar tarczowy w Polsce), śred. tarczy 5,12 m; zbudowany w l. 1635-37 przez Hansa Konnatha z Augsburga na życzenie mieszkańców Gdańska, którzy nie byli w stanie odczytać godziny z zegara umieszczonego na miejskim ratuszu; w 1871 r. zegar przestał funkcjonować

- na przeszło sto lat, w 1984 r. wyremontowany i ponownie uruchomiony przez inż. Waleriana Janiszewskiego, w 2012 r. ponownie przestał działać,
- d) zegar Hevelius-2011 w wieży kościoła św. Katarzyny Aleksandryjskiej na Starym Mieście w Gdańsku – Muzeum Nauki Gdańskiej [d. Muzeum Zegarów Wieżowych], oddział Muzeum Gdańska [d. Muzeum Historyczne Miasta Gdańska], ul. Wielkie Młyny 10 (najdokładniejszy zegar mechaniczny w Polsce, w Europie i na świecie); zegar wahadłowy proj. inż. Grzegorza Szychlińskiego, dedykowany Janowi Heweliuszowi w 400. rocznicę urodzin, przypominający wynalazek gdańskiego astronoma z lat 50. XVII w., uchyb do 8 μ s (mikrosekund) na dobę,
 - e) zegar milenijny z 2000 r. na wieży Pałacu Kultury i Nauki w Śródmieściu Warszawy, pl. Defilad 1 (najwyżej położony zegar wieżowy w Polsce i trzeci pod tym względem na świecie na najwyższym budynku w Polsce); cztery tarcze o śred. 6,3 m każda, wskazówka godzinowa dł. 2,7 m, wskazówka minutowa dł. 3,54 m; zawieszony na wys. 152 m,
 - f) zegar pulsarowy z 2011 r. w wieży kościoła św. Katarzyny Aleksandryjskiej na Starym Mieście w Gdańsku – Muzeum Nauki Gdańskiej, oddział Muzeum Gdańska, ul. Wielkie Młyny 10 (najdokładniejszy zegar w Polsce, w Europie i na świecie oraz pierwszy rejestrujący upływ czasu na podstawie źródła sygnałów spoza Ziemi),
 - g) zegar słoneczny w Copernicus Toruń Hotel na Starym Mieście w Toruniu nad Wisłą, ul. Bulwar Filadelfijski 11 – zegar z ok. 2012 r. na dachu hotelowego basenu (największy zegar słoneczny w Polsce),
 - h) zegar słoneczny w Ogrodzie Saskim przy Alejach Racławickich w Lublinie (największy kwiatowy zegar słoneczny w Polsce), cyferblat z bukszpanu, wymiary wskazówki: dł. 4,7 m, masa ok. 200 kg; konstrukcja Dawida i Douglasa Baird z 1848 r., w 1994 r. zniszczona i po odrestaurowaniu w 2007 r. ponownie ustawiona w centralnej części parku przy fontannie,
 - i) zegary słoneczne z XIV w. na skarpie kościoła pw. Wniebowzięcia NMP z 1378 r. w Strożyskach (dwa najstarsze zegary słoneczne w Polsce); zegary odmierzają godziny kanoniczne (nierówne), woj. świętokrzyskie, pow. buski, gm. Nowy Korczyn,
 - j) zegar z XVI w. na wieży ratusza na Rynku w Tarnowie [ob. muzeum] (najstarszy, ręcznie nakręcany zegar ratuszowy w Polsce), woj. małopolskie,
 - k) zegar z 2003 r. na ścianie bloku nr 1 Elektrowni Opole w Brzeziu [ob. część Opola] (największy zegar wieżowy w Polsce i jeden z największych w Europie); tarcza o śred. 8 m, wskazówka godzinowa dł. 2,6 m o masie ok. 50 kg, wskazówka minutowa dł. 3,7 m o masie ok. 100 kg; zawieszony na wys. 113 m, widoczny z odległości kilku kilometrów, podświetlany 4,5 tys. diod, sterowany drogą radiową wg atomowego wzorca czasu, woj. opolskie,
 - l) zegar z 2016 r. w wieży kościoła św. Katarzyny Aleksandryjskiej na Starym Mieście w Gdańsku – Muzeum Nauki Gdańskiej, oddział Muzeum Gdańska, ul. Wielkie Młyny 10 (zegar z najdłuższym wahadłem w Polsce, w Europie i na świecie), dł. wahadła 31,22 m.
208. Zespół klasztorny opactwa cysterskiego z 2. poł. XII w., fund. Kazimierza II Sprawiedliwego w Podklasztorzu [ob. dzielnica Sulejowa], ul. Opacka 13 – zabytek architektury romańskiej z zachowanym kościołem św. Tomasza Kantuaryjskiego z 1232 r. oraz skrzydłem wschodnim klasztoru, w tym późnoromańskim kapitularem z XIII w. i gotyckim krużgankiem z XV w. [ob. muzeum]; skrzydło południowe z XVI w. [d. mieściło refektarz, mieszkanie opata i cele zakonników] w ruinie (najlepiej zachowane cysterskie opactwo warowne w Polsce), woj. łódzkie, pow. piotrkowski, gm. Sulejów.
209. Zespół pałacowo-parkowy Zamoyskich z 1. poł. XVIII w. w Kozłowie – barokowy pałac wybudowany w l. 1736-42 przez wojewodę chełmińskiego Michała Bielińskiego wg proj. Józefa II Fontany (jedna z najokazalszych siedzib magnackich na terenie Królestwa Kongresowego, najlepiej zachowany obiekt tego typu w Polsce i jeden z nielicznych w Europie z tak autentycznym, niemal kompletnym wyposażeniem), wystrój i wyposażenie wewnątrz z przeł. XIX i XX w., m.in. barokowe i regencyjne plafony, piece z miśnieńskich kafli, marmurowe kominki i dębowe parkiety oraz kolekcja malarstwa, rzeźb, porcelany, złotych brązów i sreber, ob. muzeum, w 2007 r. obiekt wpisany na listę pomników historii; w budynku d. powozowni jedyna w Polsce Galeria Sztuki Socrealizmu ze zbiorami z lat 50. XX w., woj. lubelskie, pow. lubartowski, gm. Kamionka.
210. Zjeżdżalnia:
- a) Alpine Coaster pod Szrenicą w Rodzinnym Parku Rozrywki „Esplanada” w Szklarskiej Porębie, ul. Wincentego Pstrowskiego 5a – zjeżdżalnia grawitacyjna z tzw. „karuzelą” na końcu trasy (najwyższy oraz jeden z najdłuższych i najciekawszych obiektów tego typu w Polsce); wys. 9 m, dł. ok. 500 m, prędkość zjazdu ok. 40 km/h, woj. dolnośląskie, pow. jeleniogórski,
 - b) Jungle Eclipse w Suntago Wodny Świat z l. 2017-20 we Wręczy, ul. Nowy Świat 1 – zjeżdżalnia typu aquatubes dla dwóch osób (najdłuższa kryta zjeżdżalnia w Polsce i w Europie), 5 piętro, dł. 320 m, poziom – trudny, typ – tuba, pozycja zjazdu – siedząca, nogi przed sobą, woj. mazowieckie, pow. żyrardowski, gm. Mszczonów,
 - c) Zjeżdżalnia „Kamikaze” w Aquapark Fala w parku im. marsz. Józefa Piłsudskiego na Zdrowiu w Łodzi, al. Unii Lubelskiej 4 (największa i najszybsza zjeżdżalnia w jednym z największych parków wodnych w Polsce). dł. 50,5 m, wys. 19,25 m, kąt nachylenia 38°, czas zjazdu w zależności od masy ciała ok. 4-5 sekund, maks. prędkość do 30 km/h, woda wykorzystywana do zjazdów jest ozonowana,
 - d) zjeżdżalnia w Kopalni Soli „Bochnia” w Bochni, ul. Campi 15 (najdłuższa podziemna zjeżdżalnia w Polsce i w Europie), zamontowana wzdłuż pochylnej prowadzącej do Komory Ważyn łączy dwa poziomy kopalni i jest dostępna turystycznie, dł. 140 m, różnica poziomów 33 m, woj. małopolskie,
 - e) zjeżdżalnia z 2019 r. w Suwałki Plaza w Suwałkach, ul. gen. Józefa Dwernickiego 15 (największa zjeżdżalnia w centrum handlowym w Polsce), dł. 26 m, zamontowana na wys. 12 m, prowadzi z poziomu 2 na poziom 0 centrum handlowego; w godzinach otwarcia obiektu atrakcja udostępniona jest dla wszystkich chętnych bezpłatnie, woj. podlaskie.
211. Zoo Safari z 1966 r. w Świerkocinie w pobliżu Parku Narodowego „Ujście Warty” – pierwszy ogród zoologiczny w Polsce, przez który można przejechać

samochodem i z bliska zobaczyć dzikie zwierzęta; zwierząt nie odgradzają od zwiedzających kraty, szyby, ani fosy (najstarszy obiekt tego typu w Polsce), pow. ok. 20 ha, ok. 600 zwierząt reprezentujących 53 gat. z różnych kontynentów i stref klimatycznych, m.in. zebra, struś, watussi, antylopa eland, arni azjatycki, nandu szare, kuc szetlandzki, lama, kob nilowy, garna (antylopa indyjska) oraz wielbłąd dwugarbny i kułan azjatycki, woj. lubuskie, pow. gorzowski, gm. Witnica.

212. Żuławy Wiślane obejmujące rozległą równinę deltową Wisły na Pobrzeżu Gdańskim (najniższy region w Polsce), wys. od 2,07 m p.p.m. (Marzęcino) do 14,6 m n.p.m. (Grabiny-Zameczek); pow. ok. 1.700 km², w tym 450 km² terenów depresyjnych położonych poniżej poziomu morza (do zaliczenia na odznakę należy zdobyć 15 pkt. wg regulaminu OTP na wycieczce pieszej, lub 20 pkt. wg regulaminu KOT na wycieczce rowerowej), woj. pomorskie i woj. warmińsko-mazurskie.
213. Żuraw z poł. XV w. nad Motławą w Gdańsku (jedna z najstarszych gdańskich bram i najstarszy zachowany dźwig portowy w Polsce i w Europie); ob. oddział Narodowego Muzeum Morskiego w Gdańsku [d. Centralne Muzeum Morskie], które może poszczycić się jedną z najznakomitszych kolekcji o tematyce marynistycznej w Polsce, w Europie i na świecie, związanych m.in. z żegluga, szkutnictwem, okrętownictwem i rybołówstwem.

Razem – 550 obiektów.

Listę opracował Roman Henryk Orlicz – Instruktor Krajoznawstwa Polski (IKP), Instruktor Ochrony Przyrody (IOP) i Przewodnik Turystyki Pieszej (PTP) II st.